

บทที่ 4

การจัดการศึกษาของเยาวชนสตรีในแต่ละยุค

รอง ศยามานนท์ (2507: 1) ได้กล่าวถึงประวัติการศึกษาไว้ในหนังสือประวัติกระทรวงศึกษาธิการว่า การศึกษาได้จัดกันมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี (พ.ศ. 1781 - 1921) แต่เป็นการศึกษาแบบโบราณ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของสุนัตรา ชุมเกตุ (2523: 1) การจัดการศึกษาที่เรียกกันว่า การศึกษาแบบโบราณเป็นการศึกษาที่ไม่มีระบบ ยังไม่มีการจัดพิมพ์เอกสารที่เรียกว่าหลักสูตร (สัมภาษณ์ สวัสดิ์ จงกล, 2536) เป็นการศึกษาทางอ้อมหรือเรียกว่า "แบบธรรมดาลัย" (Informal Education) (ชนิดา รักษ์พลเมือง, 2534) กล่าวคือเป็นการฝึกอบรมให้เยาวชนสตรีเป็นผู้มีศิลปกรรมจรรยา รู้แบบแผนจารีตประเพณี ฝึกหัดทางด้านศิลปต่าง ๆ เช่น ศิลปในการประกอบอาหารไทย ศิลปการตกแต่งดอกไม้ ใบตอง แกะสลักผักผลไม้ เย็บปักถักร้อย ศิลปขับร้องพ็อนรำ ศิลปวิชาชีบบางอย่าง จนกระทั่งถึงสมัยกรุงสุโขทัย เมื่อพ่อขุนรามคำแหงมหาราชได้ประดิษฐ์อักษรไทยขึ้นเพื่อใช้ในการศึกษาและวิวัฒนาการเรื่อยมาจนเป็นตัวหนังสือที่ใช้ในปัจจุบัน จากหลักฐานที่ปรากฏในศิลาจารึกได้กล่าวถึงพระประสงค์ให้คนไทยทุกคนได้มีโอกาสเรียนรู้หนังสือ และยังได้กล่าวถึงการศึกษาของเยาวชนสตรีตอนหนึ่งว่า "...สำหรับเด็กหญิงบางที่ที่มีการส่งไปฝึกหัดความรู้ อันควรแก่สตรี ตามวังเจ้านาย หรือขุนนางที่นับถือ..." (หวนจิรญาณาวิโรธ, ศิลาจารึก ภาคที่ 1 หลักที่ 1 อ้างถึงใน สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ, 2533: 3)

การจัดการศึกษาให้แก่เยาวชนสตรีในสมัยสุโขทัย เป็นการเรียนเขียนอ่านกับครูเป็นรายตัว ผู้ที่สนใจจะเรียนและมีโอกาสเรียนมักเป็นบุตรหลานของผู้มีสกุลในราชสำนัก เช่น เยาวสตรีชั้นสูงที่เป็นธิดาของพระบรมวงศ์ศานุวงศ์ และข้าราชการชั้นสูงเท่านั้น วิชาที่จัดให้เรียน เน้นวิชาช่างสตรี งานบ้านการครัว และงานฝีมือ เช่น ปั่น ปักทอง ร้อยกรอง ย้อมเย็บ ตลอดจนฝึกอบรมในด้านวัฒนธรรม จรรยา กิริยา มารยาท รวมไปถึงการฝึกหัดให้รับผิดชอบ และช่วยตัวเองได้ เยาวสตรีสามัญได้รับการศึกษาอบรมจากผู้ใหญ่ในบ้าน ถ่ายทอดความรู้ตามแบบบรรพบุรุษ การบ้าน การเรือน เช่น การทำอาหาร การจับปลา และงานสำหรับสตรี

จัดได้ว่า ลักษณะการให้การศึกษาดังกล่าว เป็นการสืบทอดทางวัฒนธรรม ชนธรรมนิยม ประเพณีเดิม

การจัดการศึกษาให้แก่เยาวยสตรีในสมัยอยุธยา จะคล้ายกับกรุงสุโขทัย คือ เป็นการเรียนเขียนอ่านกับครูเป็นรายตัว เยาวยสตรีในราชตระกูล มีโอกาสได้รับการศึกษาอบรม ทั้งทางด้านวิชาการ และด้านอื่น ๆ มากกว่าเยาวยสตรีสามัญ สิ่งที่เหมือนกันก็คือ ได้รับการอบรมทางด้านการทำงานเรือน ประกอบอาหาร เย็บปักถักร้อย ประดิษฐ์ดอกไม้ จีบหมากรับพู่ ทำเครื่องอบร่าของหอม ตลอดจนรู้จักเอาใจปรนนิบัติผู้ใหญ่ สงบเสงี่ยม ถ่อมตน และไม่แสดงความคิดเห็น (นางเพชร สุรัตน์วิกุล, 2525: 106-107) สถานที่ศึกษายังคงเป็นราชสำนัก และบ้าน ในระยะนี้เริ่มมีการจัดตั้งโรงเรียนของคณะมิชชันนารี ขึ้น โดยจัดสอนวิชาสามัญแก่สตรี และเยาวยสตรี แต่ไม่เป็นที่แพร่หลายนัก

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น สตรีไทยที่ได้รับการยกย่องเป็น "กุลสตรี" มักอยู่ในพระราชวัง การจัดการศึกษาวิชาการในช่วงนี้ ยังกระทำกันภายในวงจำกัด คือ "ประสงคฺจะเกื้อกุลแก่ราชตระกูล" คือ โอกาสในการศึกษาวิชาหนังสือมีเฉพาะเยาวยสตรีชั้นสูงเท่านั้น นอกจากนี้ยังได้รับการศึกษางานที่เป็นประโยชน์ในการรับราชการฝ่ายใน เช่น ราชประเพณี ระเบียบข้อบังคับ การฝึกหัดกริยามารยาทของกุลสตรีชั้นสูง ฝึกฝีมือในเรื่องความประณีตในการประกอบอาหาร แกะสลักผลไม้ ปรุงเครื่องหอม อบร่าดอกไม้ รอบรู้ การดนตรี และการขับร้อง เป็นต้น (สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓, 2481: 16) ส่วนเยาวยสตรี-สามัญ ฝึกหัดงานบ้าน การครัว เย็บปักถักร้อย แขนเสื้อผ้าได้และงานอาชีพในครอบครัว เช่น การทำไร่ ทำนา ปั่นผ้าฝ้าย และทอผ้า เป็นต้น

ต่อมาในช่วงปลายสมัยรัตนโกสินทร์ มีการเปลี่ยนแปลงรูปการศึกษาอย่างกว้างขวาง เพราะมีการติดต่อกับชาวต่างประเทศมากขึ้น มีการตั้งเป็นรูปโครงการศึกษาของชาติให้มีระเบียบและความมุ่งหมายที่แน่นอน (จันทร์เกษม, 2516: 34) จึงเป็นเหตุให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการจัดการศึกษา โดยเฉพาะการจัดการศึกษาของเยาวยสตรี รูปโครงการศึกษา พ.ศ. 2441 อันเป็นโครงการศึกษานับแรก ได้เปิดโอกาสให้เยาวยสตรี-สามัญเข้ารับการศึกษานในโรงเรียนที่มีการจัดตั้งขึ้นหลายแห่งทั้งของรัฐ และของเอกชน

เยาวสตรีสามัญจึงเริ่มได้รับการศึกษาวิชาหนังสือเช่นเดียวกับเยาวสตรีชั้นสูง การเล่าเรียนของเยาวสตรีในช่วงนี้ เมื่อจบชั้นประถมศึกษาอันเป็นการศึกษาในเบื้องต้น สำหรับเยาวสตรีสามัญมักออกไปประกอบอาชีพตามตระกูลหรือไม่ก็เป็นแม่บ้าน ส่วนเยาวสตรีชั้นสูงเป็นส่วนน้อยเท่านั้นที่มีโอกาสเรียนต่อในชั้นที่สูงกว่าชั้นประถมศึกษา ในส่วนกลุ่มบุตรโอกาสที่จะได้รับการศึกษามีสูงกว่าเยาวสตรีสามัญและเยาวสตรีชั้นสูง อีกทั้งยังมีโอกาสเลือกเรียนตามความสนใจ อย่างไรก็ตามโอกาสที่จะได้รับการศึกษาของเยาวสตรียังมีน้อยมาก

จนกระทั่งมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 บังคับให้เด็กชายและเด็กหญิงเข้ารับการศึกษาก็มีการกำหนดหลักสูตรเฉพาะสตรี (ลัดดา สุวรรณกุล, 2517: 86) นับเป็นนิมิตหมายที่ดี ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงการจัดการศึกษาให้แก่เยาวสตรีสามัญ ซึ่งจะเห็นได้อย่างเด่นชัดจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยคณะราษฎร ในปี พ.ศ. 2475 มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงการจัดการศึกษาให้แก่เยาวสตรี จากแนวคิด "จะต้องให้การศึกษาย่างเต็มที่แก่ราษฎร" โดยมีจุดมุ่งหมายในแผนการศึกษาชาติ คือ "ให้พลเมืองได้รับการศึกษา ไม่เลือกเพศ ชาติ ศาสนา" อย่างไรก็ตาม การจัดการศึกษาระหว่างเยาวสตรีและกลุ่มบุตรยังมีความแตกต่างกันอยู่

ต่อมาในปี พ.ศ. 2503 ถึงปัจจุบัน เนื่องจากความเชื่อและค่านิยมเดิมที่กำหนดให้เยาวสตรีมีหน้าที่เพียงกิจการในบ้านเรือนเริ่มเปลี่ยนไป เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ทำให้เยาวสตรีต้องเปลี่ยนแปลงบทบาทจากอดีตที่มีบทบาทเพียงเป็นแม่บ้านมา มีบทบาทในการประกอบอาชีพเพื่อช่วยเหลือครอบครัว อีกทั้งการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและตลอดเวลาของวิทยาการต่าง ๆ และเทคโนโลยี ทำให้เยาวสตรีต้องการปัจจัยที่สำคัญที่จะช่วยเพิ่มพูนความรู้และประสบการณ์ ปัจจัยอันเป็นรากฐานที่จะทำให้เยาวสตรีก้าวไปสู่อีกบทบาทหนึ่ง ก็คือ การได้รับการศึกษาที่เท่าเทียมกลุ่มบุตร การจัดการศึกษาในช่วงนี้ จึงจัดให้ทั้งเยาวสตรีและกลุ่มบุตรเรียนเหมือนกันและเท่ากันในทุกด้าน

จากที่กล่าวทั้งหมด จะเห็นได้ว่า การจัดการศึกษาแบบโบราณนี้เองได้เป็นแบบอย่างในการศึกษาและเจริญสืบเนื่องต่อมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ จึงได้มีการปฏิรูปการศึกษาขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อันเป็นผลทำให้การศึกษามีระบบ

ระเบียบแบบแผน มีหลักสูตรแน่นอนที่เรียกว่า "การศึกษาแบบใหม่" หรือ "ระบบโรงเรียน" และได้เปลี่ยนแปลงพัฒนาเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

ดังนั้น จึงขอกล่าวถึง การจัดการศึกษาที่จัดให้แก่เยาวชนสตรี ซึ่งแบ่งเป็น 5 ยุค ดังนี้ คือ

1. ยุคการศึกษาของเยาวชนสตรีชั้นสูง (พ.ศ. 2414 - 2440)
2. ยุคเริ่มการศึกษาของเยาวชนสตรีสามัญ (พ.ศ. 2441 - 2455)
3. ยุคจัดการศึกษาของเยาวชนสตรีอย่างเป็นระบบ (พ.ศ. 2456 - 2474)
4. ยุคปรับปรุงการศึกษาของเยาวชนสตรี (พ.ศ. 2475 - 2502)
5. ยุคพัฒนาทางการศึกษาของเยาวชนสตรี (พ.ศ. 2503 - 2535)

การจัดการศึกษายุคเยาวชนสตรีชั้นสูง (พ.ศ. 2414 - 2440)

การจัดการศึกษาให้แก่เยาวชนสตรีในยุคนี้ แบ่งเป็นลักษณะใหญ่ 2 ลักษณะ คือ

1. การจัดการศึกษาให้แก่เยาวชนสตรีชั้นสูง
 - 1.1 การจัดการศึกษาในพระราชวัง
 - 1.2 การจัดการศึกษาที่สำนักราชบัณฑิต
 - 1.3 การจัดการศึกษาในระบบโรงเรียน
2. การจัดการศึกษาให้แก่เยาวชนสตรีสามัญ
 - 2.1 การจัดการศึกษาที่บ้าน
 - 2.2 การจัดการศึกษาในระบบโรงเรียน
 - 2.3 การจัดการศึกษาตามสำนักวิชาชีพระดับ

1. การจัดการศึกษาให้แก่เยาวชนสตรีชั้นสูง

1.1 การจัดการศึกษาในพระราชวัง

จากหลักฐานในหนังสือ "ความทรงจำ" และ "ประวัติเจ้าจอมมารดา ทับทิม" ได้ทรงบรรยายถึงการศึกษา ที่จัดให้แก่เจ้านายชั้นสูงในพระราชวังว่า วิธีการศึกษาอักษรวิธี สำหรับบรรดาเจ้านายและบุตรผู้มีตระกูลนั้น การเรียนในชั้นต่ำเริ่มตั้งแต่อายุ 3-7 ขวบ เรียนกันในเขตพระราชฐาน (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. 5 ศ. 1.1/4) ตามตำหนักที่ประทับ ของเจ้านายสตรีฝ่ายใน เป็นการเรียนรวมกันทั้งหญิงและชาย ซึ่งรวมถึง เด็กหญิงบุตรขุนนาง หรือคนบริวารที่ถวายตัวในสังกัดเจ้านายสตรีองค์นั้น ครูผู้สอนมีทั้งชาย และหญิง ครูชายเป็นข้าราชการในกรมพระอาลักษณ์ ครูผู้หญิงเป็นข้าราชการสำนักฝ่ายในสังกัดเจ้านายองค์นั้น เด็กหญิงใน ราชสำนัก จะได้รับการอบรมในสิ่งที่ เป็นประโยชน์ต่อการบริหารราชการ ฝ่ายใน ระเบียบวินัยของฝ่ายใน ฝึกหัดกริยามารยาทของกุลสตรีชั้นสูง ฝึกหัดงานฝีมือร้อยดอกไม้สด ปักสดึง ฝึกหัดด้านการบันเทิง เช่น พ้อนรำ และมโหรี นอกจากนี้ยังฝึกหัดการรักษาพยาบาล ซึ่งเป็นวิชาสำหรับ สตรีในราชตระกูลที่มีฐานันดรศักดิ์ หม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์ ส่วน สตรีสามัญที่ถวายตัวเข้ามาต้องฝึกหัดหน้าที่นางพนักงาน หรือนางอยู่งาน เช่น พนักงานภูษา พนักงานพระศรี พนักงานเชิญเครื่องพระราชูปโภค พนักงานผลิตเวรประจำบนพระราชมณเฑียร ส่วนกุลบุตรในกลุ่ม เจ้านาย และเชื้อสายขุนนางนั้น เมื่อฝึกฝนภาษาไทยจนถึงขั้นอ่านเขียนได้แล้วจะ ฝึกหัดการเรียนรู้หลักการบริหารบ้านเมือง เจ้านายชั้นสูงมีตำแหน่ง ผนวชเวลาออกว่าราชการขุนนาง เจ้านายชั้นเล็กและบุตรขุนนางสามารถ ถวายตัวเข้ารับราชการในกรมมหาดเล็ก ซึ่งเป็นการฝึกหัดข้าราชการชั้น ลัญญาบัตร บางทีก็ฝึกหัดเป็นเสมียนและช่วยราชการในกรมกองสังกัดของ บิดา และในเวลาเดียวกัน เจ้านายชั้นสูงชั้นเจ้าฟ้า พระโอรส และบุตร ขุนนาง ตระกูลใหญ่ที่มีอำนาจ ยังต้องศึกษาวิชาศิลปศาสตร์ อันเป็นวิชา ที่ได้รับการถ่ายทอดในกลุ่มผู้ปกครองชั้นสูงเท่านั้น เพราะเป็นเรื่องหลักการ ทหาร การปกครองแบบจารีต เป็นการศึกษาตำราวิชัยสงครามซึ่งเป็น

กลยุทธ์ในการทำสงคราม การจัดกองทัพ ฝึกหัดจับและขี่ช้างม้า การใช้
อาวุธ การฝึกทหาร การฝึกฝนวิชาสำหรับทำราชการเหล่านี้ มักอยู่ใน
ช่วงก่อนผนวก และศึกษาต่อในระหว่างผนวกลงมี ครูผู้สอนเป็นเจ้านาย
หรือขุนนางที่มีความรู้สูง รวมทั้งมีความสามารถ เพราะต้องศึกษามาจาก
ตำราชั้นสูง (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ,
2514: 164)

พระบรมมหาราชวังนอกจากจะเป็นที่ศึกษาของบรรดาพระองค์หญิงแล้ว ยังเป็น
แหล่งวิชาสำหรับกุลสตรีชั้นสูงอีกด้วย (จุลลดา ภักดีภูมิทร์, 2533: 36) จนเป็นที่กล่าวกันว่า
พระบรมมหาราชวังเปรียบเสมือนวิทยาลัยอันเป็นที่ศึกษาของผู้มีบรรดาศักดิ์ที่ขอส่งบุตรหลาน
เยาวสตรีเข้าไปฝากให้ศึกษา ซึ่งปรากฏว่าคนทั่วไปทั้งหลายชมชอบผู้หญิงชาววังมาแต่โบราณ
เพราะการไปเรียนรู้ และศึกษาวิชาต่าง ๆ ในพระราชวัง ถือว่าเป็นการเล่าเรียนอย่างดี
ที่สุด จะได้รับความรู้สูงสุดในด้านกิริยามารยาท ขนบธรรมเนียมประเพณีของตระกูล และ
ของชาติ ซึ่งลักษณะของหญิงชาววังนั้นจะแบ่งออกเป็น 3 ระดับ ได้แก่ หญิงชาววังชั้นสูง คือ
เจ้านายที่เป็นพระราชธิดา และศึกษาในพระบรมมหาราชวัง และรวมถึงธิดาหม่อมเจ้า ธิดา
หม่อมราชวงศ์ ธิดาพวกข้าราชการชั้นสูง ส่วนหญิงชาววังชั้นกลาง ได้แก่ เยาวสตรี
ที่เป็นธิดาคหบดี หรือธิดาข้าราชการ ที่ส่งตัวไปถวายเป็นข้าหลวงอยู่กับเจ้านายพระองค์หญิง
ในพระราชวัง และหญิงชาววังชั้นต่ำ ได้แก่ พวกโชน คนรับใช้ของเยาวสตรีชั้นสูงที่อยู่ใน
พระบรมมหาราชวัง และเจ้านายที่อยู่ในวัง ดังนั้นการจัดการศึกษาจึงแตกต่างกันไปตาม
ระดับชั้น (สุนันทา นิยจิตต์, 2527: 35)

การจัดการศึกษาแก่เยาวสตรีชั้นสูง (หรือหญิงชาววังชั้นสูง) นอกจากได้เรียน
เขียน อ่าน เรียนอักษรศาสตร์ถึงขั้นแต่งโคลงฉันท์ กาพย์ กลอน กระบวนการช่างฝีมือ
เช่น ร้อยดอกไม้ บัสดึงแล้ว ยังต้องเรียนรู้เรื่องเฉพาะที่เป็นประโยชน์แก่ฝ่ายในระเบียบ
ข้อบังคับต่าง ๆ การฝึกหัดกิริยามารยาทของกุลสตรีชั้นสูง (สมเด็จพระยาดำรง-
ราชานุภาพ, 2525: 17) ฝึกหัดการบันเทิง เรียนการรักษายาบาล ซึ่งการเรียนทั้งหมด
ถือเป็นหน้าที่ของขัตติยนารีจะต้องศึกษา (พรพนศรี วิชากรกุล, 2520: 59)

หม่อมเจ้าหญิง มารยาตร ดิศกุล (ยี่อียด, 253๘: 73) ได้เล่ารายละเอียดเกี่ยวกับการเรียนการสอนที่จัดให้เยาวสตรีชั้นสูง ว่า... การเรียนจึงเป็นไปในลักษณะต่อหนังสือ คือ ครูจะเขียนแม่แบบตัวอักษรให้นักเรียนท่องจำ หลังจากท่องจำตัวอักษรได้แล้ว จะเรียนไวยากรณ์... โดยใช้แบบเรียนปฐม ก กา... เมื่อนักเรียนรู้ไวยากรณ์มากพอสมควร ครูผู้สอนจะเริ่มให้อ่านหนังสือประเภทวรรณกรรม อาทิ อุรุทธี สังข์ทอง สวัสดิรักษา เป็นต้น เพื่อให้นักเรียนแตกฉานในการอ่าน... หลังจากศึกษาภาษาไทยแล้ว ก็จะศึกษาวิชาการเรือน และความรู้ทั่วไป... แล้วจึงเริ่มเรียนวิชาที่ตนสนใจ และเป็นประโยชน์ต่อการบริหารราชการฝ่ายใน...

เยาวสตรีชั้นสูงที่เป็นธิดาข้าราชการ หรือธิดาคหบดี ที่จัดอยู่ในระดับที่ 2 (หญิงชาววังชั้นกลาง) เมื่อแรกนำไปอยู่วัง จะสอนกิริยามารยาทอย่างกว้าง ๆ เช่น สอนให้รู้จักล้มมาคารวะก่อนแล้วให้เรียนหนังสือ หรือการเรือนที่เด็กจะสามารถทำได้พอเรียนรู้ตั้งกล่าวแล้ว จึงเรียนที่สูงกว่านั้นต่อไป นอกจากนี้ยังต้องเรียนศิลปการพ้อนรำ และด้านการละครด้วย ทั้งต้องฝึกหัดหน้าที่นางพนักงานหรือนางอยู่งาน เช่น พนักงานบุษบา พนักงานเชิญเครื่องราชูปโภค หรือพนักงานผลัดเวรประจำบนพระราชมณเฑียรเพิ่มเติมจากวิชาที่กล่าวมาแล้ว (ทองต่อ กล้วยไม้ ณ ออยุธยา, 2577: 4)

สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงนิพนธ์เกี่ยวกับสตรีชาววัง ซึ่งไม่ใช่เชื้อสายพระราชวงศ์ ว่า

ถ้าผู้ปกครองสกุลปรารถนาจะให้ลูกหลานหญิงเล่าเรียนศึกษาในพระบรมมหาราชวัง ต้องฝากกับท่านผู้ใหญ่แห่งใดแห่งหนึ่ง ซึ่งเคยเป็นญาตินับถือมาก่อนแล้วส่งไปอยู่ด้วย ตั้งแต่ยังเด็ก ท่านผู้ใหญ่ นั้น ๆ จะอบรมสั่งสอนให้เองบ้าง บางทีก็จะส่งไปฝากท่านผู้อื่น ซึ่งชำนาญใน การฝึกสอน ลักษณะการสอนเด็กผู้หญิง เมื่อแรกเริ่มเข้าไปอยู่ในวัง จะได้ฝึกกิริยา มารยาท วาจาและให้รู้จักสมมาคารวะก่อน แล้วจึงให้เรียนหนังสือ และการเรือนอย่างที่ได้กนกกระทำได้... ในระยะฝึกสอนชั้นสูงนี้ เวลาผู้ฝึกสอนไปสู่สมาคมจะให้เด็กถือหีบหมากตามหลังไปด้วย เพื่อที่จะให้เห็นมารยาทการเข้าสมาคมของผู้หลักผู้ใหญ่ทั้งจะได้รู้จักเพื่อนเด็ก ๆ

ที่อยู่ในวังด้วยกัน วิชาการเรียนก็สอนให้สูงไปด้วยเช่นกัน เช่น ให้ทำเครื่องแต่งตัวได้ รู้วิชาเย็บปักถักร้อย ทำกับข้าวของกินรวมทั้งสอนให้รู้และเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาด้วย ในระยะนี้ผู้ใหญ่ที่ฝึกสอนจะสังเกตดูว่าเด็กหญิงผู้นั้นถนัดทางไหน จะได้ฝึกหัดให้ทำราชการในงานนั้นต่อไป และเมื่อเห็นว่าพอปฏิบัติราชการได้แล้ว ก็นำไปถวายตัวเป็นข้าราชการฝ่ายในเลยก็เดียว

(สมเด็จพระนครมหาราชดำรงราชานุภาพ, 2508: 117-120)

ในเรื่อง 4 แผ่นดิน ซึ่งแต่งโดย หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช (2510: 69) ได้กล่าวถึง "แม่พลอย" ซึ่งได้ไปรับการศึกษาอบรมในวังตามแบบสตรีลูกผู้ดี ในสมัยนั้นไว้ดังนี้

หลังจากที่เข้ามาอยู่ในวังได้ 2 วัน คุณสายก็ให้เรียนหนังสือพร้อมกับข้อเขียน หัดอ่านหนังสือมูลบทบรรพกิจในตอนเช้า... พอหมดเวลาเรียน กราบหนังสือตามที่คุณสายสั่ง... คุณสายมักจะหาเวลาตอนบ่ายสอนกิจการต่าง ๆ ให้เสมอ ตามปกติคุณสายเป็นคนเจียนมาก จึงพลุกพล่านเสียใจมากเสวยของเสด็จ ตลอดจนดูแลพระภุชญาเครื่องทรงต่าง ๆ พลอยจึงหัดทำสิ่งนี้ก่อน... เวลากลางคืนคุณสายหัดให้พลอยมัดเพื่อจะได้ไปอยู่งานมัดเสด็จ หรือเจ้านายองค์อื่นได้ในวันหลัง เรื่องนี้คุณสายก็ออกจะถือว่าเป็นเรื่องใหญ่กวัดขันเอาอย่างมาก... วิธีหัดนั้นคุณสายเอาแพรเปลาะ... ยาวประมาณสักคอกหนึ่งมาผูกไว้กับผนังเก้าอี้ให้พลอยถือด้ามมัดขนนกใหญ่ ๆ แล้วมัดเข้าไปที่แพร การมัดนั้นให้มัดเบา ๆ แล้วตัวมัดข้อมืออยู่อย่าให้ลมขาดสาย เวลาแพรที่ผูกไว้ก็นูกลมมัดแพรจะปลิวออกไป พลอยต้องคอยดู อย่าให้แพรนั้นตกนาน ถ้าทำอย่างไรไม่ให้ตกเลยได้เป็นเก่ง

วิชาความรู้ที่หญิงชาววังชั้นกลางได้รับการฝึกหัด จะแตกต่างจากหญิงชาววังชั้นสูง คือไม่ได้รับการศึกษาวิชาความรู้ชั้นสูง วิชาที่ได้รับ คือ การอบรม ความประพฤติ กิริยามารยาท และการนวดจายอย่างเข้มงวดกวัดขัน เพราะถือว่าเป็นคุณสมบัติสูงสุดของกุลสตรี โดยให้ประพฤติดังนี้เหมาะสมกับกาลเทศะ รู้จักนวดให้เหมาะสม ส่วนการอบรมกิริยามารยาท

จะทำพร้อมกับการอบรมความประพฤติ (ยุพา แจ่มเจณกิจ, 2530: 14) เพราะทุกอิริยาบถ จะอยู่ในสายตาของผีเสื้อ ซึ่งได้รับมอบหมายจากเจ้านายที่เขวาสตรีคนนั้นสังกัดอยู่ ท่านผู้หญิงบัว อนุรักษ์ราชมนตรี (2526: 80) ได้กล่าวถึง รายละเอียดของการอบรม กิริยาท่าทางของสตรีที่อยู่ในวัง ไว้ดังนี้

การนั่ง ต้องไม่บังหน้าคนอื่น หรือกีดขวางทางคนอื่น การยืนต้องยืน
อย่างมีระเบียบ การเดินต้องมีความภาคภูมิ และมีสง่าราศี การนอน
ต้องไม่นอนดิ้น กรน ละเมอ หรือกัดฟัน และเข้าห้องน้ำต้องเข้าด้วยความ
สงบเสียงย่ม และรู้จักทำความสะอาด

ซึ่งสอดคล้องกับโอวาทกษัตริย์ของ สุนทรภู่ (อ้างถึงใน อากิตยา, มพท.: 76) ที่ว่า

"สตรีดีย่อมมีมารยาท	จะทำการก็สะอาดไม่ผล็พลาม
สิ่งใดดีที่ไหนสนใจจำ	ปากคำไม่กระเดื่องให้เคืองใจ"

การเดิน การพูดจา ก็ต้องระมัดระวังท่าที ดังคำกลอนที่ว่า

... ประการหนึ่งซึ่งจะเดินดำเนินนาค
ค่อยเยื้องยาตร ยกย่างไปกลางสนาม
อย่าไกวแขนสั่นแขนเข่าห้ามปราม
เสียงย่มงามสงวนไว้ แต่ในที
อย่าเดินกรายย้ายออกยกผ้าห่ม
อย่าเสยผมกลางทางหว่างวิกิ
อย่าพูดเพื่อแจ๋ไปไม่สู้ดี
เหย้าเรือนมิกลับมาจึงหาหรือ

(สุนทรภู่ อ้างถึงใน ชลลดา เรื่องรักษ์ลิขิต, 2529: 10)

สำหรับการเรียนภาษาไทย เหมือนกับที่กล่าวในข้างต้น

ด้านการเรือน มีทั้งฝึกฝีมือ และการประกอบหรือประดิษฐ์อาหาร โดยฝึกสอนจากง่ายไป
หายาก การฝึกหัดวิชาการฝีมือ วิชาที่เรียนได้แก่ งานดอกไม้ อาทิ ทำนุ้มดอกไม้สด ร้อย

พวงมาลัย ดอกไม้สด ดอกไม้แห้ง ประดับบุหงาใส่ถุง งานเย็บ อาทิ เย็บกระตุง ทำบายศรี งานเจียน อาทิ เจียนหมาก จีบพลูสั้น พลุยาว งานอบ อาทิ อบผ้าเช็ดหน้า งานทำของบูชาพระ อาทิ ทำรูป ควันเทียน เทียนอบ งานทำของถวายพระ อาทิ เย็บสบง จีวร ย่าม ถลกบาตร ปักตาลปัตร ทำหมี่ขี้ผึ้ง งานตัดเย็บ อาทิ ตัดเสื้อผ้าใส่เอง การฝึกวิชาการเรือและสอนให้รู้จักการปรุงอาหาร คาวและหวาน ของว่าง และการแกะสลัก ปอก ควันผัก หรือผลไม้ต่าง ๆ (85 ปี ท่านผู้หญิงบัว อนุรักษราชมณเฑียร, 2526: 66-67)

เป็นที่น่าสังเกตว่า เยาวสตรีที่เป็นบุตรหลานของคหบดี ส่วนมากจะไม่ถวายตัวทำราชการในวัง เพราะผู้ปกครองจะมาขอลาเพื่อนำเยาวสตรีออกไปแต่งงาน การส่งบุตรหลานเยาวสตรีเข้ามาศึกษา เพียงเพื่อต้องการให้ได้รับการศึกษาอบรมแบบชาววังเท่านั้น (85 ปี ท่านผู้หญิงบัว อนุรักษราชมณเฑียร, 2526: 36-37)

เยาวสตรีสามัญที่คอยรับใช้เจ้านายอยู่ในพระบรมมหาราชวัง จัดอยู่ในระดับหญิงชาววังชั้นต่ำ (สุนันทา นิยจิตน์, 2527: 40) พวกนี้จะไม่ได้รับการศึกษาอะไรอย่างเยาวสตรีชั้นสูงเลย เพราะต้องคอยอยู่รับใช้เจ้านาย แต่อาจได้รับประสบการณ์จากการที่ได้มีโอกาสใกล้ชิดเจ้านาย ที่ได้รับสั่งให้ช่วยทำในกิจการต่าง ๆ จนเกิดความรู้ขึ้นทั้งทางตรงและทางอ้อม

การจัดการศึกษาที่จัดขึ้นที่วังมิได้จัดรวมกัน ณ จุดศูนย์กลางแต่อย่างใด แต่จะจัดกันภายในตำหนักต่าง ๆ ที่อยู่ภายในในพระบรมมหาราชวัง เช่น ตำหนักของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระตำหนักในวังสวนสุนันทา พระตำหนักในวังสวนกุหลาบ และพระตำหนักในวังบางขุนพรหม เป็นต้น นักเรียนที่เรียนเป็นพระราชธิดาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ธิดาของพระบรมวงศานุวงศ์ และเยาวสตรีที่เป็นบุตรหลานของข้าราชการบริพารที่รับราชการในพระราชวัง การจัดการเรียนการสอนในแต่ละตำหนักแตกต่างกันบ้าง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับผู้เป็นเจ้าของตำหนักนั้น ๆ

1.1.1 การจัดการศึกษาในพระตำหนัก

สมเด็จพระศรีนันทราชินีนาถ

การจัดการศึกษาในพระตำหนักแห่งนี้ จัดเพื่อบรรดา
 เยาวสตรี ทั้งที่เป็นธิดาเจ้านาย ราชันดดาในองค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 และเยาวสตรีที่เป็นบุตรหลานข้าราชการในอุปการะของสมเด็จพระศรีนันทราชินีนาถ
 ซึ่งพระองค์ทรงสละพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ จัดตั้งโรงเรียนสำหรับเยาวสตรีแห่งนี้ขึ้น และ
 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯพระราชทานเงินเดือนแก่ครูด้อย การที่พระองค์จัดตั้งโรงเรียนแห่งนี้
 นี้ด้วยทรงเห็นว่า สตรีนั้นยังได้รับการศึกษาวิชาหนังสือน้อยมากเมื่อเทียบกับบุรุษ (อุทุมพร
 สุนทรเวช, 2529: 92) จึงทรงจัดให้มีการศึกษาฝ่ายสตรีขึ้น ซึ่งคำนึงถึงความเหมาะสม
 และความถนัด ตามคุณลักษณะของสตรี

ลักษณะการจัดการศึกษา

ความมุ่งหมาย

จุดมุ่งหมายในการจัดการศึกษาของพระองค์ คือ มุ่งให้
 ผู้เรียนมีความรู้ในด้านงานบ้าน การเรือน และรู้หนังสือ รวมทั้งมีความประพฤติที่เหมาะสม

เนื้อหา

ด้านเนื้อหา เนื่องจากในขณะนั้นยังไม่มีหลักสูตร และ
 กฎเกณฑ์แบบแผนที่แน่นอน วิชาที่กำหนดให้เรียนจึงเป็นไปตามพระประสงค์ของผู้จัดตั้ง คือ
 กำหนดให้เรียนการประดิษฐ์ดอกไม้สด ปรุงเครื่องหอมอบร่ำ พับจีบ เย็บ ปักสะตังกลิ้งไหม
 และสลักผักผลไม้ ผักหัดกิริยามารยาทตามวิธีนิยมในพระราชสำนัก และวิชาหนังสือ ครูผู้สอน
 เป็นครูฝีมือดีที่เป็นเชื้อพระวงศ์ และข้าหลวงฝ่ายในประกอบกับในสมัยของพระองค์ ประเทศ
 ญี่ปุ่นในขณะนั้นมีความเจริญทางด้านการศึกษาทั้งสามัญและวิสามัญ พระองค์จึงทรงจ้างครูสตรี
 ชาวญี่ปุ่นมาเพื่อสอน วิชาปักสะตัง วาดเขียนแบบญี่ปุ่น การทำดอกไม้แห้งให้เหมือนจริง และ
 วิชาภาษาอังกฤษ นอกจากนี้ยังส่งสตรีไทยที่มีความประพฤติดี และมีสติปัญญาเฉลียวฉลาดไป
 ศึกษาทางด้านการศึกษาที่ประเทศญี่ปุ่น ซึ่งภายหลังสตรีเหล่านั้นก็ได้กลับมาเป็นครูสอนที่ตำหนัก
 นี้เมื่อครูญี่ปุ่นกลับประเทศของตนแล้ว นอกจากนี้พระองค์ยังเสาะแสวงหาผู้มีฝีมือทั้งที่เป็น
 ชาวไทยและญวน เพื่อให้เป็นผู้ฝึกสอนแก่เยาวสตรีไทยในวังด้วย

อัตราเวลาเรียนและการจัดการเรียนการสอน

ไม่มีการกำหนดเวลาเรียนที่แน่นอน ขึ้นอยู่กับผู้สอนและความสามารถของผู้เรียน กระบวนการเรียนการสอน ลักษณะการเรียน โดยเรียนจากง่ายไปหายาก สอนเป็นรายบุคคล โดยเน้นความเป็นระเบียบ ดังที่ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงเล่าไว้ในหนังสือความทรงจำ (2506: 9-10 อ้างถึงใน วุฒิชัย มุลศิลป์, 2529: 20-21) ความว่า "การศึกษาของพระเจ้าลูกเธอ ดูเหมือนจะมีระเบียบมาแต่รัชกาลที่ 1..." และเน้นการปฏิบัติ โดยสอนจากของจริงที่ได้ประสบมา เช่น ในด้านการอบรมประเพณี กิริยามารยาทต่าง ๆ หรือสอนให้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา โดยการฟังเทศน์ฟังธรรม

การวัดและประเมินผล

ครูผู้สอนเป็นผู้ประเมินผล โดยการประเมินผลเป็นรายบุคคล การจัดการศึกษาในพระราชวังแห่งนี้ แม้จะไม่มีกฎเกณฑ์และแบบแผนที่แน่นอน แต่ก็จัดว่าเป็นความรู้ที่ทันสมัยที่สุด (อุทุมพร สุนทรเวช, 2509: 93) โดยการนำวิทยากรจากประเทศญี่ปุ่นมาผสมผสานกับการจัดการเรียนการสอนแบบไทย โดยคำนึงถึงความถนัด ความสามารถ และคุณลักษณะของความเป็นกุลสตรีที่มีความรู้ ในด้านงานบ้าน การเรือน งานอาชีพ และรู้หนังสือ

1.1.2 การจัดการศึกษาให้แก่เยาวสตรีในวังบางขุนพรหม

การจัดการศึกษาในวังบางขุนพรหม ในระยะเริ่มแรก สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานครสวรรค์วรนิพนธ์ ทรงหาครูสตรีชาวต่างประเทศมาถวายพระอักษร แด่พระธิดาของพระองค์ รวมทั้งพระญาติ โดยใช้ห้องรับแขกใหญ่ "ห้องสีชมพู" ในพระราชวัง เป็นสถานศึกษา เพื่อให้เยาวสตรีชั้นสูง เรียนโดยไม่ปะปนกับผู้อื่น

ลักษณะของการจัดการศึกษา

ความมุ่งหมาย

การจัดการศึกษาในวังแห่งนี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้เยาวสตรีชั้นสูงที่เป็นกุลบุตรธิดา สามารถเข้าสังคมตามแบบตะวันตกได้ พูดภาษาอังกฤษ และฝรั่งเศสได้

อ่านเล่น ๆ ต่าง ๆ บางครั้งก็สนุกสนาน บางครั้งก็ไม่เข้าใจ อ่าน
นาน ๆ ก็เข้าใจไปเอง ส่วนภาษาอังกฤษและฝรั่งเศสนั้น ถ้าตอนไหน
ครูดิก็ไปได้ไกล ถ้าครูไม่ลั่นทักการสอนก็เรียกได้ว่า กันลิมเท่านั้นเอง

ข้อความที่กล่าวมานั้น สอดคล้องกับพระราชนิพนธ์ ในหนังสือ "สุขุมมามารศรี" ของ
พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้า ศิริวิรัตนบุษยง ที่ได้กล่าวเกี่ยวกับการศึกษาในวังบางขุนพรหม ว่า

สมเด็จพระเจ้า (สมเด็จพระปิตุมาเจ้า สุขุมมามารศรี) ได้ทรงรับหลานย่า
หลานป้า... มาเลี้ยงหลายองค์... พวกข้าพเจ้าได้เรียนภาษาอังกฤษ
ด้วย... องค์เล็ก นิลวิมลสมัยนั้น เรียนตั้งแต่อายุ 6-7 ปี นอกจากนี้
ยังมีหม่อมเจ้าหญิง มารยาตร คิคกุล เรียนด้วย... ในการเรียนเป็น
ภาษาอังกฤษ ไม่เคยแปลเป็นไทยเลย (เสงี่ยม คุมवास, 2512: 497)

การเรียนการสอนที่จัดในวังแห่งนี้ไม่ได้กำหนดไว้ตายตัว เช่น สถานที่เรียนไม่มีกำหนดว่า
จะต้องเรียนเพียงภายในห้องเท่านั้น

การจัดและประเมินผล

ครูเป็นผู้ประเมิน โดยประเมินเป็นรายบุคคล

1.1.3 การจัดการศึกษาให้แก่เยาวสตรีในวังสวนกุหลาบ

ลักษณะของการจัดการศึกษา

การศึกษาของเยาวสตรีในวังนี้ แตกต่างจากวังอื่น ๆ คือ
เน้นในด้านละคร และงานฝีมือต่าง ๆ โดยเฉพาะด้านการละคร

ความมุ่งหมาย

เพื่อรักษาและถ่ายทอดขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม
ของชาวไทย ด้วยการแสดงงานฝีมือต่าง ๆ เพื่อเตรียมสำหรับ "รับแขกบ้านแขกเมือง"

เนื้อหา

เน้นด้านการละคร และวิชาหนังสือพ้ออ่านออกเขียนได้ เพื่อประโยชน์ในการอ่านบทละคร ส่วนทางด้านหลักสูตร ยังไม่มีการใช้หลักสูตร แต่ใช้หนังสืออ่าน คือ มุลบทบรรพกิจ วิชาที่กำหนดให้เรียน คือ เลข ภาษาไทย ภาษาอังกฤษ งานครัว และงานฝีมือ

อัตราเวลาเรียน

แบ่งเวลาเรียนเป็น 4 ช่วง คือ ย่ำรุ่ง ถึง 8.00 นาฬิกา หัดละคร แล้วพักรับประทานอาหาร เวลา 10.00 - 11.00 นาฬิกา ปักสะดึง เรียนทำขนมไทยชนิดต่าง ๆ พักเที่ยงเวลา 12.00 - 14.00 นาฬิกา หัดรำละคร แล้วอาบน้ำ รับประทานอาหารพร้อมกันในเวลา 2 ทูม เวลา 21.00 นาฬิกา หัดรำละคร เวลา 22.00 นาฬิกา อบรมด้านกิริยามารยาท สวดมนต์ก่อนไปนอน เขาวาสตรีที่อยู่ในวัง ส่วนกุหลาบ จึงมีความสามารถในด้านการละครมาก

กระบวนการเรียนการสอน

เน้นปฏิบัติ และฝึกฝนจนชำนาญ (ศิลาขอม, 2475: 22)

การวัดและประเมินผล

ไม่ได้กล่าวไว้แต่พออนุมานได้ว่าคงไม่แตกต่างจากวังอื่น ๆ

นอกจากนี้แล้ว ยังมีวังอื่น ๆ อีกที่จัดการศึกษาให้แก่เขาวาสตรี เช่น วังเทเวศน์และวังบูรพา เป็นต้น โดยมีลักษณะการจัดการศึกษาล้ายคลึงกับการจัดการศึกษาในวังบางขุนพรหม (สุนันทา นิยจินต์, 2527: 69) ดังหลักฐานในหนังสือประวัติครู (2520: 84) ที่กล่าวถึงการศึกษาของคุณหญิงนงนุชที่วังของเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ ว่า "...เริ่มหัดละครเป็นตัวยักษ์ตั้งแต่อายุ 10 ปี..."

1.2 การจัดการศึกษาที่สำนักราชบัณฑิต

การจัดการศึกษาในสำนักราชบัณฑิตนี้ จัดสอนเฉพาะเจ้านาย และ บุตรหลานของข้าราชการเหล่านั้น (กระทรวงศึกษาธิการ, 2507: 4) โดยใช้บ้านขุนนาง หรือบ้านเสนาบดีเป็นสถานที่ให้การศึกษาบรม

เรื่องราวการจัดการศึกษาที่บ้านขุนนาง ที่จัดให้เยาวสตรี มีผู้บันทึกไว้เป็นหลักฐานน้อยมาก แต่จากบันทึกของนักเรียนโรงเรียนราชินีผู้หนึ่งได้เขียนเรื่องราวเกี่ยวกับการจัดการศึกษา ณ สถานที่นี้ว่า "(สุภัทรา สิงหลกะ, 2525: 85)

การอบรมและการศึกษาของกุลสตรีไทยในสมัยนั้น มีอยู่แต่ใน พระบรมมหาราชวังเป็นส่วนมาก ต่อมาเมื่อมีโรงเรียนสตรีไทยเกิดขึ้น ผู้ที่ไม่สมัครเข้าวังก็หาครูมาสอนที่บ้าน บิดาและมารดาของข้าพเจ้าก็ได้ หาครูมาสอนที่บ้าน จนอายุล่วงเข้า 9 ปี จึงถูกส่งไปเรียน... เมื่อ ข้าพเจ้าเรียนมาแต่บ้านนั้นอ่านคำกลอนอิเหนาได้ตลอดเล่ม และเรียน เลขบวก ลบ คูณหารได้ แต่ไม่ได้เรียนภาษาอังกฤษเลย

บุญเจือ องค์กรประดิษฐ์ ได้เล่าถึงการศึกษาที่บ้านของหม่อมหลวง เต็ม สนิทวงศ์ ในหนังสือประวัติครูของครูสภา (2513: 94-95) ความตอนหนึ่งว่า

...คุณได้เริ่มเรียนหนังสือไทยที่บ้านกับญาติผู้ใหญ่ คือ หม่อมราชวงศ์ วงศ์ นพวงศ์ และหม่อมราชวงศ์ อ้น สนิทวงศ์ หนังสือเรียนในครั้งนั้น คือ ชุดมูลบทบรรพกิจ 6 เล่ม ...วิธีเรียนของท่านก็คือ ทุกเช้าจะต้อง สวดมนต์และท่องสระ พยัญชนะแจกลูกก่อนเสมอ เริ่มด้วยการสวดมนต์ "นโมพุทธายะ สิทธิ" แล้วจึงท่องสระ ท่องพยัญชนะไปเรื่อยทีละวรรค จบ พยัญชนะก็ถึงไตรยางศ์ ท่องอักษรสูง ต่ำ แจกลูกไปทีละตัว เมื่อจำได้ แล้วก็ท่องผันวรรณยุกต์ต่อไปทีละแม่ เริ่มแต่แม่ ก กา จนจบแม่เกอว ขณะที่เรียนจนจบแม่กานั้น คุณมีอายุได้ 10 ขวบ ยังอ่านหนังสือไม่ออก แต่เมื่อได้ฟังเกร็ดพงศาวดารจีนเรื่องซ้องกั๋ง ก็รู้สึกสนุก ทำให้เกิดอยาก อ่านหนังสือออก จึงไปขอให้พี่ชายสอนบ้าง...มาหัดอ่านเองบ้าง...คุณได้อ่านหนังสือเหล่านี้ซ้ำ ๆ กันจนจำได้... แต่ยังไม่เขียนไม่ได้...

การจัดการศึกษาที่สำนักราชบัณฑิต ที่จัดให้กุลบุตร

โดยทั่วไปแล้ว บิดามารดาที่มีความประสงค์จะให้บุตรของตนได้มีโอกาสเข้ารับราชการ เพื่อเป็นเกียรติแห่งวงศ์ตระกูล ก็โดยนำกุลบุตรไปฝากให้อยู่ในความอุปการะของเจ้านายหรือขุนนาง ซึ่งกุลบุตรเหล่านั้นนอกจากจะได้เล่าเรียนวิชาหนังสือแล้ว ยังมีโอกาสได้เรียนรู้ และฝึกหัดงานช่างฝีมือต่าง ๆ ด้วยการเป็นลูกมือช่วยงานของช่าง ซึ่งงานโดยมากจะเป็นงานซ่อมแซม ก่อสร้าง และต่อเติมปราสาทราชวัง พระตำหนัก พระที่นั่ง ตลอดจนวัดวาอารามที่อยู่ในบริเวณพระราชวัง หากกุลบุตรคนใดมีความสนใจใฝ่รู้ และมีความรักในงานช่างฝีมือจริง ๆ ก็อาจฝากตัวอยู่ทำงานในกรม กอง ที่เกี่ยวกับงานช่างฝีมือ หากมีฝีมือดี ก็สามารถสืบทอดงานช่างต่อจากอาจารย์ผู้สอนได้รับตำแหน่งหน้าที่ทางราชการมีศถาบรรดาศักดิ์ทางช่างต่อไป

1.3 การจัดการศึกษาในระบบโรงเรียน

1.3.1 การจัดการศึกษาของพระวิมาดาเธอกรมพระสุทธาสินีนาฏ

ในวังสวนสุนันทา

การจัดการศึกษาให้แก่เยาวสตรีในวังแห่งนี้ จัดเป็น

2 โรงเรียน คือ โรงเรียนที่จัดโดยสมเด็จพระวิมาดาเธอกรมพระสุทธาสินีนาฏ และโรงเรียนนิภาคารของเจ้าจอม (หม่อมพยอม)

ก. การจัดการศึกษาให้แก่เยาวสตรีในตำหนักของ

สมเด็จพระวิมาดาเธอกรมพระสุทธาสินีนาฏ เนื่องจากพระองค์ทรงเห็นว่า การส่งบรรดาเยาวสตรีที่เป็นพระธิดา และพระญาติ บุตรเจ้าจอมและเยาวสตรีบุตรข้าราชการไปศึกษาช่างนอกวัง จะเป็นการไม่สะดวก พระองค์จึงทรงสร้างโรงเรียนดังกล่าวขึ้น การจัดการศึกษาในตำหนักแห่งนี้ นอกจากได้ศึกษาอบรมในโรงเรียนแล้ว เยาวสตรีทุกคนเมื่อกลับจากโรงเรียน พระองค์ท่านจะหางานให้ทำตลอดเวลาเพื่อให้เยาวสตรีเป็นคนขยัน และใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ เยาวสตรีคนใดที่เรียนจบแล้วจะทูลลาออกไปอยู่ภายนอกวัง พระวิมาดาเธอก็ทรงอนุญาต ซึ่งเป็นการดี ดังที่ หม่อมหลวงเนื่อง นิลรัตน์ กล่าวไว้ว่า "การที่สตรีในวังลาออกมาอยู่ข้างนอกวัง เช่น กรณีของ ข้าหลวงวังสุนันทาก็เท่ากับว่าเป็นการเผยแพร่ความรู้สู่ภายนอกนั่นเอง เพราะบางคนไปเป็นครูสอนตามโรงเรียนสตรี

ต่าง ๆ ทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด (สัมภาษณ์ หม่อมหลวงเนื่อง นิลรัตน์ อ้างถึงใน
สุนันทา นิยจิตต์, 2527: 107)

ลักษณะการจัดการศึกษา

ความมุ่งหมาย

เพื่อเป็นสถานฝึกหัดให้เยาวสตรีมีคุณสมบัติของกุลสตรี
มีความชยัน รู้จักใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ ทั้งให้มีความรู้เกี่ยวกับงานบ้าน การเรือน
และเน้นกิริยามารยาท

เนื้อหา

ฝึกหัดด้านงานบ้าน งานฝีมือ ควบคู่ไปกับวิชาหนังสือ ต่อมา
จึงให้เนื้อหาตามที่กระทรวงธรรมการกำหนด ซึ่งกำหนดเป็นรายวิชา

อัตราเวลาเรียน

จัดเวลาให้ยืดหยุ่นไปตายตัว กล่าวคือ ถ้าในวังมีพระราชพิธี
หรือมีกิจกรรมใด ๆ ที่นักเรียนต้องหยุดเรียน จะมีการสอนชดเชยในวันหยุดนั้นด้วย

กระบวนการเรียนการสอน

เหมือนกับตำหนัก สมเด็จพระศรีนันทราบรมราชินีนาถ
คือ เน้นปฏิบัติ โดยการปฏิบัติจริง

การวัดและประเมินผล

ครูผู้สอนเป็นผู้ประเมิน โดยการประเมินเป็นรายบุคคล

ข. การจัดการศึกษาให้แก่เยาวสตรีในตำหนักของ

เจ้าจอม (หม่อมมพยอม) ในโรงเรียนนิภาคาร สมัยแรกที่มีการจัดการศึกษาให้แก่เยาวสตรี
ยังไม่มีการจัดตั้งอาคารเรียน ต่อมาเมื่อมีการสร้างโรงเรียนแล้ว ทรงย้ายนักเรียนเยาวสตรี
ไปยังโรงเรียนที่สร้างใหม่ ซึ่งมีตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาจนถึงชั้นมัธยม นักเรียนเยาวสตรีที่เรียน

ในโรงเรียนแห่งนี้จนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 จะสามารถเรียนต่อชั้นมัธยมที่โรงเรียนแห่งนี้ได้ (ต่อมาภายหลัง โรงเรียนแห่งนี้ได้ยุบเลิกไป เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475)

ลักษณะการจัดการศึกษา

ความมุ่งหมาย

ความมุ่งหมายในการจัดตั้งโรงเรียนแห่งนี้ไม่ได้กำหนดไว้ แต่จากวิชาที่จัดให้เรียน พออนุมานได้ว่า เพื่ออบรมให้เยาวชนสตรีเป็นกุลสตรีที่เพียบพร้อม คือ มีทั้งความสามารถทางด้านงานฝีมือ งานครัว และวิชาหนังสือ

เนื้อหา

การจัดการเรียนการสอนที่ตำหนักแห่งนี้ แบ่งเวลาเรียน เป็นช่วงเช้า และช่วงบ่าย ดังนี้ วิชาที่เรียนในช่วงเช้า ได้แก่ เลขวิธี เลขคณิตในใจ และ ภาษาไทย ส่วนในช่วงบ่าย ได้แก่ วิชาสุขวิทยาต่าง ๆ และภาษาอังกฤษ ครูที่สอนเป็น ข้าหลวงสตรีในวัง และครูสตรีที่มาจากภายนอก วิชาที่เรียน คือ วิชาการครัว เรียนที่ ห้องเครื่องควา โดยฝึกให้นักเรียนทำกับข้าว ส่วนการเรียนทำขนม เรียนที่ห้องทำเครื่อง หวาน สอนโดยครูที่เป็นข้าหลวง ส่วนครูสตรีจากภายนอกที่มีทั้งทางโรงเรียนจัดหา และ ทางกระทรวงธรรมการส่งมา (ภายหลังเปลี่ยนเป็นกระทรวงศึกษาธิการ ในปี พ.ศ. 2462 และเปลี่ยนกลับมาเป็นกระทรวงธรรมการในปี พ.ศ. 2469 เพราะพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า- เจ้าอยู่หัว ทรงเห็นว่าไม่ควรแยกการศึกษาออกจากวัดโดยตรง) เพื่อเป็นครูสอนวิชาภาษาไทย นอกจากนี้ยังมีวิชาขับร้อง ซึ่งจะเรียนในช่วงเวลา 15.00-16.00 นาฬิกา สอนโดยครูสตรี ที่เป็นต้นเสียงในละครร้องรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

อัตราเวลาเรียน

ลักษณะการจัดการศึกษาให้เรียนตามหลักสูตรของ กระทรวงธรรมการ โดยกำหนดเวลาเรียนเป็น 2 ช่วงเวลา คือ ช่วงเช้า 9.00 - 12.00 นาฬิกา ช่วงบ่าย 13.00 - 15.00 นาฬิกา

กระบวนการเรียนการสอน

เน้นปฏิบัติจริงในสถานที่จริง

การวัดและประเมินผล

ครูเป็นผู้ประเมิน โดยประเมินเป็นรายบุคคล

จะเห็นว่าการจัดการศึกษาในตำแหน่งทั้ง 2 แห่ง คือ

โรงเรียนที่จัดโดยพระวิมาดาเธอกรมพระสุทธาสินีนาฏ และโรงเรียนนิภาคาร นับว่าต่างจาก
วังอื่น คือ มีการสร้างโรงเรียน ตลอดจนการปรับปรุงการเรียนการสอนโดยใช้หลักสูตรของ
กระทรวงธรรมการ เป็นการจัดการศึกษาที่มีแบบแผนและรูปแบบการสอนที่แน่นอน

1.3.2 การจัดการศึกษาในโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง

การจัดการศึกษาในโรงเรียนแห่งนี้เริ่มจาก การที่นางเฮลส์
ผู้เป็นบุคคลหนึ่งในคณะมิชชันนารีในกายโปรแตสแตนท์ ได้ริเริ่มตั้งโรงเรียนสำหรับเยาวชนสตรี
ที่บ้านในปี พ.ศ. 2397 ซึ่งในขั้นต้นถึงกับต้องจ้างนักเรียนเยาวชนสตรีมาเรียน ต่อมานางเฮลส์
ได้กลับประเทศของเธอ และกลับมาประเทศไทยอีกครั้งโดยนำเงินที่ได้จากการบริจาคจาก
เพื่อน ๆ และทรัพย์สินส่วนตัวรวบรวมสร้างโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง ซึ่งภายหลัง คือ
โรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย นักเรียนที่มาเรียนในครั้งแรกยังต้องจ้างมาเรียน และทางโรงเรียน
ยังสนับสนุนค่าใช้จ่ายต่าง ๆ เกี่ยวกับอุปกรณ์การศึกษา ตลอดจนค่าใช้จ่ายต่าง ๆ เกี่ยวกับ
อุปกรณ์การศึกษา ตลอดจนค่าอาหาร และอื่น ๆ

ต่อมาเมื่อมีผู้นิยมเรียนมากขึ้น ทำให้กิจการของโรงเรียนเจริญขึ้น
ประกอบด้วยค่าใช้จ่ายที่ใช้ในการจัดการศึกษาสูงมาก จำเป็นต้องเรียกเก็บจากนักเรียนเหล่านั้น
เพื่อเป็นค่าที่พัก ค่าอาหาร รวมทั้งใช้ในการจัดหาครูมาสอน เป็นจำนวนเงิน 5 บาท ซึ่ง
ในระยะแรกสร้างความไม่พอใจแก่ผู้ปกครองนักเรียนเป็นส่วนใหญ่ เพราะแต่เดิมไม่มีการจัด
เก็บค่าเล่าเรียน แต่เป็นเพราะภายหลังฐานะของโรงเรียนแย่งลง อีกทั้งสถานที่เรียน
ทรุดโทรมมากจึงมีความจำเป็นดังกล่าว ซึ่งต่อมาเมื่อผู้ปกครองเริ่มเห็นคุณค่าของการศึกษา
จำนวนนักเรียนก็เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ

ลักษณะการเรียนการสอน

ความมุ่งหมาย

เพื่อให้นักเรียนอ่านออกเขียนได้ทั้งภาษาไทย และภาษาอังกฤษ จะได้ง่ายต่อการเผยแพร่ศาสนา ให้รู้กิริยามารยาททั้งแบบไทยและตะวันตก อีกทั้งรู้จักการดำเนินชีวิตอย่างประหยัด มีความคล่องแคล่วในการสมาคม จนสามารถออกรับแขกบ้าน-แขกเมืองได้ (วารุณี โอสถารมย์, 2523: 171) ตลอดจนให้รู้จักหลักแห่งประชาธิปไตย จะเห็นได้จากการปฏิบัติต่อนักเรียนที่มาเรียนทุกคนมีอภิสิทธิ์ เหมือนกันและเท่ากัน (วังหลัง-วัฒนา ฉบับที่ระลึกครบรอบ 85 ปี, 2502: 16)

เนื้อหา

ทางด้านหลักสูตร โรงเรียนมิชชันนารีให้จัดการศึกษาขึ้นโดยมีองค์ 4 ของการศึกษา คือ

พุทธศึกษา ให้มีความรู้ในทักษะทั้ง 4 ได้แก่ อ่าน เขียน การครัว การประกอบอาหารทั้งไทยและตะวันตก และวิชาเย็บปักถักร้อย

จริยศึกษา สอนพระคัมภีร์ อบรมให้มีศีลธรรม และคุณธรรม รู้จักกิริยามารยาททั้งแบบไทยและตะวันตก รู้จักการดำเนินชีวิตอย่างประหยัดในการใช้เงินและการแต่งกาย รู้จักการอยู่ร่วมกันอย่างประชาธิปไตย ในระหว่างบุคคลที่มีฐานะต่างกัน รู้จักร่วมรับผิดชอบในการปฏิบัติงานเป็นกลุ่มและรายบุคคล

พลศึกษา เช่น มีการออกกำลังกายและระเบียบวินัยต่าง ๆ

หัตถศึกษา ฝึกหัดให้มีการทำงานของกลุ่มสตรี เช่น งานแม่บ้าน เป็นต้น

วิชาหนังสือจะแบ่งเป็น 2 ชั้น คือ นักเรียนชั้นสูงและชั้นต่ำ นักเรียนชั้นต่ำจะไม่แยกกลุ่มวิชาที่เรียน ได้แก่ การอ่านภาษาไทย ภาษาอังกฤษ

การศึกษาชั้นสูงแบ่งนักเรียนเป็น 4 ชั้น

ชั้นที่ 1 สอนอ่านแบบเรียน 2 อย่าง ได้แก่ เฟิร์สรีดเดอร์ เล่ม 1 เรียนตัวเลข ภาษาไทย อ่านหนังสือไทย

ชั้นที่ 2 สอนอ่านแบบเรียน 6 อย่าง ได้แก่ เซคคันด์รีดเดอร์ เล่ม 2 พงศาวดารเรื่อง อีตราเอล นีลืออโลจี สยามไวยากรณ์ เรียนตัวเลขภาษาไทย หัดเขียนพยางค์และอังกฤษ-ไทย

ชั้นที่ 3 สอนอ่านแบบเรียน 8 อย่าง ได้แก่ เจริญไตรเตอร์ เล่ม 3 แกรมมาร์ เรียนตัวเลขภาษาอังกฤษ สยามไวยากรณ์ เขียนแพทย์ชนะอังกฤษ-ไทย ภูมิศาสตร์ และสอนศาสนา

ชั้นที่ 4 สอนอ่านแบบเรียน 8 อย่าง ได้แก่ โฟร์ตรีเตอร์ เล่ม 4 นิธิออลจี แกรมมาร์ เรียนตัวเลข ภาษาอังกฤษ และเรื่องร่างกาย นอกจากนี้ยังสอน วิชาการฝีมือ ได้แก่ ตัดเย็บเสื้อผ้า ถักนิตติ้ง โครเซ เป็นต้น และยังฝึกในเรื่อง การทำความสะอาดบ้านเรือน การซักผ้า การจัดหาอาหารล้างชาม และฝึกหัดการสมาคม แบบตะวันตก (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ. 1/5, รศ. 108-111: 236-239)

ศาสนาคริสต์เป็นอีกวิชาหนึ่งที่จัดสอน โดยก่อนเข้าห้องเรียนตอนเช้า นักเรียนต้องสวดมนต์อ้อนวอนพระเป็นเจ้า ฟังคำอธิบายตัวบทและจรรยา ก่อนเข้านอนก็ต้อง สวดมนต์อ้อนวอนพระเป็นเจ้า และทุก ๆ วันอาทิตย์ต้องฟังศาสนาจารย์เทศน์ (ตาด ประทีปเสน, 2517: 2-3)

อัตราเวลาเรียน

การสอนแบ่งเป็น 2 เวลา ตอนเช้าตั้งแต่เวลา 8.00-12.00 นาฬิกา สอนวิชาหนังสือ ตอนบ่ายตั้งแต่เวลา 13.00-16.00 นาฬิกา สอนวิชาช่าง นักเรียนชั้นต่ำ ใช้เวลาเรียนนานประมาณ 2 ปี ส่วนนักเรียนชั้นสูงใช้เวลาเรียนประมาณ 4 ปี

กระบวนการเรียนการสอน

ลักษณะการจัดการศึกษา เน้นองค์ 4 คือ พุทธิศึกษา จริยศึกษา พลศึกษา หัตถศึกษา เน้นวิชาในบ้าน การจัดการเรียนการสอนเป็นแบบยึดหยุ่น สอนทั้งทฤษฎี และปฏิบัติ ดังงานวิจัยของสุนิตย์ แสงช้า (2527: 36) ที่ว่า "...โรงเรียนได้จัดพานักเรียนไปทัศนศึกษา และทัศนศึกษาออกสถานที่เป็นครั้งคราว โดยการล่องเรือไปตามลำคลอง เนื่องจากโรงเรียนตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาจึงเป็นการสะดวก..." การเรียนการสอน ดังกล่าว เป็นการฝึกให้รู้จักประสบการณ์ตรง นอกจากนี้ยังฝึกให้นักเรียนรู้จักปฏิบัติจริง เช่น การจัดห้องเรียน ห้องนอน ห้องรับแขก ห้องรับประทานอาหาร จัดโต๊ะอาหาร ซึ่งได้กำหนดช่วงเวลาในการปฏิบัติแต่ละช่วงไม่เกิน 20 นาที (ตาด ประทีปเสน, 1974: 39-41)

การเรียนการสอนในโรงเรียนแห่งนี้ นอกจากนำการเรียนการสอนแบบใหม่มาใช้แล้ว ยังมีส่วนช่วยยกระดับการศึกษาทางวิชาการของโรงเรียนสตรีให้เท่ากับโรงเรียนกุลบุตรด้วยการส่งนักเรียนเยาวสตรีเข้าสอบไล่ประโยค 2 ในปี พ.ศ. 2446 เป็นรุ่นแรก นอกจากนี้ ยังมีส่วนช่วยสร้างคุณประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติ และทำให้ชื่อเสียงของโรงเรียนเป็นที่รู้จักโดยทั่วไป กล่าวคือ เมื่อครั้งที่ประมุขและพระราชโอรสแห่งรัสเซีย และ เคาน์แห่งตุลิน ประเทศอิตาลีเสด็จเยือนประเทศไทย พ.ศ. 2434 และปี พ.ศ. 2441 ตามลำดับ ผู้มีส่วนในการช่วยเหลือและให้การต้อนรับก็เป็นครูจากโรงเรียนแห่งนี้ ซึ่งเป็นที่พอพระทัยแก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างยิ่งนัก และเมื่อครั้งที่กรุงเทพฯ มีอายุครบ 100 ปี โรงเรียนแห่งนี้ยังจัดแสดงศิลปหัตถกรรมนักเรียนเป็นครั้งแรกจนเป็นที่สนใจแก่คนทั่วไปและเจ้านายชั้นสูง ดังนั้น นักเรียนที่จบจากโรงเรียนแห่งนี้จึงมีความสามารถในด้านงานฝีมือ และวิชาการจนสามารถออกไปเป็นครูในโรงเรียนหลายแห่ง เช่น เขมะศิริอนุสรณ์ สายปัญญา สตรีวิทยา ศิษย์วัฒนา สตรีศรีบำรุง สตรีวรนาถ ราชนิเวศน์ดุสิต อนุกุลดุสิต และศึกษาวิทยา (เสถียร ศกุนลาภ, 2514: 69) นับว่าโรงเรียนแห่งนี้มีส่วนช่วยในการผลิตครูในภาวะที่รัฐบาลกำลังต้องการครูสตรีเพื่อทำการสอนในโรงเรียนสตรีต่าง ๆ ที่ได้จัดตั้งขึ้น และเป็นสถาบันแรกที่ทำให้นักเรียนเยาวสตรีได้รับความรู้ และการอบรมตามแบบใหม่ที่แตกต่างจากการศึกษาในพระบรมมหาราชวัง และที่บ้าน

การวัดและประเมินผล

ครูเป็นผู้ประเมินผล ด้านการสอบข้อเขียนและปฏิบัติ

1.3.3 การจัดการศึกษาในโรงเรียนสุนันทาลัย

แต่เดิมโรงเรียนแห่งนี้จัดการเรียนการสอนแบบสหศึกษา (แสงสุรย์ ลดาวัลย์, 2521: 2) ต่อมาภายหลังรับแต่เยาวสตรีในราชสำนัก บุตรหลานข้าหลวง ขุนนางต่าง ๆ (อนุสรณ์โรงเรียนราชนิเวศน์ 80 ปี, มพท.: 31) นักเรียนรุ่นแรกของโรงเรียนสุนันทาลัย เป็นนักเรียนของโรงเรียนพระราชวังนันทอุทยาน (ชัย เรื่องศิลป์, 2527: 331) หรือโรงเรียนสวนอนันต์ ซึ่งสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานภาพโปรดให้ย้ายจากที่เดิมมาอยู่ในโรงเรียนแห่งนี้ ในปี พ.ศ. 2433 จุดมุ่งหมายในการจัดตั้งโรงเรียนแห่งนี้เพื่อทดลองจัดตั้งโรงเรียนสตรี (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ.1/5, 111: 227-228)

ลักษณะการจัดการศึกษา

ความมุ่งหมาย

เพื่อรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีของไทยมีคุณสมบัติของกุลสตรี และ
รู้จักขนบธรรมเนียมและการสมาคมแบบตะวันตก

เนื้อหา

หลักสูตรกำหนดให้เรียน 6 ปี วิชาที่สอน ได้แก่ การอ่าน เขียน
เลข ภาษาไทย ภูมิศาสตร์ พงศาวดาร เรียงความ เย็บปักถักร้อย การทำอาหารคาวหวาน
แบบตะวันตก การซักผ้า การทำความสะอาดบ้านเรือน วิธีการปลูกต้นไม้ วิชาแม่บ้าน
การเรือน วาดเขียน พลศึกษา และสอนธรรมเนียมการสมาคมแบบตะวันตก โดยเน้นใน
เรื่องมารยาทในการรับประทานอาหาร กล่าวคือ จัดให้นักเรียนแผลัดเวรกันรับประทานอาหาร
กับครูชาวต่างประเทศครั้งละ 1 คน (โรงเรียนราชินีฉลองครบรอบ 80 ปี, 2498: 269)
การเรียนการสอนโดยเริ่มแรก จ้างครูชาวต่างประเทศมาสอนในด้านภาษา การเข้าสังคม
แบบฝรั่ง การทำความเคารพพระมหากษัตริย์โดยนำวิธีสากลมาใช้ โดยหลักสูตรให้ถวายคำนับ
ส่วนเยาواتรีใช้วิธีถอนสายบัวแทนการหมอบกราบ เป็นต้น การสอนหนังสือในระยะแรกจะ
สอนเป็นภาษาไทยก่อนจนกว่านักเรียนอ่านและเขียนภาษาไทยได้ จึงสอนภาษาอังกฤษ สำหรับ
ชั่วโมงพลศึกษาทางโรงเรียนจัดสอน แบดมินตัน เทนนิส โครเก้ และกระโดดเชือก
(อนุสรณ์สาส์น 80 ปี โรงเรียนราชินี, 2498: 25)

กระบวนการเรียนการสอน

มีการนำการสอนแบบเรียนปนเล่นมาใช้ในการสอน เน้นการปฏิบัติ
และส่งเสริมความกล้าในการแสดงออก กล่าวคือ มีการจัดแสดงละครซึ่งส่วนมากเป็นละคร
ภาษาอังกฤษ (ส. ศิวรักษ์, 2528: 25) การจัดการศึกษาในโรงเรียนแห่งนี้พบว่าประสบ
ความสำเร็จพอสมควรเพราะเมื่อตั้งได้ 2 ปี จำนวนนักเรียนมีถึง 110 คน และผลการ
เรียนอยู่ในระดับดีพอใช้

การวัดและประเมินผล

ครูเป็นผู้ประเมิน โดยประเมินจากการปฏิบัติเป็นรายบุคคล

1.3.4 การจัดการศึกษาในโรงเรียนราชกุมารี

โรงเรียนแห่งนี้ตั้งขึ้นเพื่อสอนหนังสือแก่เยาวสตรีที่เป็นธิดา และพระราชนัดดา ในองค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จัดตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 15 พฤษภาคม พ.ศ. 2436 ที่พระที่นั่งอัมรินทร์วินิจฉัย โดยมีพระประสงค์เพื่อให้เป็นสถานศึกษาของพระราชธิดาและลูกผู้ดีมีศักดิ์ (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ศ.4/71, 7 พฤษภาคม 2456 - สิงหาคม 2461: 6) จุดมุ่งหมายในการจัดตั้งโรงเรียนแห่งนี้ เนื่องจากสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่พอพระทัยในความประพฤติและผลการเรียนของพระราชธิดาประการแรก เพราะพระราชธิดามีพระราชอัธยาศัยเหมือนเด็กผู้ชาย อีกประการหนึ่งเป็นเพราะครูผู้สอนตามใจเด็กนักเรียนมากเกินไป โดยเฉพาะครูชาวต่างประเทศ (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ.1/3, ร.ศ.107-111: 119)

ดังปรากฏหลักฐานจากพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เมื่อวันที่ 17 พฤศจิกายน ร.ศ. 111 (พ.ศ. 2435) (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, 5 ศ. 1/5) ความว่า

ลูกหญิงวไลย ไปเรียนหนังสือกับเด็กผู้ชายชนนิก จะเล่นอะไรก็เอาอย่างเด็กผู้ชายไปเสียหมด ให้ทำการสิ่งใดอย่างหญิงก็ขี้เกียจ จนต้องเลิกไปเรียน เมื่อครั้งที่พระที่นั่งอัมรินทร์ครั้งหนึ่งแล้ว พอไปเรียนราชกุมารยิ่งเหลือใหญ่ จึงอยากให้ตั้งโรงเรียนอีกแห่งต่างหาก ลูกหญิงองค์อื่น ๆ จะได้มีที่เรียนแห่งเดียวกัน ในชั้นต้นจะเรียนแต่หนังสือไทยก่อนก็ได้ ซึ่งในเวลาให้เรียนกับครูอังกฤษ ซึ่งก็ไม่ว่าไรใครแต่จะให้เรียนแต่ภาษาอังกฤษอย่างเดียวเกรงว่าจะขัดข้อง 2 ประการ

1. ถ้าจะจัดต้องให้มีสเตอร์มอมนต์เป็นผู้จัด
2. ถ้าจะหาที่ในวัง กลัวท่านอาจารย์จะมาเป็นหม่อมเลนโนวินส์เอาเรื่องในวังออกประจาน จึงยังไม่อยากจะพูดกับมอมนต์ อยากให้จัดโรงเรียนไทยพอเป็นรูป

ลักษณะการจัดการศึกษา

ความมุ่งหมาย

เพื่อศึกษาภิรยา มารยาท วิชาหนังสือรวมทั้งพัฒนาการด้านร่างกาย อารมณ์ และสังคม

เนื้อหา

ในด้านการจัดวางหลักสูตร แบ่งชั้น เรียนเป็น 3 ชั้นเรียน ชั้นที่ 1 เรียนน้อยและง่ายกว่าชั้นที่ 2 และ 3 วิชาที่เรียน ได้แก่ ภาษาไทย คำนวณเลขสามัญ บวก ลบ คูณ หาร

จำนวนนักเรียนที่เข้าเรียนในเบื้องต้นแรก 7 พระองค์ ได้แก่

1. สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าลวิลัยอลงกรณ์
2. พระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ามาลินีนกดาราร
3. พระเจ้าลูกเธอ นิภานกคล
4. พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้า อรพันธ์รำไพ
5. พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้า ประภาพรรณีไพไล
6. หม่อมเจ้าสุภาวงศ์ศรี ในพระองค์เจ้าศรีเสาวภาค
7. พระองค์เจ้าเยาวพาพงษ์สนิท

(กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, 5 ค. 5/3, 2442)

การเรียนการสอนในระยะแรกเป็นที่น่าสังเกตว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ทรงมีพระประสงค์ให้สอนภาษาอังกฤษจนกว่าจะสังเกตการจัดการเรียนการสอนภาษาอังกฤษที่โรงเรียนสตรีสุนันทาลัยว่า มีความเหมาะสมเพียงพอ (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ค. 1/3, ร.ศ. 107-111: 119) อย่างไรก็ตามภายหลังได้เพิ่มการสอนภาษาอังกฤษเข้าไปด้วย ครูผู้สอนที่ใช้ในโรงเรียนในระยะแรกเป็นชายล้วน และจะแบ่งการสอนตามลำดับยศของนักเรียน (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ค. 5/3, 22 ธันวาคม 2437 - 17 กรกฎาคม 2442: 269) ต่อมาเมื่อครูสตรีที่จบการศึกษาจากโรงเรียนสุนันทาลัยมาร่วมสอนด้วย อาทิ หม่อมเจ้านิฉัตรจิราภา เทวกุล และ หม่อมเจ้า จันทรีนิภา เทวกุล เป็นต้น

อัตราเวลาเรียน

จัดเวลาเรียนตั้งแต่เวลา 10.00 - 12.00 นาฬิกา และเริ่มเรียนในตอนบ่ายเวลา 14.00 - 15.30 รวมเวลาเรียน 3 1/2 ชั่วโมง นอกนั้นจะเป็นการเล่นในห้องเรียน โดยจัดให้ในเวลาเช้าคือ 9.00 - 10.00 และในช่วงบ่ายเวลา 16.00 - 17.00 นาฬิกา เป็นการเล่นเกมในสนาม

ลักษณะการจัดการเรียนการสอน

โรงเรียนแห่งนี้ เน้นฝึกกำลังกายมากกว่ากำลังสติปัญญาด้วยวิธีการสอนแบบเรียนปนเล่น เพื่อจูงใจและฝึกกำลังกายเด็กจะได้ไม่เบื่อเหมือนเรียนหนังสืออย่างเดียว ในขณะที่เดียวกันก็ฝึกหัดกิริยาความประพฤติให้เป็นระเบียบเรียบร้อย

การศึกษาหลักสูตรชั้นสูงที่เป็นพระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระนิพนธ์ไว้ว่า เมื่อครั้งยังทรงพระเยาว์ต้องเรียนหนังสือขอมชั่วโมงหนึ่งก่อนเรียนหนังสือภาษาอังกฤษ ซึ่งสอดคล้องกับความตอนหนึ่งในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ดังกล่าวแล้วข้างต้นคือ

...พอพระชันษาได้ 3 ขวบ ก็ตั้งต้นเรียนภาษาไทยไปจนพระชันษา 7 ขวบ... พระองค์ชายเริ่มเรียนภาษามคร จนถึงโสกันต์ จึงเรียนพระธรรมทั้งฝึกหัดปฏิบัติพระวินัย หลังจากนั้นจึงเริ่มเรียนศิลปวิทยา เฉพาะอย่างที่ชอบ... การเรียนวิชารัฐประศาสน์และราชประเพณีนั้น เจ้านายได้เปรียบคนจำพวกอื่น เพราะมีตำแหน่งเข้าเฝ้าในท้องพระโรงอันเป็นที่ว่าราชการบ้านเมือง ได้เรียนด้วย ได้ฟังคดีที่เจ้าหน้าที่กราบบังคมทูลและที่พระเจ้าอยู่หัวทรงบัญชาการมาตั้งแต่ยังเยาว์วัย...

นอกจากนี้ในหนังสือประวัติครูของกระทรวงศึกษาธิการ (2520: 9-13) ยังได้กล่าวถึงการเล่าเรียนในโรงเรียนที่จัดตั้งเป็นแห่งแรกในพระบรมมหาราชวัง ของพระเจ้าลูกยาเธอในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 4 พระองค์ คือ พระเจ้าลูกยาเธอ-

พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ์ พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒน์ พระเจ้าลูกยาเธอ-
พระองค์เจ้าประวิตรวัชรโนดม และพระองค์เจ้าจิระประวิตรเดช ว่า ...เมื่อมีพระชันษา
พอจะศึกษาอักษรสมัยได้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก็ทรงให้ศึกษาเล่าเรียนพร้อมกัน
และ ณ สถานที่เดียวกัน โดยทรงเล่าเรียนอักษรสมัยภาษาไทยในสำนักพระยาศรีสุนทรโวหาร
(น้อย อาจารย์ยางกูร) ที่บริเวณแก่งกรุงกษัตริย์นามราชกิจในพระบรมมหาราชวัง...
(บริเวณโรงทาน) จนสำเร็จขั้นประถม ก็โปรดให้เสด็จออกไปเริ่มเรียนภาษาอังกฤษขึ้นต้น...

ส. พลายน้อย (นามแฝง) ได้กล่าวถึง การศึกษาในโรงทานในหนังสือสวนกุหลาบ:
ตำนานการศึกษาสมัยใหม่ในกรุงสยาม (2535: 72-73) ว่า

...โรงเรียนที่ตั้งในโรงทานนั้น จะมีมาแต่ในรัชกาลที่ 2 หรือมามี
ในรัชกาลที่ 3 ซ่อนซำพเจ้าไม่ทราบ แต่เลิกเมื่อตั้งโรงเรียนหลวงขึ้นแล้ว
จึงเอามารวมกับโรงเรียนหลวง...

ดังที่กล่าวในข้างต้นว่า การสอนหนังสือในพระบรมมหาราชวัง ได้เริ่มมีที่โรงทานก่อน แต่
การเรียนการสอนเป็นเพียงอ่านเขียนตามธรรมดา มุ่งแต่ให้อ่านเขียนได้เท่านั้น ครั้นเมื่อ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติได้ 3 ปี กระทั่ง พ.ศ.
2413 ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนขึ้นในพระบรมมหาราชวัง เพื่อเป็น
สถานศึกษาหนังสือไทยแก่กุลบุตร โรงเรียนแห่งนี้มีลักษณะการทำงานเป็นแบบโรงเรียนจริง ๆ
โรงเรียนนี้จึงนับเป็นโรงเรียนหลวงแห่งแรก มีพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารย์ยางกูร)
เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งเป็นหลวงสารประเสริฐ ปลัดกรมพระอัครลักษณ์เป็นอาจารย์ใหญ่
การตั้งโรงเรียนดังกล่าว เป็นเหตุให้พระยาศรีสุนทรโวหาร แต่งตำราเรียนชุดมูลบทบรรพกิจ
สำหรับใช้ในการเล่าเรียน เมื่อกิจการโรงเรียนเรียบร้อย จึงโปรดเกล้าฯ ให้มีหมายประกาศ
ชักชวนพระราชวงศ์ และข้าราชการให้ส่งบุตรหลานเข้าเรียน ดังหลักฐานประกาศเรื่อง
โรงเรียน (เอกสารเรื่องการจัดการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า-
เจ้าอยู่หัว, 2511: 2) ดังนี้

...บุตรหลานของท่านทั้งปวง...แต่ล้วนเป็นผู้มีชาติตระกูลควรจะได้รับ
ราชการในเบื้องหน้าต่อไป แต่ยังไม่รู้หนังสือไทย และขนบธรรมเนียม
ราชการอยู่โดยมาก... บุตรหลานของข้าราชการ ซึ่งยังมีได้นำมา

ทูลเกล้าถวายนั้นก็ดี ถ้าสมัครงจะเข้ามาฝึกหัดเล่าเรียนหนังสือไทยก็จะ
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้รับไว้ฝึกหัดเล่าเรียน เพื่อจะให้รู้หนังสือ
รู้จักคิดเลขและขนบธรรมเนียมราชการ...

นอกจากนี้พระองค์ยังได้โปรดเกล้าฯให้ตั้งโรงเรียนหลวง สำหรับสอนภาษาอังกฤษอีก 1 โรงเรียน
ในปี 2415 (สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี, 2525: 196-197) สมเด็จพระมหา-
สมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (2515: 18) ทรงเล่าถึงโรงเรียนแห่งนี้ว่า

...เราได้เข้าเรียนมาตั้งแต่เปิดโรงเรียน หนังสือเรียนใช้แบบฝรั่ง
ครูพูดไทยไม่ได้ สอนอย่างฝรั่งเจียบ... เรารู้จักแผนที่ของเมืองฝรั่ง
ก่อนของเมืองไทย... หัดพูด หัดอ่าน... ไม่ได้หัดแปล... สิ่งที่เรา
เข้าใจไม่ได้ คือ ไวยากรณ์ คิดเลขก็ใช้มาตราอังกฤษ...

โรงเรียนภาษาอังกฤษดังกล่าว ตั้งอยู่ไม่ถึง 5 ปี ก็เลิก เพราะครูผู้สอนลากลับยุโรป ต่อมา
ในปี พ.ศ.2422 จึงได้โปรดเกล้าฯให้ตั้งโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษขึ้นใหม่ โดยย้ายไปตั้งที่
วังนันทอุทยานแทนที่เดิม และหยุดสอนเมื่อปี พ.ศ.2431 โปรดให้ย้ายมาเปิดสอนร่วมกับ
โรงเรียนสุนันทาลัย ในปี พ.ศ.2423 (ซึ่งเลิกกิจการเมื่อปี 2435) ครั้นปี พ.ศ.2449 จึง
ใช้สถานที่นี้เป็นที่ตั้งโรงเรียนราชินี (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ.5/17, ร.ศ.125,
กระทรวงธรรมการ, ศก. 131, ศธ.50.18/118, ร.ศ.121, ศธ.50.4/1)
(อนุสรณ์สาส์น 78 ปี โรงเรียนราชินี, 2508: คำนำ)

ลักษณะการจัดการศึกษา

ความมุ่งหมาย

เพื่อฝึกให้เข้ารับราชการ

เนื้อหา

วิชาหนังสือ คำนวณ ภาษามคร ภาษาขอม ภาษาอังกฤษ
โดยเรียนไวยากรณ์ และมาตราอังกฤษ รวมทั้งแผนที่

อัตราเวลาเรียน

ไม่ได้กำหนดไว้ กำหนดเพียงอายุว่าต้องเริ่มเรียนตั้งแต่ 3 ขวบถึงโสภณต์

(13 ปี)

ลักษณะการจัดการเรียนการสอน

ศึกษาวิชาหนังสือควบคู่ไปกับศีลธรรม ตลอดจนขนบธรรมเนียมมารยาทต่าง ๆ

การวัดและประเมินผล

ไม่ได้กำหนดไว้ทั้งในโรงเรียนราชกุมารี และของกุลบุตร

2. การจัดการศึกษาให้แก่เยาวสตรีสามัญ2.1 การจัดการศึกษาที่บ้านลักษณะการจัดการศึกษาความมุ่งหมาย

สุนน อมรวิวัฒน์ (2534: 1) ได้กล่าวไว้ในหนังสือปรัชญาสยาม: แนวคิดด้านการศึกษา ถึงเรื่องความมุ่งหมายของการจัดการศึกษาให้แก่เยาวสตรีสามัญที่บ้านว่า "ความมุ่งหวังของพ่อแม่ คือ ต้องการให้ลูกสาวเติบโต ขึ้นเป็นคนชยัน และสามารถในกิจการบ้านเรือน ทำงานอาชีพที่สืบทอดมา แต่บรรพบุรุษมีกิริยาอ่อนน้อมถ่อมตนรักนวลสงวนตัว เมื่อแต่งงานก็สามารถเป็นเมียที่ดี"

เนื้อหา

เกี่ยวกับเนื้อหาหลักสูตรตามแบบไทยสมัยก่อน เจือ สตะเวทิน (2515: 21-26) ได้เขียนเล่าไว้ในคติไทย ความตอนหนึ่งว่า "การอบรมตามแบบไทย สถานที่เล่าเรียนโดยมากจะเป็นบริเวณชานบ้านและครัว อาจกล่าวได้ว่า การให้การศึกษาแก่เยาวสตรีที่บ้านเน้นมีลักษณะเป็นการอบรมเลี้ยงดูในครอบครัว ยาย ย่า และแม่เป็นต้นแบบทั้งด้านความรู้ ความสามารถ และกิริยามารยาท สมดังคำพังเพยที่ว่า "ดูช้างให้ดูหาง ดูนางให้ดูแม่" (อ้างถึงใน สุนน อมรวิวัฒน์, 2534: 1) ด้วยเหตุนี้จึงไม่มีใครนิยมให้เยาวสตรี

ได้เรียนรู้หนังสือ นอกจากงานบ้าน และงานที่เป็นอาชีพของครอบครัวเท่านั้น เพราะกลัวว่าจะเขียนเพลงยาว แต่งกลอนโต้ตอบกับผู้ชาย ซึ่งอาจนำความเสียหายมาสู่วงศ์ตระกูลได้ และทำให้เรียนรู้งานบ้านนั้น เพื่อเตรียมตัวเป็นภรรยาและมารดาที่ดี นอกจากได้เรียนงานซึ่งเป็นงานจำเป็นสำหรับเยาวยุติมาที่ตีแล้ว ยังได้เรียนรู้ขนบธรรมเนียมประเพณีจากการทำบุญ และพิธีกรรมต่าง ๆ ทางศาสนา ได้ฝึกงานที่เป็นหน้าที่ของสตรี เช่น งานปักกลดตั้งกลึงไหม งานดอกไม้ใบตอง และงานครัวจากงานพิธีเกี่ยวกับวิถีชีวิต มีเรื่อง เกิด แก่ แต่งงาน และตาย เป็นต้น ซึ่งมีพิธีทำขวัญ และพิธีสวดมนต์เลี้ยงพระอยู่ด้วยทุกประเพณี หรือเป็นเรื่องประเพณีอันเนื่องด้วยตรุษสารท เป็นต้น ซึ่งเด็กไม่ว่าหญิงหรือชาย มีโอกาสรู้เห็นเรื่องเหล่านี้ อยู่เสมอ เท่ากับเป็นการศึกษาในตัว (เสฐียร โกเศศ, 2531: 146) ลาวลย์ โชตามระ (2506: 227-242) ได้เขียนเรื่องราวเกี่ยวกับการศึกษาที่บ้านของเยาวยุติมา และความเป็นอยู่ ว่า

ชีวิตของคุณย่า ดูเหมือนจะเริ่มตั้งแต่ 8 ขวบ เพราะเล่าว่าทำอะไรเป็นตั้งหลายอย่าง เป็นต้นว่าเย็บจักรเป็น ทำกับข้าวเป็น ว่ายน้ำได้ พายเรือเก่งและงานหนักที่สุดสำหรับคุณย่าผู้เป็นลูกสาวหัวปี คือ ต้องเลี้ยงน้อง 3-4 คน ดูแลบ้าน ทำกับข้าวและขายเครื่องยาสมุนไพร อาชีพที่สืบทอดกันมา แต่ขายเครื่องยาประเภทนี้ คนขายจำเป็นต้องอ่านหนังสือออก จึงจะรู้ว่าเขาต้องการอะไรบ้าง คุณทวดจึงเห็นควรจำเป็นต้องส่งคุณย่าไปเรียนหนังสือกับคุณป้าชี (ท่านบวชเป็นชี) ที่บ้านเสาชิงช้า เสาชิงช้ากับปากคลองตลาดในขณะนั้นคงใกล้เคียงกัน คุณย่าจึงเดินเรียนไม่ได้ ต้องมาอยู่ประจำกับคุณป้าชี คุณป้าชีเจ้าระเบียบหรือคุณย่าสติปัญญาดีก็ไม่ทราบ เพียง 9 เดือน คุณย่าก็อ่านหนังสือได้ และเขียนได้ แต่คุณย่าเขียนแบบชาวบ้าน คือ สะกดตรงตามตัว ถึงอย่างนั้นลายมือคุณย่าก็เรียกได้ว่าสวย อ่านง่าย และยังเซ็นชื่อเองเสมอ

ส่วนกุลบุตรลูกชาวบ้าน พ่อแม่มักนำไปฝากเป็นลูกศิษย์พระ เพื่อที่จะได้มีโอกาสเล่าเรียนเขียนอ่านหนังสือ และศึกษาพระธรรมวินัยเบื้องต้น วิชาที่ได้ศึกษาเล่าเรียนเป็นวิชาไตรภาค คือ อ่าน เขียน คิดเลข ซึ่งไม่มีแบบเรียนอะไรที่เป็นแบบแผน

แน่นอน นอกจากนี้ยังมีการสอนวิชาพิเศษ เช่น แพทย์แผนโบราณ วิชาช่างศิลป์ โหราศาสตร์ และวิชาป้องกันตัวเป็นต้น ส่วนการสอนด้านธรรมะจะสอนบาลีที่เขียนหรือจารึกเป็นอักษรขอม

อัตราเวลาเรียน

ในเรื่องอัตราเวลาเรียนไม่แน่นอน เพราะการเรียนการสอนในช่วงนี้ เป็นการศึกษาในชีวิตประจำวัน และเป็นการศึกษาตลอดชีวิต สถาบันครอบครัว และสถาบันศาสนา ต่างให้การอบรมสั่งสอน ปลูกฝังเนื้อหาวิชาต่าง ๆ อย่างต่อเนื่องทั้งทางตรงและทางอ้อม

ดังนั้น การเรียนการสอนจึงขึ้นอยู่กับความรู้ของครูและความสามารถของผู้เรียนเป็นหลัก

กระบวนการเรียนการสอน

เยาวชนสตรีได้รับการอบรมงานบ้าน จากการสังเกต และปฏิบัติตาม จากง่ายไปหายาก

ส่วนกุลบุตร ลักษณะการเรียนการสอนไม่มีความสัมพันธ์กันระหว่างวิชา จะแยกสอนเป็นวิชา เมื่อเรียนวิชาหนึ่งจบแล้วจึงเริ่มเรียนวิชาอื่นต่อไป แบ่งนักเรียนออกเป็นพวก ๆ ตามความยากง่ายของบทเรียน สอนโดยใช้วิธี "ต่อหนังสือ" ทีละคน โดยสอนลูกศิษย์ได้คราวละ 4-5 คนเท่านั้น ดังนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างศิษย์กับอาจารย์จึงติดต่อกันอย่างใกล้ชิดในการต่อหนังสือดังกล่าว ใครปัญญาทึบก็ต่อได้น้อย ใครปัญญาไวก็ต่อได้มาก ผู้เรียนจะต้องเล่าบ่น ท่องเขียนจนแม่นยำาทายตัวได้ หรือลบนับได้ก็ให้ต่อคำใหม่ สถานที่เรียนโดยมากได้แก่ หอฉัน ระเบียบกุฎิ และบริเวณลานวัด โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้สอน การเล่าเรียนหนังสือของเด็กจะเป็นอย่างไร ก็แล้วแต่ความรู้ความสามารถของครูผู้สอน มีความรู้ยิ่งหย่อนประการใด และทั้งเด็กที่เรียนมีเวลาและโอกาสเอาใจใส่เรื่องเล่าเรียนเพียงใด แต่โดยมากแล้วกุลบุตรที่เรียนแม้มีความรู้เรื่องหนังสือเป็นอย่างดี "งู ๆ ปลา ๆ" (เสฐียร โกเศศ, 2510: 134) เท่านั้น เพราะโอกาสและสิ่งแวดล้อมไม่อำนวย ทั้งความต้องการรู้หนังสือให้ลึกซึ้งก็ยังไม่มีความจำเป็นแก่คนทั่วไป ที่มีชีวิตอยู่ตามชนบท หรือไม่ก็เพราะเห็นว่าหนังสือแล้วไม่รู้อะไรจะไปใช้อะไร แต่ถ้าหากต้องการรู้หนังสือบ้างแต่อ่านไม่ออกก็อาศัยคนรู้หนังสืออ่านให้ฟัง ด้วยเหตุนี้ การอ่านหนังสือของคนสมัยก่อนจึงต้องอ่านดัง ๆ

คนอื่นที่อยากนั่งจะได้นั่งบ้าง ดังที่ (เสฐียร โกเศศ, 2531: 149) ได้เขียนเล่าเกี่ยวกับ การศึกษาที่วัด ในหนังสือ "ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน" ว่า

เวลาเรียนเริ่มแต่เช้า เมื่อพระฉันจังหันเช้าแล้ว ไปหยุดเรียน
 ตอนหนึ่งเมื่อจวนเพล เพื่อลูกศิษย์จะได้เตรียมจัดสถานที่และอาหาร
 สำหรับพระฉันท์เพล... เมื่อพระฉันท์เพลแล้ว ตามปกติพระผู้เป็นอาจารย์
 มักจำวัด ปลอ่ยให้ลูกศิษย์ท่อง อ่าน และเขียนตามลำพัง การเรียน
 เรียนรวมกันหลายคน ไม่มีการแบ่งชั้นเรียน ใครเรียนได้แคไหนก็ท่องบ่น
 ของตนไป เสียงดังแซดปนกันหมด หนักที่สุด มีลักษณะไม่ผิดกับการเรียน
 ของชาวจีนในสมัยก่อน... เวลาบ่าย 4 โมง อาจารย์ตื่นจากจำวัด
 แล้วก็ไปสร่งน้ำเสร็จแล้วก็มาสอบลูกศิษย์ ว่าคนใดเรียนจำ เขียนหนังสือ
 ได้แคไหน ถ้าเห็นเรียนได้แล้วก็ต่อให้ พอถึงเวลาเย็น ก่อนจะกลับบ้าน
 พวกเด็ก ๆ จะพากันไปเก็บดอกไม้ เอาผ้าขาวม้า สไบเฉียง นำดอกไม้
 มาถวายอาจารย์ กราบลง 3 ครั้ง แล้วให้อาจารย์ต่อหนังสือค่าให้
 หนังสือค่าที่อาจารย์ต่อให้ก็คือ คิล 5 คิล 8 คำอาราธนาศีล อาราธนา
 ธรรม และบทสวดมนต์ที่เรียกว่า 7 ตำนาน ดอกไม้ที่เก็บมาบูชาอาจารย์
 นี้เรียกว่า "ดอกไม้ต่อหนังสือ" เมื่อต่อหนังสือค่าแล้วก็เลิกเรียนกลับ
 บ้านได้

ส่วนเครื่องอุปกรณ์การเรียน มีกระดานสำหรับเขียน ไม้บรรทัด (ที่มีลักษณะเป็นแนวตรงให้
 ซิดเส้นได้) และดินสอซึ่งปั้นเอาเองด้วยดินเหนียวก็ได้ รวมด้วยกัน 3 อย่าง กระดาน
 สำหรับเขียนนั้น โดยมากทางวัดจัดหาให้ มักทำด้วยไม้จืด ไม้อุโลก ไม้ตีนเป็ด หรือไม้อื่น ๆ
 ถ้าเป็นไม้เนื้ออ่อนยิ่งดี เพราะถากเป็นแผ่นกระดานได้ง่าย น้ำหนักเบา กระดานที่ใช้ใช้
 กระดานแผ่นเดียวกว้างในราว ๆ 1 คืบ ยาวราวาหนึ่ง หรือจะสั้นกว่านี้สุดแล้วแต่ต้องการ
 เสฐียรโกเศศ ได้เล่าเกี่ยวกับกระดานที่ใช้เขียนว่า

ที่ปลายกระดานด้านหนึ่ง สมมติว่าเป็นหัวกระดานเจาะรูไว้ 3 รู
 เรียงกัน ที่เจาะ 2 รูก็มี รูเดียวก็มี หรืออาจเจาะหัวท้ายข้างละ 1 รู
 ก็มี รูที่อยู่ต้นใช้เชือกร้อยอีก 2 รูสำหรับปักดอกไม้รูปเทียนในเวลาเริ่ม

เรียน กระดานด้านหน้าที่ใช้เขียนเป็นสีดำ ใช้เขม่าดินหม้อคลุกกับ "น้ำข้าวริน" ทาให้หลาย ๆ ชั้น หรือจะใช้ถ่านไฟอบให้ละเอียดผสมกับ น้ำข้าวก็ได้ แล้วเอาไปฝังแดดให้แห้ง แต่อย่าให้นานนัก เพราะกระดาน ถูกความร้อนจัดจะงอตัวและเกิดแตกร้าวได้ง่าย เมื่อเขียนหนังสือลงบน กระดานแล้ว ต้องการจะลบ ใช้ผ้าชุบน้ำเช็ด แต่เช็ดบ่อย ๆ เขม่ามัก หลุดออก ทำให้กระดานหายดำกลายเป็นแดงไป ต้องทาใหม่ ด้วยเหตุนี้ เด็กที่มีนิสัยเกียจคร้าน มักหาอุบายให้กระดานเปียกมาก จะได้แห้งช้า ตนจะได้มีเวลาเล่นได้นานโดยไม่ต้องเรียน เพราะเวลาเช็ดด้วยน้ำข้าว กระดานจะเปียกทุกครั้งไป กระดานนี้ถ้าทาเขม่าบ่อย ๆ หลายครั้ง เขม่า จะจับกระดานหนาขึ้นทุกที หน้ากระดานอาจแตกร้าวซรุขระเป็นอย่าง หนึ่งจะเช้ ถ้าเป็นเช่นนี้ต้องชุดทิ้งแล้วทาเขม่าใหม่ กระดานนั้นถ้าเป็น ตัวหนังสือตัว 2 ตัว หากต้องการลบ อาจใช้นิ้วมือแตะน้ำลายในปากกลบ โดยเหตุที่ตัวหนังสือนั้นถือว่าเป็นศิริมงคล ถ้าใครได้กินฝุ่นดินที่ลบเข้าไป ด้วยว่าดินนี้ เท่ากับได้กินตัวหนังสือเข้าไปในช่อง กระทำให้ปัญญาแตกฉาน ดินสอที่ใช้เขียนโดยมาก พระท่านทำเอง ทำด้วยดินหรือหินชนิดอ่อน ดินสอที่ทำด้วยดิน มีดินดาน เอามากรองเพื่อคัดทรายออกและมาเลื่อย เป็นแท่ง ๆ และเหลาให้เป็นรูปดินสอ ที่ใช้ดินเหนียวข้างตลิ่งมาปั้นก็มี ที่ทำด้วยดินสอพองปนขมิ้นเอามาปั้นเป็นแท่งยาวแล้วเลื่อยเป็นแท่งเล็ก ๆ ก็มี ส่วนดินสอที่ทำด้วยหิน ทำจากหินอ่อนสีขาวปนเหลืองอย่างหินลับมีด เอามาเลื่อยเป็นแท่ง ๆ

การเรียนหนังสือหรือวิชาพิเศษที่วัดนั้น ไม่ใช่จะมีไปทุกวัด คงมีแต่ บางวัดที่มีพระสงฆ์ที่มีความรู้เท่านั้น ครั้นเด็กนั้นเจริญวัยขึ้นแล้ว ถ้าไม่มีเหตุจำเป็นต้องกลับไป เพื่อช่วยพ่อแม่ทำมาหากิน ก็บวชเป็นเณรศึกษาพระธรรมวินัยต่อไปจนครบอายุ 20 ปีบริบูรณ์ ก็อุปสมบทเป็นพระภิกษุสงฆ์ เพื่อสืบทอดพระศาสนา

การวัดและประเมินผล

ผู้ปกครองจะเป็นผู้คอยสังเกต การปฏิบัติของเยาวชนสตรีตลอดเวลา

ส่วนการประเมินผลของพระสงฆ์นั้น จากการที่ได้ต่อหนังสือให้นักเรียนอ่านเขียนและท่องบ่นนั้น ผู้สอนจะต้องทำการสอบทานความรู้นั้นทุกครั้ง ก่อนที่จะตอบทเรียนให้ใหม่ และการศึกษาประสบความสำเร็จจมากน้อยเพียงใด วุฒิชัย มูลศิลป์ (2525: 26-27) ได้ให้ข้อสังเกตไว้ว่า สังฆราชปาลเลกซ์ (Monseigneur Pallegoix) ได้กล่าวว่า "จากจำนวนเด็ก 100 คน ที่อยู่วัดมาตั้ง 8 ถึง 10 ปี จะมีอยู่ราว 20 คน เท่านั้นที่อ่านหนังสือออก และสัก 10 คน เท่านั้นที่เขียนหนังสือได้ด้วย เมื่อพ้นจากวัดไปแล้ว" ส่วนพระยาอนุমানราชธน ได้กล่าวไว้ในหนังสือชีวิตชาวไทยสมัยก่อน ตอนหนึ่งว่า "เด็กชายลูกชาวบ้าน ซึ่งมีโอกาสได้เล่าเรียนหนังสือที่วัด โดยมากรู้หนังสือเพียงอ่านออก เขียนได้อย่าง งู ๆ ปลา ๆ เท่านั้น ใช้การอะไร ในเรื่องหนังสือไม่ใคร่ได้" ซึ่งสอดคล้องกับประกาศของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งทรงออกหนังสือราชกิจจานุเบกษา ใน พ.ศ. 2401 ว่า "ผู้ที่อ่านต้นหมายท้องตราขึ้นน้อยตัว ดังจะอ่านได้ก็ไม่เข้าใจ เพราะราษฎรเมืองไทยผู้ที่รู้หนังสือนั้น น้อยกว่าที่ไม่รู้ คนไพร่ในประเทศบ้านนอกหนังสือก็อ่านไม่ออก"

2.2 การจัดการศึกษาตามสำนักวิชาชีวะ

การจัดการศึกษาดังกล่าว เป็นการศึกษาวิชาการประกอบอาชีพ ที่ได้มีการฝึกฝน และถ่ายทอดกันจากต้นตระกูลมาสู่ลูกหลาน ดังสุภาวดีโบราณบทหนึ่ง มีใจความว่า

"ไก่ออก่อนสอนลูกให้ค้ำยเขี่ย เสือตัวเมียฝึกลูกให้ชุ่มช้อน
มยุราพาลูกเที่ยวรำพ้อน ทุกพวกสอนลูกเต้าตามตระกูล"

(ศาสตราจารย์ ฟ. ฮัลล์ อ่างถึงใน สุนน อมรวิวัฒน์, 2533: 82)

จะเห็นได้ว่า ครอบครัวไทยจะมีตระกูลช่าง และหมู่บ้านที่ประกอบอาชีพช่างอยู่มาก การประกอบอาชีพช่างต่าง ๆ แบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ การฝึกอาชีพภายในบ้าน และ การฝึกอาชีพภายในวัด

2.2.1 การฝึกอาชีพภายในบ้าน ซึ่งส่วนมากเป็นการฝึกหัดให้แก่สตรีและเยาวชนที่อยู่ในครอบครัวเดียวกัน เช่น บั่นผ้าฝ้าย ทอผ้า การละคร ตลอดจนงานอาชีพที่เป็นงานหนักซึ่งมักพบในครอบครัวของเยาวชนสตรีที่มีฐานะยากจน เช่น การทำไร่ ทำนา และทำสวน เป็นต้น ส่วนการที่จะปล่อยให้เยาวชนสตรีออกไปทำงานนอกบ้านนั้น ไม่มีใครทำกัน ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวของ หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล (ลาวัญญ์ โชติมาตร, 2529: 146)

ตอนหนึ่งว่า "... ในสมัยรัชกาลที่ 5 การปล่อยให้ลูกผู้หญิงออกจากบ้านตั้งแต่เช้าจรดเย็นยังไม่มีใครนิยม..."

ลักษณะการจัดการศึกษา

ความมุ่งหมาย

เพื่อทำงานอาชีพที่สืบทอดมาแต่บรรพบุรุษ (สุมน อมรวิวัฒน์,

2534: 1) ผู้เรียนมีทั้งเยาวสตรีและกุลบุตร

เนื้อหา

เนื้อหาวิชาที่เรียน ขึ้นอยู่กับงานอาชีพ และฐานะของบรรพบุรุษ กล่าวคือเยาวสตรีที่มีฐานะปานกลาง งานอาชีพจะได้แก่ ปั่นผ้าฝ้าย ทอผ้า และเครื่องนุ่งห่ม และการละคร ส่วนเยาวสตรีที่มีฐานะยากจน งานอาชีพ จะเป็นงานหนัก ได้แก่ ทำไร่ ทำสวน และทำนา เป็นต้น (สุนันทา นิยจินต์, 2530: 21)

ลาวัญย์ โชติามระ (2529: 227-242) ได้เขียนเรื่องราวที่เกี่ยวกับการเรียนตามสำนักวิชาจีนไว้ว่า

เมื่อคุณย่าเกิดอยากรู้อะไร ท่านก็ไปเสาะแสวงหาครู หาวิชา แต่ที่คนสมัยนั้นเขาหวงวิชากันเหลือเกิน ตำรากับข้าวก็ยังไม่ให้ขาย คุณย่าก็ต้องใช้วิธีต่าง ๆ คือ ถ้ามีอาหารขายในท้องตลาด ก็ไปซื้อเจ้าที่คิดว่าอร่อยถูกปาก แล้วเ้ากลับมาคิดค้นหาวิธีและส่วนเส็ดต่อไป เช่น ขนมตาลของโปรดของคุณย่า เป็นต้น คุณย่าดูว่า ความอร่อยอยู่ที่ไหน เมื่อรู้ว่าอยู่ที่ความนุ่มนวล เพราะขึ้นฟูได้ที่ ไม่ฟูมากจนเป็นโพรงหรือฟูน้อยจนแห้งแข็ง คุณย่าก็ลองทำดู ๑ หนจึงได้ที่ ขนมสุกแล้วนุ่มนวล ถึงจะเย็นก็ไม่แข็ง แล้วสูตรจะคงที่เท่ากี่ครั้ง ๆ ก็มักจะได้ผลเช่นเดียวกัน

เปลือกส้มโอแฉ้อมก็เป็นอีกอย่างหนึ่งที่คุณย่าสกัดด้วยการเรียนเอง มีลักษณะหอมนอกหอมใน เพราะน้ำนมแมว แต่บางอย่างที่ไม่มีขายตามท้องตลาด จะอาศัยเรียนกับครู ครูก็หวงวิชาไม่ยอมสอนให้ คุณย่าก็หาวิธีของตัวเอง

คุณย่าเล่าว่า มีคนแก่คนหนึ่งเรียกกันว่ายายแมว อยู่เรือถัดแพของคุณย่าไป
 เก่งการทำมะละกอแช่อิ่ม นอกจากมะละกอจะอร่อยหวานกรอบแล้วยังแปลก
 ที่ฝานมะละกอเป็นเส้นแล้วสานเป็นรูปมุ้งคุด คุณย่าเห็นแล้วจะพยายาม
 อ้อนวอนขอเรียนด้วยเท่าไรก็ตาม ยายแมวจะหัวเราะเฉยเสีย มีหน้าซ้ำ
 เวลาจะทำยังต้องเข้าไปแอบทำในประทุนเรือ ไม่ซำยายแมวกัโยนลูกที่
 ทำเสียลงน้ำ คุณย่าเห็นรีบโดดไปเก็บมาคลี๊ด สงหัดทำจนคล่องแล้ว...

ส่วนด้านการละคร ดังปรากฏหลักฐานสำนักละคร ซึ่งรวบรวมจากหนังสือตำนาน
 ละครอิเหนา สมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ครอบรอบ 200 ปี ของพรพรม ธารุนมาศ (อ้างถึง
 ใน ขนาด โศภณ, 2531: 53) เช่น สำนักละครของแม่กำรับ สำนักละครของแม่น้อย และ
 สำนักละครของคุณกุหลาบ เป็นต้น

การศึกษาวิชาชีวด้านการละครนั้น มักจะเป็นการถ่ายทอดกันในครอบครัว หรือผู้ที่
 มาฝากตัวเป็นศิษย์ ดังนั้นเมื่อเรียนจบแล้วก็มักจะอยู่ช่วยงานครู หรืออาจจะออกไปหากินตั้งตัว
 ของตัวเอง (เสฐียรโกเศศ, 2510: 227) นักเรียนเยาวสตรีที่ฝึกละครนี้ จำเป็นจะต้อง
 มีฝีมือในการเย็บปัก เพราะกรณีที่เลื้อละครขาดชำรุด จะต้องทำการซ่อมแซมหรือตกแต่ง
 จนกระทั่งออกแบบตัดเย็บเอง การเล่นละครของเยาวสตรีสามัญนั้นจะรับค่าจ้างแสดงละคร
 เพียงความอยู่รอดในชีวิตเท่านั้น

อัตราเวลาเรียน

ไม่สามารถกำหนดแน่นอนลงไปได้ เพราะจัดอยู่ในประเภท
 การศึกษาในชีวิตประจำวัน เป็นการศึกษาตลอดชีวิต ที่ได้รับการฝึกฝนอบรมอย่างต่อเนื่อง

กระบวนการเรียนการสอน

สอนตัวต่อตัว ด้วยการฝึกปฏิบัติจนจำขึ้นใจ ตามลำดับขั้นตอน
 จากง่ายไปหายาก และด้วยการเลียนแบบเข้าทำนอง "ครูหนักลักจำ"

การวัดและการประเมินผล

ผู้สอนเป็นผู้ประเมินในระยะแรก ต่อไปผู้ปฏิบัติประเมินผลงานด้วยตนเอง พร้อมทั้งหาวิธีแก้ปัญหาเอง

2.2.2 การฝึกอาชีพภายในวัด วัดนอกจากเป็นสถานที่เล่าเรียนหนังสือแล้ว วัดยังเป็นแหล่งความรู้ทั้งหมด ถึงกับมีคำกล่าวว่า "ความรู้แทบทุกสาขาหาได้ที่วัด" (เสฐียร โกเศศ, 2510: 162) วัดทั้งหลายจึงเป็นบ่อเกิดแห่งศิลปวิทยา เพราะนอกจากจะมีการสอนหนังสือและกรรมต่าง ๆ แล้วยังมีการสอนวิชาพิเศษ (วิชาชีวะ) อีกด้วย นักเรียนที่เรียนมีเฉพาะกุลบุตรเท่านั้น

ลักษณะการจัดการศึกษา

ความมุ่งหมาย

เพื่อให้มีความรู้ติดตัว ซึ่งจะได้ชื่อว่าคนเต็มตัว และสามารถนำวิชาชีวะที่ได้เรียนไปใช้ประโยชน์แก่ตนเองและสังคม ผู้เรียนเป็นกุลบุตรทั้งสิ้น

เนื้อหา

วิชาที่จัดให้เรียน ได้แก่ แพทย์แผนโบราณ วิชาช่างศิลป์ โหราศาสตร์ วิชาป้องกันตัว หมอผี หมอยา วิชาช่างต่าง ๆ เช่น ช่างไม้ ช่างหล่อ ช่างปูน ฯลฯ เป็นต้น

ดังที่กล่าวข้างต้นแล้วว่า วัดที่ทำการสอนวิชาพิเศษเหล่านี้มิใช่มีทุกวัด ใครอยากเรียน อยากรู้อะไร จำเป็นต้องไปเสาะหาเอง ดังที่เจ้าคุณสุเมธวิฑูรย์ (อ้างถึงใน เสฐียร โกเศศ, 2510: 161-162) ได้แล้วว่า "หากสมภารใจจะเรียนวิชาชีวะเป็นเฉพาะ เช่น โหราศาสตร์ คณิตศาสตร์ แพทย์ ช่างวาดเขียน หรือช่างอื่น ๆ ก็ต้องชวนชวายเป็นไปสืบหาอาจารย์เรียนเป็นพิเศษ อาจารย์ที่ว่านี้อาจเป็นพระสงฆ์อยู่ในวัดเดียวกันหรือต่างวัดก็ได้" เป็นที่น่าสังเกตว่า การเรียนวิชาช่างเพื่อประกอบอาชีพอย่างเป็นล่ำเป็นสันนั้นยังไม่มี และการที่จะประกอบอาชีพที่ร่ำเรียนมาอย่างเดียวไม่พอเลี้ยงตัว จะใช้ก็แต่เฉพาะเวลามีการก่อสร้าง และงานก่อสร้างต่าง ๆ ส่วนใหญ่ก็เป็นการสร้างวัดมากกว่าอย่างอื่น ดังนั้น ช่างก่อสร้าง ช่างไม้ ช่างหล่อ ช่างปูน ช่างกระเบื้อง หมอผี หมอยา จึงอยู่ที่วัด หรือบริเวณใกล้วัด แต่หากผู้สอนเป็นผู้มีฝีมือดี งานการที่ทำก็เจริญ มีคนมาฝากตัวเป็นลูกศิษย์ลูกหา

มากมาย ผู้ฝากตัวเป็นศิษย์มีหน้าที่รับใช้และปฏิบัติครูผู้สอนทั้งในด้านความรู้และส่วนตัวครู เมื่อรับใช้ไปนาน ๆ เกิดความชำนาญก็ออกไปหากินตั้งตัวของตัวเอง แต่ตามปกติ การหากินในวิชาช่างโดยเฉพาะอย่างนี้ มักรวมตัวกันอยู่ในที่แห่งเดียวกัน โดยตั้งรวมเป็นหมู่บ้าน เช่น บ้านช่างหล่อ บ้านดอกไม้ บ้านบาตร บ้านพานถม และบ้านพู่ เป็นต้น ตามธรรมชาติของช่างหรือผู้มีความรู้ทางวิชาช่างจะฝึกหัดลูกหลานของตนเองในวิชาที่ตนรู้ หรือถ้าเป็นคนอื่นที่มาฝากตัวเป็นศิษย์ ถ้าอยู่ในบ้านครูไปนาน ๆ บางทีก็ไปรักใคร่ชอบพอกับลูกสาว หลานสาวของครู หรือคนอื่น ๆ ในบ้าน หรือลูกศิษย์คนใดที่เรียนดีมีฐานะครูก็ยกลูกสาวให้ก็มี ด้วยเหตุนี้ส่วนใหญ่ผู้ที่ประกอบอาชีพทางช่าง มักเกี่ยวดองเป็นญาติกันแทบทั้งสิ้น เนื่องจากในสมัยนี้ยังไม่มีสถานศึกษาที่จะฝึกอาชีพอย่างแพร่หลายอย่างในปัจจุบัน ดังนั้น ผู้ที่ต้องการจะหาความรู้ในวิชาอื่นที่ตนสนใจนอกเหนือจากความรู้ความสามารถของบิดามารดา หรือคนในครอบครัว จึงต้องไปฝากตัวเป็นศิษย์ของครอบครัวที่มีความรู้ความสามารถ หรือมีอาชีพในด้านนั้น ๆ ซึ่งผู้เป็นอาจารย์อาจเรียกค่าตอบแทนตามที่ตกลงกัน

อัตราเวลาเรียน

เป็นการศึกษาตลอดเวลาตลอดชีวิต

กระบวนการเรียนการสอน

จากการสังเกต และการปฏิบัติจริง โดยฝึกปฏิบัติบ่อย ๆ จนเกิดเป็นความชำนาญ

การวัดและประเมินผล

ผู้สอนเป็นผู้ประเมินในระยะแรก ต่อไปผู้เรียนมีส่วนร่วมในการประเมิน ภายใต้อาจารย์และผู้สอน

2.3 การจัดการศึกษาในระบบโรงเรียน

2.3.1 โรงเรียนเล็ก

พระวิมาดาเธอกรมพระสุทธาสินีนาฏ ทรงเปิดสถานศึกษา แห่งนี้เมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2433 มีวัตถุประสงค์เพื่อบำเพ็ญพระราชกุศลอันเป็นที่ ระลึกและอุทิศส่วนพระราชกุศลพระราชทานแก่พระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าภาณุรังษีสตรี (กอง- จดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ. 1/24, 2433: 22) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรม พระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อครั้งดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นดำรงราชานุภาพเป็นผู้อำนวยการ พระองค์ได้ตั้งกฎในการรับนักเรียนว่า เด็กที่จะรับต้องเป็นเด็กกำพร้าหรือไร้ญาติมิตร พ่อแม่ เป็นคนยากจน หรือทนต์พลภาพ (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. 5 ศ. 1 2/1) ซึ่งจะรับทั้ง เด็กหญิงและเด็กชายตั้งแต่เด็กก่อนจนถึงอายุ 11 ปี สำหรับเด็กหญิง และ 13 ปี สำหรับ เด็กชาย โดยที่ผู้ปกครองต้องทำสัญญาว่ายินยอมมอบเด็กให้กับโรงเรียนเล็กก่อนบรมคุณแล้ให้มี ความรู้ประกอบอาชีพได้ จะไม่มารับนักเรียนก่อนกำหนดครบสัญญา (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ. 5/15, 2444)

ลักษณะการจัดการศึกษา

ความมุ่งหมาย

เพื่อให้อ่านออกเขียนได้ มีความรู้ด้านงานอาชีพ จนสามารถ นำไปประกอบอาชีพเลี้ยงตัวเองได้ และมีความขยันหมั่นเพียร (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. 5 ศ. 1/16 ศก. 109)

เนื้อหา

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ- ทรงวางระเบียบการศึกษาไว้ 3 ชั้น (มณูญ วัฒนโกเมร, 2521: 25) ชั้นแรกคือ เด็กทารก แรกเกิดซึ่งทางโรงเรียนจะจัดพี่เลี้ยงให้คอยดูแล ชั้นที่ 2 เมื่อเด็กรู้ภาษาจะสอนให้คัดอ่าน หัดเขียน และในชั้นที่ 3 เมื่อเด็กโตพอสมควรทางโรงเรียนเปิดโอกาสให้เด็กเรียนวิชาเฉพาะ สำหรับใช้เป็นเครื่องมือในการประกอบอาชีพต่อ ๆ ไป กล่าวคือ ถ้าเด็กต้องการจะเป็นเสมียน ก็จะทำให้ศึกษาวิชาหนังสือจนแตกฉาน ถ้ารักในทางช่างก็จะฝึกหัดให้นักเรียนมีความเชี่ยวชาญ ทางด้านนี้สามารถออกไปประกอบอาชีพได้ อย่างไรก็ตามความรู้เบื้องต้นที่เด็กทุกคนจะต้อง ได้รับมีหลายวิชาด้วยกัน เช่น อ่าน เขียนหนังสือ เลขคณิต ฝึกหัดกิริยามารยาทให้เข้าสังคม

ผู้ดีได้ ผิดนัดทำกับข้าว เย็บปักถักร้อย ให้ขึ้นต้นไม้เป็น ให้ปลูกกับกระท่อมที่อยู่เป็น
ให้ว่ายนํ้าเป็น ให้รู้จักปลูกต้นไม้และเลี้ยงสัตว์เป็นต้น (สยามรัฐ ฉบับบุคคลดีเด่นในสยาม,
มีนาคม 2535: 17-18)

อัตราเวลาเรียน

ไม่ได้กำหนดไว้

กระบวนการเรียนการสอน

ด้านการเรียนการสอน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ

กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายวิธีเรียนวิธีสอนนำลงในหนังสือ "วชิรญาณ" ทรง
อธิบายถึงวิธีฝึกเด็กเมื่อเวลาตื่น เวลาเล่น เวลากิน เวลาเรียน เวลาเลิก ตลอดจน
เวลานอน ทรงกล่าวว่า

ถ้าผู้ใหญ่เลี้ยงเด็กด้วยกำหนดเวลานั่นอนจะเป็นประโยชน์ ทำให้
เด็กไม่เกียจคร้าน เกิดความหมั่นขยันติดตัวเด็ก การรักษาอริยาบถก็ต้อง
จัดสอนไปแต่ต้น ตั้งแต่บดที่นอน นัพผ้า และต้องรักษาความสะอาดหมดจด
ในที่อยู่ให้เสมอ จนเด็กเคยแล้วเกลียดความสกปรกไปเอง
(สุจริต ถาวรสุข, 2508: 155)

และยังทรงอธิบายวิธีสอนหนังสือ สอนเลข และอื่น ๆ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าได้ทรงเข้าพระทัย
ถึงอุปนิสัยใจคอของเด็ก จึงได้ทรงวางระเบียบแบบแผนในการฝึกอบรมเด็กเป็นอย่างดี แต่
เป็นที่น่าเสียดายว่าโรงเรียนเด็กต้องเลิกกิจการใน พ.ศ. 2454 เพราะในระยะหลัง
นักเรียนส่วนใหญ่กลับเป็นลูกผู้มีฐานะดี ซึ่งไม่ตรงกับวัตถุประสงค์ของผู้ก่อตั้ง ดังนั้น
จึงเปิดโรงเรียนเบญจมราชูทิศขึ้นมาแทนที่

การวัดและการประเมินผล

ครูเป็นผู้ประเมิน จากการปฏิบัติของนักเรียน

2.3.2 โรงเรียนเสาวภา

สมเด็จพระศรีนันทราชินีนาถ เป็นผู้ก่อตั้งโรงเรียนแห่งนี้ที่เกาะสีชัง (สาเหตุที่จัดตั้งเพราะพระองค์ต้องการตอบแทนความกตัญญูของชาวเกาะที่ให้ความร่วมมือโดยพร้อมเพรียงโดยเป็นธุระรับราชการต่าง ๆ สนองพระเดชพระคุณโดยเต็มที่ ในการรักษาสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าอัญญาประดิษฐาภิธาน ที่ทรงประชวรและได้รับคำแนะนำให้พักอยู่ที่เกาะแห่งนี้) เมื่อวันที่ 1 มิถุนายน พ.ศ. 2435

ลักษณะการจัดการศึกษา

ความมุ่งหมาย

เพื่อสั่งสอนความรู้ต่าง ๆ ให้กับเด็กชาวเกาะ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการประกอบอาชีพ โดยมีสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นผู้จัดการโรงเรียน ในช่วงระยะเวลาสั้น ทางโรงเรียนกำหนดระเบียบการไว้ว่า จะรับนักเรียนทั้งชายและหญิง เด็กทุกคนไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียน แต่ต้องจัดหาตำราและอุปกรณ์มาเอง

เนื้อหา

วิชาที่สอน ได้แก่ การอ่าน เขียน หนังสือไทย เลขคณิต คณิตวิเศษ อันหมายถึงข้อพึงปฏิบัติในชีวิตประจำวันของผู้ครองเรือนทั้งหญิงชาย นอกจากนี้ยังสอนการหัตถกรรม การเพาะปลูกและการขับร้อง

อัตราเวลาเรียน

ไม่ได้กำหนดไว้

กระบวนการเรียนการสอน

สอนงานอาชีพด้วยการปฏิบัติจริง ซึ่งสามารถนำไปใช้ในการประกอบอาชีพ ควบคู่ไปกับวิชาหนังสือ อย่างไรก็ตามกิจการของโรงเรียนแห่งนี้ไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร เพราะมีจำนวนนักเรียนที่สมัครเข้ารับการศึกษาใหม่น้อยกว่าจำนวนนักเรียนที่สำเร็จการศึกษา สาเหตุที่นักเรียนเข้ารับศึกษาน้อยประการแรก คือ ประชาชนไม่นิยมส่งบุตรหลานเข้ารับการศึกษาในโรงเรียนเพราะยังไม่เห็นความสำคัญของ

วิชาที่โรงเรียนจัดสอน อีกประการหนึ่งเพราะชาวเกาะมีอุปนิสัยที่จะทำงานเพื่อประทังชีวิตเท่านั้น (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ.5/19, ร.ศ.117: 6) ดังนั้นผู้จัดการโรงเรียน จึงเสนอแนวทางแก้ไขให้สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงทราบว่าควรจะย้ายโรงเรียนแห่งนี้มาตั้งที่อื่นมีถนนทางโรงเรียนคงจะต้องบังคับให้ประชาชนส่งบุตรหลานเข้ารับการศึกษ แนวทางที่ผู้จัดการโรงเรียนได้เสนอนั้นมี 3 ประการ คือ

1. ย้ายโรงเรียนเสาวภามาตั้งที่กรุงเทพฯ และจัดให้เป็นโรงเรียนชั้นสูง สำหรับฝึกข้าราชการพลเรือน

2. ย้ายโรงเรียนเสาวภามาตั้งที่กรุงเทพฯ และจัดให้เป็นโรงเรียนชั้นกลางอย่างเดียวกับโรงเรียนสวนกุหลาบ

3. ถ้าสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ มีพระราชประสงค์ให้โรงเรียนเสาวภาเป็นโรงเรียนชั้นต้นอย่างที่ได้จัดสอนอยู่ที่เกาะสีชัง ก็ควรจะย้ายมาตั้งที่ชลบุรีหรือกรุงเทพฯ (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ. 2/1, 2436: 12)

ในที่สุดโรงเรียนเสาวภาได้ย้ายมาตั้งที่กรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 9 กรกฎาคม พ.ศ. 2440 เป็นโรงเรียนชั้นกลางสำหรับเยาวชนสตรีสามัญ ในระยะแรกโรงเรียนแห่งนี้ตั้งอยู่บริเวณท่าเตียน วิชาที่สอนได้แก่ การอ่าน เขียนหนังสือ และวิชาแม่บ้านการเรือน อย่างไรก็ตามเมื่อกิจการของโรงเรียนได้ดำเนินมา 9 ปี สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายไปรวมกับโรงเรียนบำรุงวิชาแต่ยังคงเรียกชื่อว่า "โรงเรียนเสาวภา" โดยมีสาเหตุจากครูที่โรงเรียนเสาวภาไม่พอใจกับความต้องการของหลักสูตร และไม่คอยหาความรู้เพิ่มเติม (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. 50. 19/5, 15 มิถุนายน - 31 มกราคม 2450: 2) โรงเรียนเสาวภาแห่งใหม่เปิดสอนระดับ ป.1 ถึง ม.1 สอนทั้งวิชาสามัญ และวิชาช่าง เก็บค่าเล่าเรียนปีละ 10 บาท (ที่ระลึกในวันครบรอบปีที่ 75 โรงเรียนเสาวภา พ.ศ. 2520: 16)

ในปี พ.ศ. 2451 มีนักเรียนชั้นประถมปีที่ 1-3 และมัธยมปีที่ 1-3 พ.ศ.2454 เปิดเรียนชั้นประถมปีที่ 1-3 และมัธยม 1-4 พ.ศ.2456 เปิดการสอนนักเรียนชั้นมัธยมปีที่ 6 พ.ศ.2477 ยกระดับมัธยมปีที่ 5 สามัญเปิดสอน นักเรียนชั้นมัธยมปีที่ 5 มีสายพาณิชการเป็นต้นไป ต่อมาเปลี่ยนเป็นโรงเรียนการช่างสตรีเป็นแห่งแรกรับนักเรียน

จบชั้นมัธยมปีที่ 3 เพื่อมาเรียนทางการช่างสตรี และสอนด้านการช่างสตรีมาถึงปัจจุบัน
(กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศร. 50. 19/16, มกราคม 2482)

การวัดและการประเมินผล

โรงเรียนเสาวภาได้จัดให้มีการสอบไล่ เมื่อวันที่

30 กันยายน ค.ศ. 120 มีนักเรียนสอบไล่รวม 2 ชั้น จำนวน 24 คน โดยมีมิสเตอร์ยอนสัน เป็นนายตรวจใหญ่ของกรมศึกษาธิการ หลวงไพศาลศิลปศาสตร์เป็นนายตรวจฝ่ายศึกษาธิการ และนายช่าง เป็นนายตรวจแขวงพระนคร ปรากฏว่ามีนักเรียนเข้าสอบ คือ ชั้น 1 เข้าสอบ 18 คน ได้ 11 คน ตก 7 คน ชั้นที่ 2 เข้าสอบ 6 คน ได้ 4 คน ตก 2 คน จากการที่นักเรียนเข้าสอบน้อยอาจมีสาเหตุ คือ สถานที่ตั้งโรงเรียนไม่ได้อยู่ในชุมชน และเนื่องจากการเรียนในโรงเรียนดังกล่าว ครูผู้สอนไม่กวัดขันเข้มงวด และมักมีเหตุเกิดขึ้นเสมอ ทำให้ผู้ปกครองนักเรียนไม่ไว้วางใจที่จะนำนักเรียนมาฝากเรียน และหากจะเทียบโรงเรียนสตรีด้วยกัน โรงเรียนนี้นับว่าเป็นโรงเรียนสตรีชั้นสอง (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศร. 50. 19/5, 2450) และสาเหตุที่ผู้ปกครองนักเรียนไม่ไว้วางใจนี้ จึงมีการตรวจโรงเรียนจากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ผลการตรวจ พบว่า

1. นักเรียนมักจะติดนิสัยในการคัดลอกผู้อื่นเวลาสอบ แต่ครูไม่ห้ามปรามนักเรียนจึงถือปฏิบัติเรื่อยมา ซึ่งจะพบมากในชั้นที่ 1
2. วิชาเลขซึ่งถือว่าเป็นวิชาสำคัญ นักเรียนทำผิดกันมาก เพราะไม่ค่อยได้ใช้ความคิด และไม่ได้รับการฝึกคิดแต่แรก วิชาอ่าน นักเรียนอ่านได้คล่องจริงแต่จับใจความสำคัญไม่ได้ อาจเป็นเพราะอ่านเร็วไป อ่านไม่ลืงัดและผิดวรรคตอน วิชาเขียนตามคำบอก นักเรียนสะกดได้ดี แต่ตัว ร ล จะสะกดผิด และครูละเลยเพราะเห็นว่าไม่สำคัญ การคัดลายมือ นักเรียนคัดตัวเอน ไม่สม่ำเสมอ เล็กบ้าง ใหญ่บ้าง และพวกสระ วรรณยุกต์ยังเขียนไม่ถูกต้อง เช่น เขียนไม้ผันหนูเป็นไม้เอก เป็นต้น (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. 5 ศ. 2/3 ร.ศ. 117) ส่วนที่ดีก็คือ ด้านความสะอาดเท่านั้น

แม้ว่าการเรียนการสอนในโรงเรียนแห่งนี้จะประสบปัญหาเรื่อยมา แต่ก็ได้รับการปรับปรุง และแก้ไขอยู่เสมอ

อัตราเวลาเรียน

ไม่ได้กำหนดไว้

กระบวนการเรียนการสอน

เรียนจากการสังเกต และฝึกปฏิบัติเองจนเกิดความชำนาญ ส่วนกลยุทธ์ นอกจากกลยุทธ์จะได้รับการศึกษาเล่าเรียนที่วัดแล้ว ยังมีโอกาสได้รับการศึกษาในโรงเรียนที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้จัดตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2427 โดยได้ทรงจัดตั้งโรงเรียนเพื่อราษฎรหลายแห่ง แห่งแรกคือโรงเรียนวัดมหรณพาราม เหตุผลที่พระองค์ทรงเลือกสถานที่ในวัดเป็นโรงเรียนหลวงสำหรับราษฎรนั้น ทรงมีพระราชดำรัส ดังนี้

โรงเรียนหลวงที่จะตั้งขึ้นสำหรับให้ราษฎรเล่าเรียนนั้น ถ้าจะไปตั้งที่อื่นนอกจากวัดก็เห็นว่าจะมีความขัดข้อง เพราะจะเป็นอุปสรรคกับประเพณีเดิมซึ่งฝากเด็กไปเล่าเรียนตามวัด ถ้าผู้ปกครองเด็กยังเลื่อมใสประเพณีเดิมอยู่ตราบใด ก็คงจะไม่อุดหนุนโรงเรียนหลวงตราบนั้น แต่ถ้ามานิยมในโรงเรียนหลวง ๆ ก็จะเป็นเหตุให้เลื่อมใสเสียประโยชน์ ที่พระสงฆ์และพระอารามเคยได้อยู่ก่อน อีกประการหนึ่ง การที่จะตั้งโรงเรียนหลวงขึ้นนั้น จะต้องจ่ายเงินเดือนและค่าใช้จ่ายของหลวงเป็นเงินมากอยู่ ถ้าต้องจ่ายถึงค่าซื้อที่และก่อสร้างโรงเรียนด้วยก็จะเปลืองนัก ไหนจะตั้งโรงเรียนได้แพร่หลาย ถ้าหากว่าตั้งโรงเรียนในที่วัด จะได้อาศัยทั้งที่ดินและศาลาที่มีอยู่แล้ว ทั้งภูมิที่ก็เหมาะด้วย วัดมีอยู่ในที่ชุมชนทั่วทุกแห่ง เป็นการสะดวกคิดด้วยประการทั้งปวง ดังนี้ จึงได้คิดจัดตั้งโรงเรียนสำหรับราษฎรขึ้นตามวัด (รอง ศยามานนท์, 2507: 29)

ในระยะต่อมาราษฎรนิยมส่งบุตรมาเรียนวิชามากขึ้น จึงทำให้โรงเรียนหลวงสำหรับราษฎรได้แพร่หลายออกไปจนถึงส่วนภูมิภาค เมื่อขยายการศึกษาออกไปมาก จึงจำเป็นที่จะต้องมีเจ้าพนักงานสำหรับบังคับบัญชาราชการฝ่ายการศึกษา ดังนั้นจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งกรมศึกษาธิการขึ้น ในปี พ.ศ. 2430 และโปรดเกล้าฯ

ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเป็นผู้บังคับบัญชา
กรมศึกษาธิการอีกตำแหน่งหนึ่ง นอกเหนือจากการบังคับบัญชาการกรมทหารมหาดเล็ก แต่
กรมศึกษาธิการมีหน้าที่จัดการศึกษาเฉพาะในกรุงเทพฯ เท่านั้น ส่วนการศึกษาในหัวเมือง
ได้อาศัยพระสงฆ์ และกระทรวงมหาดไทยเป็นผู้จัด ดังมีประกาศพระราชดำริในการจัด-
การศึกษา ร.ศ.117 (พ.ศ.2441) บางตอน ดังนี้

ได้ทรงอาราธนาพระเจ้าห้องยาเธอกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ให้ทรง
เป็นพระธุระที่จะจัดการเล่าเรียนในวัดตามหัวเมืองตลอดพระราชอาณาจักร
ทั่วไปทุกพระอาราม ให้พระสงฆ์เจ้าอาวาสในวัดนั้น ๆ ฟังบังคับบัญชา
พระเจ้าห้องยาเธอกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ... และทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าห้องยาเธอกรมหมื่นดำรงราชานุภาพเสนาบดี
กระทรวงมหาดไทย เป็นผู้ทำนุบำรุงอุดหนุนให้การดำเนินไปโดยสะดวก
เพื่อให้การเล่าเรียนในหัวเมืองเจริญรุ่งเรือง

(รอง ศยามานนท์, 2507: 148)

เมื่อรัฐเข้าไปมีบทบาทในการจัดการศึกษาเองแล้ว แต่ต้องการที่จะ
ให้ประชาชนมีส่วนในการรับผิดชอบและเห็นความสำคัญในเรื่องในการจัดการศึกษา จึงจัดให้
พระสงฆ์เป็นผู้อบรมสั่งสอน ดังปรากฏหลักฐานในการประกาศจัดการศึกษาเล่าเรียนใน
หัวเมือง เมื่อวันที่ 11 พฤศจิกายน 2441 โดยมีจุดมุ่งหมายในการจัดการศึกษาอย่างกว้างๆ
คือ "ให้ราษฎรมีความรับผิดชอบ และเพื่อให้ประกอบอาชีพโดยสุจริต โดยให้พระภิกษุเป็นผู้
อบรมสั่งสอน" (เอกสารเรื่องการจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า-
เจ้าอยู่หัว, 2511: 20)

ในปี พ.ศ. 2432 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้รวมกรมต่าง ๆ กับ
กรมศึกษาธิการ โดยตั้งเป็นกรมธรรมการ ใน พ.ศ. 2433 มีหน้าที่รับผิดชอบเกี่ยวกับการ
จัดการศึกษา โดยโปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เป็นอธิบดี กรมธรรมการ
เพียงตำแหน่งเดียว

ในปี พ.ศ. 2434 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อครั้งเป็นกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เป็นราชทูตพิเศษเสด็จไปยังราชสำนักต่างประเทศในยุโรป และให้ตรวจการศึกษาในนานาประเทศ ทั้งยุโรป อินเดีย และอียิปต์ (จารุวรรณ ไวยเจตน์, 2525: 165)

ครั้นเมื่อสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จกลับในปลายปี พ.ศ. 2435 และโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) เมื่อครั้งเป็นพระยาภาสกรวงศ์ได้ดำรงตำแหน่งเป็นเสนาบดี กระทรวงธรรมการแทน ในสมัยที่พระยาภาสกรวงศ์ได้ดำรงตำแหน่งดังกล่าว ท่านมีโครงการขยายการศึกษา ร.ศ. 111 ซึ่งมีแนวคิดที่น่าสนใจ คือ เรื่องการจัดการศึกษาภาคบังคับ ซึ่งกำหนดไว้ว่า "เมื่อโรงเรียนมูลศึกษาได้ตั้งตามพระอารามแล้ว จะต้องออกพระราชบัญญัติบังคับให้เด็กอายุตั้งแต่ 7 ขวบ ถึง 15 ปีต้องเข้าเรียน" (รอง ศยามานนท์, 2507: 94) นับว่าเป็นจุดเริ่มต้นที่มีแนวความคิดที่จะใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือ เพื่อที่จะให้การจัดการศึกษาเพื่อทวยราษฎร์ได้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น และเพื่อบังคับให้ผู้ปกครองเยาวชนสตรีสามัญส่งบุตรหลานสตรีเข้ารับการศึกษ แต่ปรากฏว่าในประกาศตั้งโรงเรียนมูลศึกษาในปี 2435 ไม่ได้กล่าวถึงพระราชบัญญัติดังกล่าว ทั้งนี้อาจเป็นเพราะปัญหาหลายประการที่ทำให้ไม่พร้อมที่จะประกาศได้ แต่อย่างไรก็ตาม การจัดการศึกษาในระยะนี้ยังไม่มีโครงการศึกษาสำหรับชาติ จุดมุ่งหมายยังผันแปรไม่มีความแน่นอนเพราะยังขาดหลักอันมั่นคง ดังที่สมเด็จพระยาศรีญาณวโรรสกล่าวว่า "หลักสูตรยังกวัดแกว่ง หลักสูตรยังจับไม่ได้หลัก กล่าวคือ มุ่งจะให้คนเป็นเช่นไร หรือจะให้เข้ากันได้กับการศึกษานิเทศชนิดไร" (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2514: 75)

สรุปได้ว่า การจัดการศึกษาของเยาวชนชั้นสูงนั้น เป็นการจัดการศึกษาแบบโบราณกับการศึกษาในระบบโรงเรียน สถานที่จัดการศึกษา ได้แก่ วัด บ้านขุนนาง บ้านสามัญชน สำนักวิชาชีวะ และโรงเรียน ลักษณะการจัดการศึกษาในวัด และบ้านขุนนางเป็นการจัดการศึกษาที่มุ่งเน้นกิริยามารยาท การประพฤติปฏิบัติให้เป็นชัตติยารี หรือกุลสตรี ที่ตั้งมานพร้อมไปด้วยคุณลักษณะที่พึงประสงค์ ดังนั้นจึงเน้นงานฝีมือควบคู่ไปกับวิชาหนังสือจัดเฉพาะเยาวชนสตรีชั้นสูงเท่านั้น ส่วนกุลบุตรเรียนเพื่อเข้ารับราชการในพระบรมมหาราชวัง

ลักษณะการจัดการศึกษาที่บ้าน และสำนักวิชาชีวะ จะคล้ายคลึงกันด้านเนื้อหา ความมุ่งหมายบางส่วน และผู้เรียน ซึ่งได้แก่เยาวชนสตรีสามัญ แต่ต่างกันที่การศึกษาที่บ้าน เน้นงานบ้าน การครัว และการฝีมือต่าง ๆ ส่วนการศึกษาตามสำนักวิชาชีวะ เยาวสตรีได้ เรียนรู้งานบ้าน การครัวและการฝีมือบ้าง แต่เน้นหนักในด้านอาชีพ ทั้งนี้เพราะจุดมุ่งหมาย เพื่อให้เยาวชนสตรีเติบโตเป็นคนชยัน สามารถในกิจการบ้านเรือน อ่อนน้อมถ่อมตน เป็นมารดา และภรรยาที่ดี ทำงานอาชีพที่สืบทอดมาแต่บรรพบุรุษได้ ส่วนกลุ่มบุตรเรียนเพื่อนำไปประกอบ อาชีพ เนื้อหาจึงเกี่ยวกับวิชาช่างต่าง ๆ

ลักษณะการจัดการศึกษาในโรงเรียน โรงเรียนที่จัดตั้งขึ้นนั้น มีทั้งโรงเรียนสำหรับ เยาวสตรีชั้นสูง และสำหรับเยาวชนสตรีสามัญ เยาวสตรีชั้นสูงจะได้รับการศึกษาที่ดีและมากกว่า เยาวสตรีสามัญ เนื่องจากจุดมุ่งหมายที่กำหนดโดยทางโรงเรียนที่จัดสำหรับเยาวชนสตรีชั้นสูงคือ ให้มีความรู้เพื่อให้เหมาะสมกับลักษณะของกุลสตรี ซึ่งนอกจากจะได้รับการศึกษาวิชาหนังสือ และงานฝีมือเช่นเดียวกับเยาวชนสตรีสามัญแล้ว ยังได้รับการอบรมด้านขนบธรรมเนียมประเพณี ทั้งของไทยและต่างประเทศ การเข้าสมาคมและรู้ภาษาต่างประเทศด้วย ในขณะที่จุดมุ่งหมาย ที่กำหนดไว้สำหรับโรงเรียนของเยาวชนสตรีสามัญ คือ เพื่อจะได้เป็นประโยชน์ในการประกอบ อาชีพ ส่วนกลุ่มบุตรได้รับการศึกษามากกว่าเยาวชนสตรีทั้ง 2 ระดับ ทั้งเนื้อหาและวิชาเรียน

ในยุคนี้การศึกษาวิชาหนังสือจึงมีเฉพาะเยาวชนสตรีชั้นสูงและเยาวชนสตรีสามัญเป็น บางส่วนเท่านั้น

การจัดการศึกษายุคเริ่มการศึกษาของเยาวชนสตรีสามัญ (พ.ศ. 2441-2455)

การจัดการศึกษาให้แก่เยาวชนสตรี ในยุคนี้แบ่งเป็นลักษณะใหญ่ 2 ลักษณะ คือ

1. การจัดการศึกษาให้แก่เยาวชนสตรีชั้นสูงในระบบโรงเรียน
 2. การจัดการศึกษาให้แก่เยาวชนสตรีสามัญในระบบโรงเรียน
1. การจัดการศึกษาให้แก่เยาวชนสตรีชั้นสูงในระบบโรงเรียน
โรงเรียนราชินี

โรงเรียนราชินี เป็นโรงเรียนสำหรับเยาวชนสตรีชั้นสูงอีกแห่ง ที่สมเด็จพระศรีนันทราบรมราชินีนาถทรงจัดตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2446

ลักษณะการจัดการศึกษา

ความมุ่งหมาย

เพื่อให้เยาวชนสตรีไทยมีความรู้ความสามารถในวิชาหนังสือ ได้รับการศึกษาเล่าเรียนอย่างแพร่หลาย และเหมาะสมกับลักษณะของกุลสตรี (ที่ระลึกอาคารสว่างวัฒนา, 2516: 34)

เนื้อหา

พระองค์ทรงวางหลักสูตรเพื่อใช้ในการเรียนการสอน ดังนี้ คือ การฝีมือ ให้มีความรู้พอที่จะประกอบอาชีพเลี้ยงตัวได้ หนังสือไทย ให้รู้ขนาดที่จะเขียนหนังสือให้ผู้อื่นเข้าใจ หนังสือภาษาอังกฤษ ให้มีความรู้พออ่านออกเขียนได้ จรรยา และมารยาท ให้มีการอบรมในด้านจรรยาและมารยาท ระเบียบและมรรยาท ให้มีระเบียบและรู้จักมรรยาท (อนุสรณ์สาสน์ 80 ปี ราชินี, 2528: 54) ในระยะที่ทำการสอนได้จ้างครูญี่ปุ่น มาสอนวิชาภาษาอังกฤษ วาดเขียน เย็บปัก และประดิษฐ์ดอกไม้แห้ง ส่วนครูไทยสอนวิชาภาษาไทย ตัดเย็บเสื้อผ้า และการเรียนหนังสือ "โรงเรียนราชินี" (2498: 30) ได้กล่าวถึงรายละเอียดเนื้อหาวิชาการเรียนไว้ดังนี้ นักเรียนทุกคนต้องทำการกวาดถูสถานที่ ล้างจานชามใส่อาหาร และซักฟอก ของตนเองบางอย่าง เพื่อฝึกหัดให้เด็กรู้จักรักษาความสะอาดและร่วมมือกันทำงานการที่เป็นประโยชน์ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ให้ได้รับความสุขสบาย และให้รู้จักรับผิดชอบในการงานอันเป็นหน้าที่ของตน นอกจากความรู้ด้านวิชาการแล้ว ยังได้รับการฝึกฝนให้รู้จักการสมาคม และการวางตัว ที่โรงเรียนราชินีให้การอบรมแก่สตรีไทยในสมัยนั้นมีค่ายิ่ง และเป็นการเปลี่ยนแปลงค่านิยมของสตรีไทยผิดไปจากเดิม ดังจะพิจารณาได้จากบันทึกของนักเรียนราชินี (สุภัทรา สิงหลกะ, 2525: 85) ดังนี้

เมื่อข้าพเจ้าถูกส่งเข้าชั้นมุล 2 (ป.2) มีห้องตัวสะกดอังกฤษและ

คัดลายมืออังกฤษ

นอกจากสอนหนังสือไทย วาดเขียนและการช่างแล้ว ยังมีการอบรม การปกครองบ้านเรือน การเรือน การรับแขก ทำกับข้าว ทำขนมฝรั่ง-ไทย จัดดอกไม้ห้องรับแขกเป็นประจำ ท่านอาจารย์ใหญ่ และอาจารย์น้อย ทรง อบรมงานสำหรับสมัยนิยมในขณะนั้นมาก เช่น การต้อนรับแขก การจัด เครื่องน้ำชา หรือพบปะแขกที่มาเยี่ยมเยียนโรงเรียน

การทำขนม ท่านอาจารย์น้อย ทรงจัดนักเรียนที่เหมาะสมสำหรับ ตีน้ำตาลกับเนย ให้ตีเป็นระยะที่สมควรไม่ให้เร็วเกินไป แต่ไม่ให้หยุดถ้า ขนมยังไม่ขึ้น เมื่อผสมแป้งสลับกับนมสดหรือไข่ขาว จะต้องค่อย ๆ คน ห้ามไม่ให้คนเร็วขนมจะแข็ง ขนมที่ไม่มีการแต่งหน้าต้องระวังเวลาผิง ให้ได้ไฟพอเหมาะ ขนมจะมีหน้าดงามเอง หน้าหมู่น้ำตาลสวยไม่เบียว ไม่ฟูบ... และยังสอนให้ทำขนมวิธรูปต่าง ๆ ใช้หมูแฮมและเส้นวัวมา บดสับให้ละเอียด ผสมกับเนย เกลือ พริกไทย ใช้ผักดองฝรั่งหั่นละเอียด ทาบนขนมปังเข้ารูปขนมวิธ... เมื่อเสร็จแล้วสอนวิธี เสริฟน้ำชาและใช้ พูดตอบเป็นภาษาอังกฤษ

โรงเรียนราชินี เป็นโรงเรียนเยาวยสตรีแห่งแรกที่มีการสอนวิชาช่าง อันทันสมัยแบบต่างประเทศ ดังนั้น จึงเป็นที่สนใจของบรรดาผู้ปกครองจะเห็นได้จากจำนวน นักเรียนเยาวยสตรีที่มีค่อนข้างมาก ทำให้เกิดความคับแคบจนต้องย้ายสถานที่เรียนจากเดิม ที่อยู่มุมถนนอัษฎางค์ ถนนจักรเพชร ปากคลองตลาดมาอยู่บริเวณริมน้ำเจ้าพระยาใกล้คลองหลอด ในภาคเรียนที่ 2 และมอบหมายให้พระธิดาพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร เป็นอาจารย์สอน โดยมีนายแสวง อภิรักษ์ ราชฤทธิ (นงเยาว์ วิเศษกุล) ซึ่งภายหลังได้รับ พระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น พระยาสุรินทรราชา เป็นผู้อำนวยการโรงเรียน ซึ่งท่านได้นำ วิชาภูมิศาสตร์เข้าไปเพิ่มในหลักสูตร โดยมีความประสงค์ให้นักเรียนเยาวยสตรีมีความรู้รอบตัว รู้ลึกคิดและมีความรู้ในการประกอบอาชีพเพื่อตนเอง (ดวงเดือน นีลาบุตร, 2525: 69) นอกเหนือจากวิชาภาษาไทย ภาษาอังกฤษ และงานฝีมือ ที่เรียนอยู่เดิม

ในปี พ.ศ. 2449 (ร.ศ. 125) กิจการของโรงเรียนแห่งนี้ได้ก้าวหน้าขึ้นมาก นักเรียนในตอนนั้นมีถึง 70 คนเศษ (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ. 5/17) เพราะไม่เพียงแต่มีชื่อเสียงด้านวิชาหนังสือเท่านั้น แต่นักเรียนเยาวสตรียังมีความชำนาญในด้านการเย็บปัก เขียนรูปต่าง ๆ ได้อย่างคล่องแคล่วอีกด้วย ดังปรากฏหลักฐานในจดหมายเหตุ ของกรมขุนสมมุตอมรินทร์ ถึงเจ้าพระยา วิจิตวงศ์วิไลกร ว่า

บัดนี้การโรงเรียนได้เจริญขึ้นอย่างรวดเร็วกว่าที่คาดหมาย เพราะการสอนมิได้สอนแต่หนังสือ มีสอนวิชาเย็บปัก เขียนรูปต่าง ๆ และทำได้ดีด้วย จึงเป็นที่นิยมและพอใจของบิดามารดา และผู้ปกครองของเด็กที่ส่งมาเรียน มีนักเรียนอยู่ บัดนี้ 70 คนเศษ

ต่อมาในปี พ.ศ. 2450 เมื่อครูสตรีญี่ปุ่นทั้ง 3 ท่าน ได้เดินทางกลับประเทศของตน ทางโรงเรียนก็ได้เปลี่ยนหลักสูตรเข้ามาใช้หลักสูตรของกระทรวงธรรมการในสมัยนั้น และให้คนไทยทำการสอนแทน โดยให้เหตุผลว่า หากให้ครูญี่ปุ่นสอนต่อไป เกรงว่าการศึกษาของไทยจะเป็นไปตามญี่ปุ่น ดังจะเห็นได้จากพระราชหัตถเลขาที่สมเด็จพระศรีนันทราบรมราชินีนาถที่ทรงมีถึง เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ซึ่งดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการในขณะนั้น ในเรื่องทูลขอให้ดูแลโรงเรียนราชินี ว่า

ส่วนการเรียนต่อไปเมื่อย้ายโรงเรียนแล้วเธอเห็นจะต้องเป็นธุระจัดการใหม่ที่ได้ทราบ หลวงอภิรักษ์ไม่ค่อยจะเอื้อเฟื้อนัก คู่ออกจะแล้วแต่ย้ายครูญี่ปุ่นทั้งสี่... การเล่าเรียนไม่ลงรอยอย่างกรมศึกษาธิการ ดูตามแต่จะสอนไปตามความพอใจของยายครู ฝ่ายครูไทยก็มุ่งไปทางหนึ่ง คู่มั่นไปตามบุญตามกรรม ตามแต่จะรู้ได้ ไม่สงเรเบียบเรียบร้อย วิธีสอบไล่ ก็ไล่ไปตามเพลงครูญี่ปุ่นล้วนไม่สู้จะพอใจ ขอจงจัดให้ลงสวยอย่างกรมศึกษาธิการทั้งสี่...

(ที่ระลึกงานฉลองครบ 100 ปี วันประสูติหม่อมเจ้าพิจิตรจิราภา เทวกุล, 2524: 68)

(พระราชหัตถเลขาที่สมเด็จพระศรีนันทราบรมราชินีนาถ พระราชทานเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี, 2506: 57)

อย่างไรก็ตาม ครูญี่ปุ่นเหล่านั้นมีส่วนช่วยรัฐบาลไทย ในการจัดการศึกษา ทางด้านวิชาชีพและความรู้ด้านวิชาการ

อัตราเวลาเรียน

เวลาเรียนเริ่มตั้งแต่ 9.00-11.00 นาฬิกา ตอนบ่ายตั้งแต่ 13.30-15.00 วันเสาร์เรียนครึ่งวันหยุดอาทิตย์ และเทศกาลต่าง ๆ ตามปฏิทินหลวงระหว่างเทอมปีหนึ่ง เรียน 3 เทอม

กระบวนการเรียนการสอน

สำหรับการเรียนการสอนจะแบ่งนักเรียนออกเป็น 4 ระดับ คือ นักเรียนชั้น มूल นักเรียนชั้น 1, 2 และ 3 นักเรียนประเภทแรกเป็นผู้ที่ยังไม่มีพื้นความรู้ในวิชาหนังสือ การสอนจึงเน้นวิชาหนังสือ ความรู้วิชาช่างเรียนวาดเขียน การปักแบบง่าย ๆ และการทำ ดอกไม้

นักเรียนประเภทที่สอง เรียนหนักทางวิชาหนังสือ เพราะยังมีพื้นความรู้ วิชาหนังสือน้อย วิชาช่างเรียนเพียงพื้นฐาน นักเรียนประเภทที่สามและสี่ เป็นผู้มีความรู้ใน วิชาหนังสือมาแล้ว จึงเน้นหนักไปทางวิชาช่าง (อนุสรณ์สาส์น 78 ปี โรงเรียนราชินี, 2508: 1-2)

การวัดและประเมินผล

ปลายปี พ.ศ. 2449 ได้มีการสอบไล่ นักเรียนที่สอบไล่หัดถักหรือการเย็บ ปักถักร้อย และทำดอกไม้แห้งได้ จะได้รับประกาศนียบัตรและถือว่าสำเร็จการศึกษา ซึ่งเกณฑ์ ดังกล่าวครูชาวญี่ปุ่นเป็นผู้กำหนดไว้ โดยให้เหตุผลว่า จะเป็นผลดี เพราะจะเป็นที่ยอมรับใน ด้านงานฝีมือ ต่อมาในปี พ.ศ. 2450 อาจารย์ญี่ปุ่นทั้งหมดเดินทางกลับประเทศของตน โรงเรียนจึงเปลี่ยนหลักสูตรมาเข้าระเบียบของกระทรวงศึกษาธิการ รวมทั้งการวัดและ ประเมินผลด้านการส่งข้าหลวงสอบไล่ออกไปเป็นผู้สอน (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. 2/45, 2451)

2. การจัดการศึกษาให้แก่เยาวชนสตรีสามัญในระบบโรงเรียน

2.1 โรงเรียนบำรุงวิชา

โรงเรียนแห่งนี้ตั้งเมื่อ พ.ศ. 2442 บริเวณวังของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ โดยมีนางบุญเกิด ปาจิณพยัคฆ์ (มารดาหลวงสารานุกรมประพันธ์) เป็นทั้งเจ้าของโรงเรียนและครูสอน โดยนางบุญเกิดเคยได้รับการศึกษาที่บ้าน และที่วังจนมีความสามารถในทางอักษรศาสตร์เป็นอย่างดี (ประวัติครู, 2516: 57)

ลักษณะการจัดการศึกษา

ความมุ่งหมาย

เพื่อให้ประโยชน์กับเด็กที่จะรับราชการใกล้ชิดเจ้านาย ด้วยเหตุนี้จึงทำให้โรงเรียนสตรีบำรุงวิชา เป็นที่ต้องการของผู้ปกครองที่จะส่งบุตรหลานเข้ารับการศึกษานี้

เนื้อหา

วิชาที่จัดสอน ได้แก่ การอ่านเขียนภาษาไทย และสอนกิริยามารยาทแบบชาววัง เพื่อจะได้เป็นประโยชน์กับเด็กที่จะรับราชการใกล้ชิดเจ้านาย

อัตราเวลาเรียน

ไม่ได้กำหนด

กระบวนการเรียนการสอน

เน้นปฏิบัติ โดยสอนเป็นกลุ่มและรายบุคคล โรงเรียนแห่งนี้เปิดรับนักเรียนทั้งชายหญิงอัตราค่าเล่าเรียนเดือนละ 4 บาท สถานศึกษาแห่งนี้เปิดกิจการเมื่อ พ.ศ. 2468 เพราะครูสอนชราภาพ

การวัดและประเมินผล

ครูเป็นผู้ประเมินผลงานปฏิบัติของนักเรียน

2.2 โรงเรียนสตรีวิทยา

โรงเรียนแห่งนี้ตั้งเมื่อ พ.ศ. 2442 ในระยะแรกเป็นโรงเรียนเอกชน ซึ่งกระทรวงธรรมการให้ความสนับสนุนในเรื่องค่าเช่าสถานที่กับเงินเดือนครู (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. 50.15/2, เงินค่าเช่าตึกโรงเรียนสตรีวิทยา, 23 กุมภาพันธ์ 2443) นับตั้งแต่เดือนมีนาคม พ.ศ.2443 เป็นต้นมา และเมื่อกิจการของโรงเรียนเจริญขึ้น เจ้าของโรงเรียนมีความประสงค์ที่จะยกให้โรงเรียนเป็นของรัฐ อย่างไรก็ตามในปี พ.ศ.2444 กระทรวงธรรมการได้เข้าควบคุมการสอน และใน พ.ศ. 2449 เมื่อครูใหญ่ คือ มิสตันแลป (Donlab) ลาออก กระทรวงธรรมการจึงจัดการโรงเรียนใหม่ (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. 50/4, มิสเตอร์ยอนชั้นขอเบิกเงินค่าใช้สอยในโรงเรียนสตรีวิทยา, 26 กันยายน 2444)

ลักษณะการจัดการศึกษา

จุดมุ่งหมาย

เพื่อเป็นสถานศึกษาวิชาหนังสือ และการเรียนให้เยาวสตรี (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. 50.19/4, 22 กุมภาพันธ์ 244) ซึ่งสอดคล้องกับความมุ่งหมายของการศึกษาที่ปรากฏอยู่ในประกาศตั้งโรงเรียนชั้นมูลศึกษา มีใจความสรุปได้ว่า "พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้ราษฎรได้รับโอกาสในการศึกษาโดยทั่วกัน และได้รับความรู้จากการเรียน เพื่อจะได้เป็นประโยชน์ในการประกอบอาชีพ (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ.1/3, ร.ศ.107/111)

เนื้อหา

ใช้หลักสูตรกระทรวงธรรมการ ได้แก่ วิชาภาษาไทย สอนการอ่านเขียน และแต่งจดหมาย (เรียงความ) ภาษาอังกฤษ สอนการพูด การแปล ซึ่งรวมทั้งการแปลอังกฤษเป็นไทย และไทยเป็นอังกฤษ และสอนวิชาการเรือน ซึ่งได้แก่ การเย็บปักถักร้อย (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ.15/2, 21 มีนาคม 2446) ทางโรงเรียนได้จัดนักเรียนเป็น 2 ประเภท พวกแรกคือเด็กที่ไม่ศึกษาภาษาอังกฤษ ซึ่งไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียน ส่วนนักเรียนที่เรียนทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ทางโรงเรียนคิดค่าเล่าเรียนเดือนละ

2 บาท ค่าอาหารกลางวันเดือนละ 1 บาท (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. 29/8, 6 เมษายน 2448)

อัตราเวลาเรียน

ไม่มีกำหนดไว้ในหลักสูตร กำหนดแต่เพียงเนื้อหาวิชาที่จะต้องเรียนเพียงอย่างเดียว (ศึกษารายละเอียดในเรื่องของหลักสูตร ฉบับ พ.ศ.2438)

กระบวนการเรียนการสอน

เกี่ยวกับการเรียนการสอนนั้น หลักสูตรได้กำหนดแนวการสอนไว้อย่างน่าสนใจ กล่าวคือ การสอนไม่ให้ครูยึดตำราเรียนหรือสอนนั้นโดยการอ่านอย่างเดียว ครูต้องสอนโดยการอธิบาย ยกตัวอย่างง่าย ๆ ให้เด็กเห็นให้นักเรียนหาตัวอย่างมาเทียบเคียงเพื่อความเข้าใจ

การวัดและประเมินผล

จากรายงานของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ. 124) ที่มีถึงพระเจ้านั่งยาเธอกรมหมื่นสมมตอมรินทร์ เมื่อวันที่ 23 มีนาคม ร.ศ. 113 (พ.ศ. 2437) เป็นหลักฐานยืนยันได้ว่า วิธีการประเมินผลยังใช้แบบเดิมเรื่อยมา คือ ส่งข้าหลวงสอบไล่ออกไปเป็นผู้สอบและตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2437 เป็นต้นมา ก็ได้เสนอให้มีการเปลี่ยนแปลงการสอบไล่ เพื่อให้รวดเร็วและรัดกุม โดยในการสอบแต่ละประโยคจะได้ตั้งกรรมการเป็น 2 พวก คือ

1. พนักงานผู้สอบไล่วิชา ให้ทำหน้าที่สอบไล่ และตรวจกระดาษคำตอบแล้วเสนอต่อ
2. ข้าหลวงให้เป็นผู้อนุมัติผลการสอบแต่ละครั้ง

ส่วนการสอบไล่ประโยค 1 ซึ่งได้เปลี่ยนชื่อเป็นประโยคบูรพทในคราวต่อไป จะงดการสอบต่อหน้าข้าหลวง แต่จะให้พนักงานผู้ตรวจเป็นผู้ไปสอบไล่ตามโรงเรียนปีละ 2 ครั้ง วิชาที่ต้องสอบมี 3 วิชา คือ อ่าน เขียน คัดเลข (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ. 1/18, 2 สิงหาคม 2434 - 30 ธันวาคม 2441)

2.3 โรงเรียนสตรีบำรุงวิชา

เปิดเมื่อ พ.ศ.2444 ข้อมูลของโรงเรียนนี้ในช่วงที่ก่อนจะมารวมกับโรงเรียนเสาวภาเป็นหลักฐานน้อยมาก ข้อมูลเท่าที่ทราบมีเพียงว่า ทางโรงเรียนเปิดรับนักเรียนทั้งชายและหญิง สอนระดับมูลศึกษากับประถมศึกษา โรงเรียนสตรีบำรุงวิชาได้รวมกับโรงเรียนเสาวภาเมื่อวันที่ 1 มกราคม 2449 สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ โปรดเกล้าฯ ให้คัตนักเรียนชายออก (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ.50/113, 1 สิงหาคม-23 มกราคม 2444) นอกจากนี้ทางโรงเรียนยังรับศิษย์เก่าโรงเรียนสตรีบำรุงวิชาที่จบชั้นประถม 4 เข้าเป็นนักเรียนสอนต่อไป (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. 50/11, 17 มกราคม 2449)

2.4 โรงเรียนศึกษานารี

เปิดเมื่อเดือนมิถุนายน 2444 (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ.50/794, 2 มิถุนายน-21 มิถุนายน 2444) หลักสูตรเรียนการสอนที่จัดให้ไม่แตกต่างจากโรงเรียนสตรีวิทยาในระยะที่กระทรวงธรรมการเข้าควบคุมการสอน ในระยะแรกที่โรงเรียนจัดตั้งได้จำกัดจำนวนนักเรียนเพียง 20 คน และแจกหนังสือเรียนให้คนละ 1 เล่ม (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. 50/793, 25 กรกฎาคม - 14 กันยายน 2444) ซึ่งการแจกหนังสือเพื่อเป็นการจูงใจให้ผู้ปกครองนำนักเรียนเยาวสตรีมาเข้ารับการศึกษาที่โรงเรียนแห่งนี้ ให้ได้จำนวนตามที่ต้องการ อย่างไรก็ตามเมื่อกิจการของโรงเรียนได้รับความนิยมนอกจากประชาชน ก็มีการเปิดรับนักเรียนจำนวนมากขึ้น

เป็นที่น่าสังเกตว่า ครูใหญ่ของโรงเรียนสตรีของรัฐ คือ โรงเรียนสตรีวิทยา โรงเรียนศึกษานารี และโรงเรียนสตรีบำรุงวิชา เป็นสตรีชาวต่างประเทศผู้เคร่งศาสนาคริสต์มาก ดังนั้น จึงไม่ยอมให้มีการสอนพุทธศาสนาในโรงเรียน ซึ่งเป็นปัญหาหนึ่งที่กระทรวงธรรมการต้องการแก้ไข (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. 50.15/7, 15-18 สิงหาคม 2445)

ลักษณะการจัดการศึกษา

เหมือนกับโรงเรียนสตรีวิทยา

2.5 การจัดการศึกษาในระบบโรงเรียนทั่วไป

จากการประกาศตั้งโรงเรียนมูลศึกษาในปี พ.ศ. 2435 เพื่อเป็นสถานที่เล่าเรียนแก่ราษฎรทั่วไป การจัดการศึกษาในช่วงนี้เริ่มจัดขึ้นโดยมีหลักสูตรฉบับแรกที่จัดทำในปีเดียวกันใช้ก่อนที่จะมีหลักสูตรใช้นั้น ได้ยึดแบบเรียนเป็นแนวทางหลักสูตร แบบเรียนที่มีการใช้ในครั้งแรกเกิดขึ้นพร้อมกับโรงเรียนหลวง คือ แบบเรียนหลวง ที่พระยาศรีสุนทร-โวหาร (น้อย อาจารยางกูร) ได้เรียบเรียงไว้ ซึ่งชุดหนึ่งมีทั้งหมด 6 เล่ม คือ

มูลบทบรรพกิจ	คือ กิจที่จะต้องทำเป็นเบื้องต้น ได้แก่ การสอนให้รู้จักสระ พยัญชนะ
อักษร 3 หมู่	วรรณยุกต์และเครื่องหมายต่าง ๆ การสอนอ่านตามมาตราต่าง ๆ ตั้งแต่ แม่ ก กา จนถึงแม่เกย
วาทินิติกร	การสอนอักษรนำ ได้แก่ อักษรสูงนำอักษรต่ำ และอักษรกลางนำอักษรต่ำ
อักษรประโยค	การสอนอักษรควบ
สังโยคนิธาน	การสอนตัวสะกดแปลก ๆ ในแม่กน กก กต กบ
ไวพจน์พิचारณ์	การสอนคำพ้อง
พิศาลการันต์	การสอนตัวการันต์

แบบเรียนชุดนี้ นับว่าเป็นรากฐานในการนำไปดัดแปลงแต่งเป็นแบบเรียนภาษาไทยให้ง่ายขึ้นในยุคต่อมา (ทองต๋อ กล้ายไม้ ณ ออยุธยา, 2527: 7) ซึ่งในปี พ.ศ. 2431 กรมศึกษาธิการได้จัดทำแบบเรียนเร็วขึ้นใช้แทนแบบเรียนหลวงชุดเดิม ซึ่งแต่งโดยพระองค์เจ้าดิศวรกุมาร (สมเด็จพระจอมพระยาตำรากรมราชูปถัมภ์) ซึ่ง 1 ชุดมี 3 เล่ม

ในครั้งแรกที่มีการจัดการศึกษาแบบที่เรียกว่าโรงเรียนสำหรับราษฎรนั้น ราษฎรเกิดการกล่าวว่าโรงเรียนที่เด็กมาเรียนเพื่อให้เป็นทหารจึงทำให้ประชาชนไม่ส่งบุตรหลานมาเรียน (ทองต๋อ กล้ายไม้ ณ ออยุธยา, 2523: 58) จนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องออกประกาศชี้แจงเกี่ยวกับเรื่องนี้ในปี พ.ศ. 2428 ทำให้ราษฎรหายตื่นกลัวและยอมส่งบุตรหลานมาเข้ารับการศึกษาในโรงเรียนที่จัดตั้งขึ้นเป็นจำนวนมาก จนเมื่อสิ้น พ.ศ. 2428 ปรากฏว่ามีโรงเรียนสำหรับราษฎร 30 โรงเรียน นักเรียน 2,044 คน

อยู่ในกรุงเทพฯ 17 โรงเรียน หัวเมือง 13 โรงเรียน (สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, 2524: 12) เนื่องจากโรงเรียนหลวงสำหรับราษฎร ได้มีการจัดตั้งขึ้นอย่างแพร่หลาย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า หน้าที่ในการจัดโรงเรียนเป็นราชการพลเรือน แต่มาเกี่ยวเนื่องอยู่กับทหาร ซึ่งควรจะแยกออกจากกันดังหลักฐาน ดังนี้

โรงเรียนหลวงได้จัดตั้งอย่างแพร่หลาย การเล่าเรียนเจริญมากแล้วแต่ผลที่การจัดโรงเรียนสำหรับประชาชนเป็นพลเรือนมาเกี่ยวเนื่องอยู่แต่ฝ่ายทหารเพราะได้โปรดให้จัดการขึ้นในกรมมหาดเล็ก... ถึงเวลาอันสมควรจะแยกการจัดโรงเรียนทั้งปวงออกจากกรมทหารมหาดเล็กจัดตั้งเป็นกรมในราชการพลเรือนต่างหาก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศตั้งกรมศึกษาธิการ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ และยอนสัน, 2463: 22)

ขณะที่ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศึกษาธิการนั้น ได้ทรงมีนโยบายที่จะจัดขยายการศึกษาสำหรับราษฎรไปสู่หัวเมืองอย่างแพร่หลาย โดยวางโครงการจัดตั้งโรงเรียนขึ้นในเมืองใหญ่ที่สำคัญหลายแห่ง แต่ยังไม่ได้นำดำเนินการพระองค์ท่านได้เสด็จไปทรงศึกษาต่อ และเป็นราชทูตพิเศษในประเทศยุโรป โครงการดังกล่าวที่พระองค์ได้จัดทำขึ้นพอสรุปได้ว่า

1. จะให้มีโรงเรียนเมืองละโรงอยู่ใกล้กับจวนข้าหลวง หรือในที่ใกล้จวนข้าหลวง
2. อาจารย์ผู้สอนจะมีเงินเดือน ๆ ละ 15-20 บาท
3. ผู้เรียนจะต้องซื้อหนังสือเรียนเอง โดยกรมศึกษาธิการจะจำหน่ายให้ในราคาถูก
4. นักเรียนชายและหญิงเรียนเปล่าโดยไม่ต้องเสียค่าธรรมเนียมใด ๆ
5. ผู้ว่าราชการเมืองจะต้องเป็นผู้ดูแลให้ครูตั้งใจสอน และแนะนำให้ราษฎรนำบุตรหลานมาเข้าเรียน และส่งรายงานความเจริญก้าวหน้าของโรงเรียนแก่กรมศึกษาธิการ ปีละ 2 ครั้ง

6. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะพระราชทานเงินปีให้ปีละ 320 บาทต่อเมือง (โรงเรียน) เป็นอย่างสูง

7. โรงเรียนหลวงที่ตั้งขึ้นนี้มุ่งเป็นตัวอย่างแก่โรงเรียนวัดหรือโรงเรียนอื่น ๆ ในเมือง (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.1. 1-18 ร.ศ.105-117)

กิจการของกรมศึกษาธิการในระยะแรกนั้นมีหน้าที่ "จัดการศึกษาให้เจริญขึ้น" โดยจัดตั้งโรงเรียน ดูแลเรื่องหนังสือแบบเรียนหลวงและการสอบไล่ในปี พ.ศ. 2432 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวมกรมศึกษาธิการกับกรมธรรมการที่มีฐานะเป็นกระทรวง เมื่อวันที่ 1 เมษายน 2435 โดยมีเจ้าพระยาภาสกรวงศ์เป็นเสนาบดีแทน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ครั้นปี พ.ศ. 2441 หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กลับจากเสด็จประพาสยุโรป ก็ทรงนำเรื่องขยายการศึกษาและการปรับปรุงการศึกษาให้เจริญก้าวหน้าเข้าปรึกษาหารือกับบุคคลสำคัญอย่างกว้างขวาง พร้อมทั้งกระตุ้นให้กระทรวงธรรมการตื่นตัวในเรื่องนี้ และแต่งตั้งให้ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส เป็นผู้รับผิดชอบในการดำเนินการศึกษาฝ่ายหัวเมืองโดยการอุดหนุนของกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในขณะนั้น โดยมุ่งหวังที่จะให้พระสงฆ์ที่อยู่ในวัดที่มีการจัดตั้งโรงเรียนเป็นผู้อบรมสั่งสอนเด็ก

การจัดการศึกษาตามโครงการ พ.ศ. 2441 - 2445

การจัดการศึกษาในช่วงนี้แยกออกเป็น โรงเรียนบูรพบท โรงเรียน ก ข นโม ตามวัด โรงเรียนไทยขึ้นตำเรียน 3 ปี โรงเรียนไทยเบื้องต้นเรียน 3 ปี แต่การจัดการศึกษายังไม่แพร่หลายเท่าที่ควร คือ ดังนั้น ในปี พ.ศ. 2441 ได้มีการประกาศใช้โครงการศึกษาขึ้นเป็นครั้งแรก โครงการศึกษานับตั้งกล่าว แบ่งการศึกษาเป็นกรุงเทพฯ และหัวเมือง

ลักษณะการจัดการศึกษา

ลักษณะของการจัดการศึกษาแบ่งออกเป็น การศึกษาสามัญและการศึกษาพิเศษ แบ่งระดับชั้นเรียนขึ้นต้น เป็นชั้นมูลศึกษา ประถมศึกษา และมัธยมศึกษา โดยมีการกำหนดอายุ นักเรียนเรียนในระดับต่าง ๆ

การศึกษาสามัญ

โรงเรียน ก ข มโน เป็นโรงเรียนมูลศึกษา คติการเรียน มีเขียน อ่าน และ คิดคำนวณเลขบ้าง ซึ่งจัดสอนตามบ้าน ตามวิธีเรียนแบบโบราณ โรงเรียนชนิดนี้สำหรับผู้เรียนทั่วไป ไม่กำหนดอายุ เมื่อเรียนรู้ไตรภาค เขียน อ่าน คิดเลขได้ ก็เข้าโรงเรียนเบื้องต้น ประถมศึกษา เป็นลำดับขั้นขึ้นไป

โรงเรียนไทยเบื้องต้น่ำ เป็นการเล่าเรียนในชั้นประถมศึกษาชั้นต่ำ กำหนด 3 ปี โดยเพิ่มวิชาเรียนมากกว่าโรงเรียนไทยเบื้องต้น่ำ

โรงเรียนไทยเบื้องต้นชั้นสูง กำหนด 3 ปี ในชนิดนี้ได้เพิ่มหลักสูตรวิชา กำหนดอายุนักเรียนภายใน 13 ขวบ แต่เวลานี้ยังไม่กำหนดอายุก่อน เว้นแต่ผู้สมัครเรียน เข้าเรียนในโรงเรียนอังกฤษไทยเบื้องต้นต่อไป จึงกำหนดอายุที่จะเข้าเรียนในโรงเรียนนั้น ให้ได้กำหนดอายุเพื่อที่จะส่งไปศึกษาต่อต่างประเทศ

โรงเรียนบูรพบท หรือ ก ข มโน โรงเรียนประถมศึกษาเบื้องต้นชั้นต่ำ ชั้นสูง เหล่านี้รวมเป็นประถมศึกษาในภาษาไทย

การศึกษาพิเศษ

ส่วนการศึกษาพิเศษ ก็เรียนเอาวิชาความรู้เฉพาะอย่าง จำเพาะความรู้ที่ต้องการ (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ.2/5, รศ.117)

ความมุ่งหมาย

จุดมุ่งหมายในโครงการศึกษา 2441 และโครงการศึกษา 2445 เพื่อให้คนส่วนใหญ่เข้ารับราชการ จากหลักฐานตอนหนึ่งที่ว่า

กรุงสยามทุกวันนี้กำลังขาดคนที่มีความรู้วิชาการทำงาน กำลังต้องการหาวิชาให้แก่คนเหมือนดั่งที่นาอันแห้งแล้ง (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5

ศ.2/3, 24 กรกฎาคม รศ.117) เป็นเพราะว่าประเทศไทยในช่วงนี้เป็นช่วงที่ต้องพัฒนาไปทุกด้าน ก่อนนี้ผู้มีความรู้ความสามารถที่เข้ามารับบริการมีน้อยมาก เนื่องจากประชาชนส่วนใหญ่มีอาชีพเกษตรกรรม

ส่วนโครงการศึกษา 2450-2455 มีการเพิ่มจุดมุ่งหมาย คือ นอกจากมุ่งผลิตคนให้มีความรู้แล้ว ยังมุ่งหวังให้มีความสามารถด้านวิชาชีพอีกด้วย

กุลบุตรและเยาวยสตรีสามัญที่เข้ารับการศึกษในช่วงนี้ยังมีจำนวนน้อยมาก

ดังปรากฏจำนวนพลเมือง ในปี พ.ศ. 2453 มีทั้งสิ้น 8,117, 953 คน (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ.1/85) ซึ่งมีจำนวนผู้เข้าศึกษาประมาณ 1 ใน 3 เท่านั้น เท่ากับว่าพลเมืองอีกสองในสามยังไม่มีโอกาสนั่นเอง โดยเฉพาะเยาวยสตรีสามัญ ทั้งนี้เนื่องจากผู้ปกครองเยาวยสตรีส่วนใหญ่ยังยึดถือค่านิยมแบบเดิมที่ไม่นิยมให้เยาวยสตรีเรียนหนังสือ อีกทั้งยังไม่เห็นความสำคัญและความจำเป็นของการศึกษา และโรงเรียนดังกล่าวตั้งอยู่ในวัดมีพระเป็นผู้สอน จึงเป็นการไม่สมควรที่จะให้เยาวยสตรีอยู่ใกล้ชิดกับพระและยังต้องเรียนร่วมกับกุลบุตร และเนื่องจากในช่วงแรก รัฐมุ่งขยายการศึกษาขั้นต้นให้ราษฎรทั้งหมดอย่างทั่วถึง จึงเกิดปัญหาเรื่องขาดแคลนงบประมาณ อันเป็นเหตุให้การจัดการศึกษาสำหรับเยาวยสตรีต้องหยุดชะงัก

แม้ว่า การจัดการศึกษาในช่วงเวลานี้ เยาวยสตรีจะได้รับความสนใจน้อยและให้ความสำคัญน้อย แต่นับว่าเป็นจุดจุดเริ่มต้นที่ดีสำหรับการเข้าสู่ระบบโรงเรียนของเยาวยสตรีในสมัยต่อมาภายหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต ในปี พ.ศ.2453 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติแทน แม้ว่าสถานการณ์บ้านเมืองจะอยู่ในภาวะที่ไม่แน่นอนไว้วางใจ แต่สำหรับด้านการศึกษาที่มีการปรับปรุงขยายการศึกษาทั้งในด้านคุณภาพและปริมาณ อาจกล่าวได้ว่า การจัดการศึกษาในช่วงนี้เป็นการศึกษาเพื่อทวยราษฎรอย่างแท้จริง โดยเฉพาะการศึกษาในขั้นต้นที่จัดให้แก่เด็กจากหลักฐานการประชุมปรึกษาหารือเกี่ยวกับการจัดการศึกษาระหว่างกระทรวงมหาดไทย กระทรวงนครบาล และกระทรวงธรรมการ ในปี พ.ศ.2453 ว่า "...การจัดการศึกษาแก่ทวยราษฎรในมูลศึกษา เป็นหน้าที่ของกระทรวงมหาดไทย และกระทรวงนครบาล กระทรวง-

ธรรมการมีหน้าที่จัดปรับปรุงหลักสูตรและรับภาระจัดการศึกษาตั้งแต่ประถมศึกษาขึ้นมา..."
(พระยาสุริยานุวัตร, 2454 อ้างถึงใน มนุญ ลาชโรจน์, 2520)

ในปีเดียวกัน การจัดมูลศึกษาสำหรับทวยราษฎร์ทั่วไปก็มีขึ้น เพื่อพัฒนาคุณภาพของการศึกษาของประชาชน ดังที่เจ้าพระยามรราช (ปิ่น สุขุม) เสนาบดีกระทรวงนครบาลได้ออกประกาศว่าด้วย การจัดมูลศึกษาของทวยราษฎร์ในหน้าที่กระทรวงนครบาล เมื่อ พ.ศ. 2454 ดังนี้

ด้วยมีพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระมฤคกุลเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรัสเหนือเกล้ากระหม่อม สั่งว่า ทรงพระราชรำพึง โดยพระราชจริยานุวัตร จะทำนุบำรุงให้เหล่าครูดรุณกุมาร กุมารีทั้งหลายในพระราชอาณาจักรได้เล่าเรียนหนังสือ อันจะเป็นทางที่จะประกอบกิจการงานทั้งปวงตามชาติภูมิในภายหลังให้ทั่วถึงกัน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดขยายการศึกษาสำหรับครูดรุณกุมาร กุมารีทั้งหลาย ให้มีที่เล่าเรียนศึกษาวิชาในชั้นต้นนี้ขึ้นทั่วทุกตำบล เพื่อให้เป็นการสะดวกแก่ประชาราษฎร์ทั้งปวงที่จะ ได้ส่งบุตรหลานเข้าเรียนได้ในที่ใกล้บ้านเรือนทั่วไป จะได้จัดตั้งกรรมการตำบลขึ้นไว้ทุก ๆ ตำบล ตำบลละ 3 นาย คือ กำนัน หรือหัวหน้าตำบลนั้น ๆ คน กับอธิบดีวัดใดวัดหนึ่งในตำบล 1 รูป กับแพทย์ประจำท้องที่ตำบลนั้น ซึ่งจะเลือกขึ้นไว้เป็นผู้ช่วย สำหรับการรักษายาบาลในเวลาป่วยใช้นั้นอีก 1 นาย รวม 3 นาย เป็นเจ้าหน้าที่จัดการศึกษาวิชาชั้นต้นของทวยราษฎร์ทั้งปวง เพราะฉะนั้นให้ผู้ปกครองเด็กทั้งปวง ส่งเด็กทั้งหญิงและชายซึ่งมีอายุย่างเข้าปีที่ 8 แล้วแต่อันเป็นสมควรจะเล่าเรียนให้ได้เล่าเรียนทุกคนในสถานที่โรงเรียนหนึ่งตามความพอใจ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2524: 68)

ต่อมา พ.ศ. 2454 กระทรวงธรรมการได้ทำความตกลงกับกระทรวงนครบาล เรื่องการจัดการศึกษาประชาบาล คือ กระทรวงปกครองท้องถิ่น มีหน้าที่จัดตั้งโรงเรียนประชาบาลให้เพียงพอแก่จำนวนเด็กที่อายุสมควรเล่าเรียนทั้งชายหญิงทุกตำบล ชักนำเด็กเข้าเรียน หาครูสอน หาเงินเลี้ยงโรงเรียนบำรุงโรงเรียนที่ได้ตั้งขึ้นแล้ว ส่วนกระทรวง

กรรมการมีหน้าที่วางหลักฐาน และระเบียบการต่าง ๆ นอกจากนั้นได้จำแนกประเภทของโรงเรียนด้วย ส่วนความมุ่งหมายรายวิชาได้กล่าวไว้ในหลักสูตร

เนื้อหา

หลักสูตรในช่วงแรกเน้นการศึกษาวิชาหนังสือ จนกระทั่งถึงหลักสูตรฉบับที่ 4 คือหลักสูตร พ.ศ.2453 และหลักสูตรฉบับที่ 5 คือ หลักสูตร พ.ศ.2454 หลักสูตรทั้ง 2 ฉบับแตกต่างจากหลักสูตรฉบับที่ผ่านมา คือ มีการกำหนดวิชาการฝีมือ และวิชาอาชีพไว้ในหลักสูตร โดยหลักสูตร พ.ศ. 2453 กำหนดวิชาการฝีมือให้เป็น วิชาบังคับเลือก ซึ่งแต่เดิมเรียกวิชาการฝีมือว่า วิชาเลี้ยงชีพ ซึ่งเป็นวิชาที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการประกอบอาหาร เย็บผ้า ปลูกบ้านสำหรับตนเอง รวมทั้งรู้จักกลุ่มประเทศบ้านเมืองที่ตนอยู่ (ศึกษารายละเอียดในเรื่องของหลักสูตร) หลักสูตร พ.ศ. 2454 นอกจากกำหนดให้เรียนวิชาหนังสือเหมือนหลักสูตร พ.ศ.2453 แล้ว ยังกำหนดให้เรียนวิชาการฝีมือ วิชาการเรือนวิชาการพยาบาล และปฏิบัติ การทำกับข้าวของกิน การต้อนรับและการบรรเลง หลักสูตรฉบับนี้ นอกจากจะจัดการศึกษาแยกระหว่างกุลบุตรและเยาวสตรีแล้ว ยังมีจุดมุ่งหมายของแต่ละวิชา ทั้งยังกำหนดเนื้อหารายละเอียดสิ่งที่ต้องเรียนไว้ในรายการที่ต้องสอนไว้ด้วย (ศึกษารายละเอียดในเรื่องของหลักสูตร)

อัตราเวลาเรียนและกระบวนการเรียนการสอน

ศึกษารายละเอียดในเรื่องของหลักสูตร

การวัดและประเมินผล

โดยการส่งพนักงานผู้สอบไล่ออกไปเป็นผู้สอบและผู้ตรวจ ส่วนพนักงานข้าหลวงเป็นผู้อนุมัติผลการสอบแต่ละครั้ง

สำหรับการสอบไล่เฉพาะประโยค 1 หรือประโยคบูรพทให้เป็นหน้าที่ของพนักงานผู้ตรวจเป็นผู้สอบไล่ ตามโรงเรียนปีละ 2 ครั้ง

สรุปได้ว่า การจัดการศึกษาในยุคเริ่มการศึกษาของเยาวสตรีสามัญนั้น เป็นการจัดการศึกษาในโรงเรียน ซึ่งใช้วัดเป็นสถานที่ตั้ง และจัดชั้นในสถานที่ที่ไม่ใช่วัด ในยุคนี้

เยาวสตรีสามัญเริ่มมีโอกาสเข้ารับการศึกษามากขึ้น เพราะการเพิ่มจำนวนของโรงเรียนสำหรับเยาวสตรี และการสนับสนุนการเข้ารับการศึกษานี้ของเยาวสตรีเริ่มมีโครงการศึกษาสำหรับเยาวสตรีเป็นฉบับแรก และมีการจัดทำหลักสูตรสำหรับเยาวสตรี ลักษณะการจัดการศึกษา ทั้งโรงเรียนสำหรับเยาวสตรีชั้นสูง และโรงเรียนสำหรับเยาวสตรีสามัญเริ่มคล้ายคลึงกัน คือ มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้นักเรียนนำความรู้ที่ได้รับมาประกอบอาชีพได้ อีกทั้งมีการนำหลักสูตรกระทรวงธรรมการมาใช้ในการจัดการศึกษา เนื้อหาวิชาที่จัดให้เยาวสตรีเรียนคงเน้นงานฝีมือมารยาท และงานครัว หลักสูตรกำหนดให้กุลบุตรและเยาวสตรีต่างกันตามความเหมาะสมของแต่ละ หลักสูตรประถมชายเรียน 5 ปี ส่วนหลักสูตรประถมหญิงเรียน 3 ปี ลักษณะการจัดการศึกษายังคงเน้นงานฝีมือควบคู่ไปกับวิชาหนังสือ ฉะนั้นความมุ่งหมายจึงยังคงเดิม

การจัดการศึกษาเยาวสตรีในยุคจัดการศึกษาของเยาวสตรีอย่างเป็นระบบ (พ.ศ.2456-2474)

นโยบายการจัดการศึกษาเบื้องต้น เพื่อให้ทวยราษฎร์ได้เล่าเรียนกันทุกคนทั่วพระราชอาณาจักร (มณูญ ลาชโรจน์ 2521: 40-41) ได้ดำเนินการมาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และดำเนินการอย่างจริงจัง ในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประมาณ พ.ศ.2452 คือ 25 ปี หลังจากตั้งโรงเรียนหลวงสำหรับราษฎรแห่งแรกที่วัดมหรธรรพาราม ได้จัดแบ่งหน้าที่ในการบริหารการศึกษา ดังนี้

1. กระทรวงมหาดไทย ซึ่งเป็นกระทรวงปกครองการจัดการศึกษาเบื้องต้นแก่ทวยราษฎร์ในส่วนภูมิภาค สำหรับมณฑลกรุงเทพฯ ให้กระทรวงนครบาลรับผิดชอบ
2. กระทรวงธรรมการ มีหน้าที่ในการจัดและปรับปรุงหลักสูตรตรวจตราการสอนให้ถูกต้องตามระเบียบและความประสงค์ของบ้านเมือง และเป็นฝ่ายจัดสรรงบประมาณ พร้อมทั้งรับผิดชอบโรงเรียนรัฐบาล ซึ่งทำการสอนสูงกว่าโรงเรียนประชาบาล

จากการวางรากฐานการศึกษาสำหรับทวยราษฎร์ดังกล่าว เมื่อถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีงานสำคัญสำหรับการศึกษาของทวยราษฎร์อยู่

2 ประการ คือ

1. การขยายการศึกษาภาคบังคับให้แพร่หลายและมีความเจริญโดยเต็มที่
2. การประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา

1. การขยายการศึกษาภาคบังคับให้แพร่หลายและเจริญเต็มที่

จากนโยบายการส่งเสริมให้เอกชนจัดตั้งสถานศึกษา โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อแบ่งเบาภาระของรัฐบาล และเพื่อขยายการศึกษาให้กว้างขวางสู่ประชาชนโดยทั่วไป ทำให้มีสถานศึกษาของเอกชนจำนวนมาก รวมทั้งโรงเรียนจีนที่ตั้งในประเทศไทยด้วย (กาญจนิละองค์ศรี, 2525: 101)

ต่อมาการเมืองในประเทศจีนได้มีการปฏิวัติราชวงศ์แมนจู โดยพรรคก๊กมินตั๋งได้แพร่ความคิดเรื่องชาตินิยมมาสู่ชาวจีนในประเทศไทย (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ศ.4/26, 2459) ทำให้รัฐบาลไทยไม่ไว้วางใจการจัดการศึกษาของโรงเรียนจีนว่า อาจดำเนินการสั่งสอนให้นักเรียนไม่ชอบคนไทย จึงได้ประกาศพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ใน พ.ศ. 2461 เพื่อวางระเบียบการปกครองโรงเรียนราษฎร์ทั่วพระราชอาณาจักร คือโรงเรียนราษฎร์ทุกแห่งจะต้องจดทะเบียนอยู่ในความดูแลของเจ้าหน้าที่ (มณูญ ลาสโรจน์, 2520: 8)

เมื่อสิ้นปี พ.ศ. 2461 ปรากฏว่ามีโรงเรียนขึ้นทะเบียนแล้ว 127 โรงเรียน เพิ่มขึ้นจากปี พ.ศ. 2460 ถึง 100 โรงเรียน เท่ากับเป็นการขยายการศึกษาทางหนึ่ง นับว่าพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ฉบับนี้ ซึ่งเป็นฉบับแรกของไทยนั้น ได้วางรากฐานและจัดวางระบบไว้อย่างเรียบร้อย (ดวงเดือน พิศาลบุตร, 2525: 107-108)

การที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีประสบการณ์ในต่างประเทศถึง 10 ปี และการที่พระองค์ได้เสด็จกลับมาทรงดำรงตำแหน่งพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมารอยู่ในประเทศไทยถึง 7 ปี ทรงมีเวลามากพอที่จะเปรียบเทียบสถานการณ์ในเมืองไทยกับสถานการณ์ที่ทรงได้รับจากประเทศอังกฤษ ในไม่ช้าก็ทรงเชื่อมั่นว่าสังคมไทยขาดเจตนาร่วมกันในทุกประชาชน ทรงเชื่อว่าการปฏิรูปต่าง ๆ ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทำไว้ นั้นเป็นเพียงการปฏิรูปให้โครงสร้างทางการปกครองที่ดีขึ้นเท่านั้น แต่ไม่ได้แก้ไขปัญหาการขาดความร่วมมือระหว่างรัฐบาลกับประชาชน ฉะนั้นจึงจำเป็นต้องมีนโยบายที่จะทำให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างคนในชาติ โดยการใช้ลัทธิชาตินิยม

(มณูญ ลาซโรจน์, 2520: 39-40) ซึ่งความคิดที่อยู่เบื้องหลังการสร้างชาติ มีสาเหตุหลายประการ นับตั้งแต่การล่าอาณานิคมของชาวยุโรปที่มีผลกระทบต่อประเทศไทยทั้งทางด้านเศรษฐกิจการเมือง และความมั่นคงของประเทศ กับแนวพระราชดำริของพระองค์ที่ได้ประสบในต่างประเทศ และการปฏิวัติในจีน แนวคิดเรื่องชาตินิยมจึงกลายมาเป็นส่วนหนึ่งในการจัดการศึกษาที่เห็นได้ชัดที่สุด คือ การฝึกอบรมด้านลูกเสือหรือเสือป่า จุดมุ่งหมายในการจัดตั้ง คือ เพื่อให้คนไทยมีความจงรักภักดีต่อรัฐและราชอาณาจักร

เมื่อสิ้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้รับผิดชอบเกี่ยวกับการศึกษาได้หันมาเอาใจใส่ที่จะปรับปรุงการศึกษาให้ขยายไปสู่ทวยราษฎร์อย่างกว้างขวาง นโยบายในการจัดการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีนักการศึกษาที่สำคัญ 2 ท่าน และ 1 พระองค์ คือ เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว. เบี้ยมาลากุล) และเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) (ศึกษารายละเอียดจากแนวคิด) ช่วยกันวางนโยบายและดำเนินการงานศึกษาสืบต่อจากรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และนักการศึกษาอีกพระองค์ที่เป็นหลักสำคัญทำให้การศึกษาของเยาวชนสตรีพัฒนาขึ้นจากเดิม คือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะพระองค์ทรงถือว่าสตรีเป็นส่วนหนึ่งของสังคม เป็นกำลังสำคัญของชาติเช่นเดียวกับบุรุษ โดยพระองค์ทรงเห็นว่า "มารดามีความสำคัญในการอบรมดูแลบุตร ถ้าหากว่ามารดาไม่ได้รับการศึกษาอบรมมาก่อนการที่จะอบรมสั่งสอนบุตรธิดาให้เป็นคนดีคงเป็นไปได้ยาก และจะมีผลกระทบต่อความมั่นคงของชาติด้วย เพราะเด็กก็คือผู้ใหญ่ในวันหน้า และเป็นพลเมืองของประเทศด้วย (กรรณภิมย์ สุวรรณานนท์, 2523: 216) และเพื่อสร้างให้สตรีกระทำตนให้ได้ดังกล่าว จะต้องพยายามให้สตรีและบุรุษมีสิทธิเท่าเทียมกัน โดยพระองค์ทรงเป็นผู้นำในการเรียกร้อง และแก้ไขความเชื่อ ตลอดจนประเพณีเก่า ๆ อันเป็นเหตุให้สตรีด้อยกว่าบุรุษ ดังมีคำกล่าวเปรียบเปรยไว้ว่า "หญิงเป็นควายชายเป็นคน" (จานินทร์ กรัยวิเชียร, 2503 อ้างถึงใน สุกัตรา สิ่งหลกะ, 2525: 169) การที่จะให้สตรีและบุรุษมีสิทธิเท่าเทียมกันก็ด้วยการส่งเสริมและสนับสนุนให้สตรีได้รับการศึกษาตั้งแต่ยังเยาว์ และการศึกษาที่ควรจัดให้เยาวชนสตรีตามทัศนะของพระองค์คือ ให้มีความรู้ด้านงานครัว งานฝีมือ มีกิริยามารยาทเรียบร้อย รู้จักแต่งกายให้พองาม ระวังรักษาชื่อเสียงเกียรติยศของตน ดูแลกิจการบ้านเรือนไม่ให้บกพร่อง แต่ในขณะที่เดียวกันต้องรู้หนังสือพอสมควรเพื่อจะได้พัฒนาตนเอง ขวนขวาย

หาความรู้รอบตัวให้เป็นคนทันโลกทันเหตุการณ์ ผักผ่อนตนเองให้เป็นคนรู้จักใช้สติปัญญา
ตลอดจนมีไหวพริบ (กรรกริรมย์ สุวรรณานนท์, 2523: 175) ดังจะพิจารณาได้จากพระราช-
นิพนธ์ในเรื่องสมุทรสาคร เมื่อ พ.ศ. 2457 แสดงทรรศนะของพระองค์ที่ทรงมีต่อสตรีไว้ว่า

...หนังสือเอาเจ้ารู้	พอควรอยู่แก่สตรี
ประเสริฐเลิศนารี	เจ้าไม่ทิ้งสิ่งที่ควร
กิจการในบ้างช่อง	เจ้าเข้าของสิ้นทั้งมวล
ทุกสิ่งยอดหญิงล้วน	จะขยันหมั่นทำงาน
ไม่เหมือนหญิงบางคน	สาละวันไม่เข้าการ
มัวยุ่งมั่งแต่สาร	จนลืมงานการบ้านเรือน
สำแดงแต่งวิชา	หนังสือบ้างจนแซ่เขื่อน
ยุ่งนักชักนั้นเพื่อน	มุ่งสร้านไปจนไร้ผิว
น้องนี่ลิลลาด	แสนสามารถในการครัว
ช่างชวนและชวนยั่ว	ให้พี่ชิมลิ้มอาหาร

และจากนโยบายการสร้างชาติของพระองค์ ที่ทรงกล่าวถึงความเจริญรุ่งเรืองของชาติจะมีได้ก็ต่อเมื่อสตรีได้รับการศึกษาและได้รับการยกย่องเช่นเดียวกับบุรุษ ดังหลักฐาน
แนวพระราชประสงค์ จากบทพระราชนิพนธ์ เรื่อง "เครื่องหมายแห่งความรุ่งเรืองคือ
สถานภาพแห่งสตรี" (หนังสือที่ระลึกงานนิติศาสตร์สงเคราะห์บอลล์, 2513: 5)
ความตอนหนึ่งว่า

...การที่ยังมีชายที่พอใจกดขี่ บังคับสตรี...ก็ย่อมเป็นเครื่องแสดงว่าชาติไทย
ยังไม่ก้าวหน้าขึ้นสู่ความรุ่งเรืองขึ้นสูงด้วยประการฉะนี้...
...ประเทศทั้งหลาย ย่อมเจริญได้ด้วยการศึกษา ประเทศใดปราศจาก
การศึกษา ประเทศนั้นย่อมเป็นป่าเถื่อน ประเทศต่าง ๆ ย่อมมีศิลป
วิทยาการต่าง ๆ กัน... เราก็มีศิลปวิทยาการของเรา เราจึงจะต้อง
ช่วยกันทำนุบำรุงให้เจริญขึ้น... (สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ,
2525: 201)

จะเห็นได้ว่า พระองค์ได้ทรงพยายามทุกวิถีทางเพื่อต่อสู้ให้ได้มาซึ่งสิทธิ และ สถานภาพของสตรีในด้านต่าง ๆ เช่น ด้านการยอมรับของสังคม โดยพระองค์ทรงเห็นว่า สตรีเป็นผู้พ่มนักกุลบุตรกุลธิดาแต่กำเนิด เป็นผู้ให้การศึกษาและอบรมฝ่ายบ้าน ถ้าสตรีได้มีการศึกษาแล้วย่อมเป็นกำลังช่วยในด้านการศึกษาฝ่ายโรงเรียนได้มาก (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 บ.1.3/19, 2460) นอกจากนี้พระองค์ได้ทรงจัดตั้งกลุ่มสตรีขึ้น เพื่ออบรม นิสัยให้เป็นกำลังของชาติ เรียกว่า "สมาชิกแม่เสือ" ซึ่งทำหน้าที่หาเสบียงและเวชภัณฑ์ส่ง ให้กองเสือป่า ซึ่งสตรีกลุ่มนี้ได้รับการอบรมในด้านต่าง ๆ ดังนี้ การอยู่ร่วมกันในสังคม การทำอาหาร และทำหน้าที่แม่บ้าน เป็นต้น

2. การประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา

และผลสืบเนื่องจากพระราชดำรัสดังกล่าว ทำให้มีการเสนอโครงการประกาศ จัดการศึกษาของมณฑลกรุงเทพฯ โดย ให้ผู้ปกครองเด็กทั้งปวงส่งเด็กหญิงและชาย ซึ่งมีอายุ อย่างเข้าปีที่ 8 แล้ว จะเข้าเรียนให้ได้เล่าเรียนทุกคนในสถานที่โรงเรียนใดโรงเรียนหนึ่ง ตามความพอใจ (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ศ.10/5, 1 เมษายน 2454) และต่อมา ได้มีร่าง "ระเบียบการจัดการศึกษาสำหรับประเทศสยาม" โดยกำหนดว่าให้การศึกษาขั้นต้น คือมูลศึกษา "เป็นหน้าที่ของราษฎรทุกคน จะต้องเรียนรู้ ไม่ว่าชายและหญิง" และจำต้อง ให้มีที่เรียนอยู่ทุกละแวกบ้าน ให้พอแก่จำนวนเด็กชายและเด็กหญิงที่มีอายุระหว่างเข้าเรียน ทั้งพระราชอาณาจักร แต่ทว่าระเบียบการนี้ไม่มีการประกาศใช้ เพราะไม่เป็นที่ยอมรับของ เสนาบดีกระทรวงต่าง ๆ ในที่ประชุม ต่อมาเมื่อเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว. เบี้ย มาลากุล) ได้ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ท่านจึงร่าง "ความเห็นที่จะจัดการศึกษา รศ. 131" ยื่นทูลเกล้าถวาย เพื่อให้มีการจัดการศึกษาภาค บังคับโดยให้ราษฎรมีความรู้เพียงปฏิบัติของคนที่จะต้องรู้ คือเป็นคนมีวิชาที่จำเป็นต้องใช้ อยู่ทุกวัน คือ วิชาหนังสือ และเลข... โดยกำหนดให้เด็กอายุระหว่าง 7 - 14 ปี เรียน วิชาขึ้นควบคู่กับวิชาการด้วย (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ศ.10/13. แต่ก็ไม่มีผล บังคับใช้อีก ต่อมาในปี พ.ศ. 2457 เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีได้ร่างพระราชบัญญัติ ภาคบังคับสำหรับบังคับให้ประชาชนได้เข้าเล่าเรียนในชั้นประถมศึกษาโดยเรียกว่า "พระราชบัญญัติลักษณะบังคับให้เด็กเล่าเรียน" ดังความตอนหนึ่งว่า

... เพราะเหตุสมัย และความเป็นไปของบ้านเมือง ได้เปลี่ยนแปลงมาฉะนี้ จึงจำเป็นจะต้องบำรุงศิลปวิทยาการทั้งปวงของเราให้เจริญขึ้นป้องกันเช่นนี้ ก็ได้แต่รับจัดการให้เด็กทุกคนแม้ในชั้นต้น เพียงเด็กชายก่อนได้รับการฝึกหัด สอนให้ทวนหน้ากัน เพื่อให้พื้นกว้าง จึงจะได้ยอดที่งาม...

(กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ศ. 2/2, 2457)

เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ได้ยกเหตุผลสำคัญ 2 ประการ เพื่อให้เห็นความสำคัญ ของร่างพระราชบัญญัติฉบับนี้ คือ

1. เพื่อเป็นการสร้างให้ราษฎรได้ตระหนักในการศึกษาวิชาอื่น อันจำเป็นต่อ สถานภาพของตน ไม่มุ่งแต่การเรียนสายสามัญเพื่อเข้ารับราชการ แต่เพียงอย่างเดียว
2. เป็นเครื่องควบคุมการศึกษาที่มีผู้ตั้งขึ้นเป็นโรงเรียนราษฎร โดยให้มีเจ้าหน้าที่ คุุณเลย่าให้สอนแตกต่างไปจากที่กำหนดให้ และชักจูงไปในทางที่อาจเกิดผลร้ายในอริยาไคย ใจคอของพลเมือง (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ศ.10/5, 2457)

เหตุผลที่ยกมากล่าวอ้างนั้น ไม่มีผู้ใดโต้แย้งในด้านหลักการ แต่เสนาบดีกระทรวง ต่าง ๆ ไม่เห็นด้วยกับการบังคับเรียกเก็บเงิน "ศึกษาหนังสือ" จากราษฎร (กองจดหมายเหตุ ชาติ, ร.6 ศ.10/5, 2457)

ด้วยเกรงจะเป็นการกระทบกระเทือนต่อรายได้ภาษีที่เก็บเข้าส่วนกลางของรัฐบาล เท่ากับเป็นการแบ่งเงินที่รัฐบาลต้องนำไปใช้ในการสร้างเส้นทางคมนาคม เพื่อสะดวกในการ เดินทางไปจัดการปกครองในเขตชนบท (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ศ.10/15, 1 เมษายน 2457)

จากข้อโต้แย้งนี้เอง ทำให้ไม่สามารถประกาศพระราชบัญญัติบังคับการศึกษาได้ ต่อมาเมื่อเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ จากความคิดเห็นที่ สอดคล้องกับเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ที่จะขยายการศึกษาให้เป็นการศึกษาแห่งชาติ กล่าวคือ ให้คนทั้งชาติได้เล่าเรียนตามอัธยาศัย ทั้งในด้านสามัญศึกษา คือให้รู้อ่าน เขียน คำนวณ ตลอดจนจรรยาเพื่อฝึกหัดกริยา วาจา และวิสามัญศึกษา คือให้เล่าเรียนตามความ สามารถและอาชีพหน้าที่หลังของวงศ์ตระกูลของตน (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ศ.10/42, 17 พฤศจิกายน - 28 พฤศจิกายน 2462) โดยท่านได้ยกคำกล่าวของกวีชาว อังกฤษ คือ บราวน์นิ่ง ที่กล่าวว่า "อย่าเพียรสร้างยักษ์และเทวดาเลย จงพยายามยกคนทั้ง

ชาติให้สูงขึ้นพร้อมกันเกิด" (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ศ.10/42,) "การศึกษาจะต้องผันแปร เป็นการศึกษาสำหรับชาติ และเมื่อฐานะแห่งชาติคือคนทั้งหมดได้ เขยิบสูงขึ้นแล้ว ย่อมมีกำลังใจที่จะแข่งขันหรือต่อสู้กับชาติอื่น ๆ ได้ทุกวิถีแห่งอาชีพ (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ศ.10/42,) และเมื่อวันที่ 17 พฤศจิกายน 2462 ท่านได้นำแผนโครงการการศึกษา 131 และโครงการศึกษาชาติ พ.ศ. 2458 มาปรับปรุงแก้ไขเพื่อการจัดการศึกษาภาคบังคับ โดยได้รับความเห็นชอบจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และจากการประชุมสมุหเทศาภิบาลและอุปราชมณฑลต่าง ๆ ที่กระทรวงยอมให้ประกาศใช้เป็นพระราชบัญญัติการศึกษาทั่วทุกมณฑล ยกเว้นมณฑลกรุงเทพ ซึ่งขณะนั้นยังไม่ได้รับอนุมัติในเรื่องงบประมาณจากกระทรวงการคลัง หรือแม้แต่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเอง ก็วิจารณ์ว่า เป็นการหักหาญและยังไม่สมควรแก่เวลา เพราะพระองค์ทรงเห็นว่า การจัดการศึกษาในขณะนั้น จัดได้ยังไม่ทั่วถึง ถ้าจะจัดอย่างให้ประชาชนได้รับการศึกษาอย่างกว้างขวางแล้ว จะต้องใช้เวลาในการเตรียมงาน เตรียมคน ตลอดจนมีความพร้อมในด้านการเงินมากกว่าที่เป็นอยู่

ในเรื่องการจัดการศึกษาที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้แถลงต่อที่ประชุมในเรื่องการจัดการศึกษาพอสรุปได้ คือ

1. ควรจัดการศึกษาทั้งด้านสามัญศึกษา และวิสามัญศึกษาไปพร้อม ๆ กัน
2. การให้การศึกษาแก่ประชาชนในชาติ (ทั้งชายและหญิงนั้น จะต้องให้ทุกคนได้เรียนตามความสามารถ ตลอดจนถึงกำลังทรัพย์ที่จะเรียนได้
3. การจัดการศึกษา ควรจัดให้แก่ประชาชนส่วนใหญ่ คือ ระดับมูลศึกษา หรือระดับประถมศึกษา มากกว่าที่จะมุ่งระดับสูงขึ้นไป คือ มัธยมศึกษา และอุดมศึกษา ที่คนจำนวนน้อยเท่านั้นมีโอกาสศึกษา (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ศ.1/1, 24 ธันวาคม 2462)

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้เสนอความเห็นว่าการจัดการศึกษาของไทย เมื่อเทียบกับประเทศญี่ปุ่น และอังกฤษแล้ว การศึกษาของประเทศไทยยังล้าหลังอยู่มาก (จากตารางที่ 1) คือ เด็กที่มีอายุระหว่างเรียนและเข้าโรงเรียนแล้วของไทยมี 100 % ในขณะที่อังกฤษ และญี่ปุ่นมีประมาณ 98 % หรือจำนวนเด็กที่อยู่ในโรงเรียนมัธยมกลาง และมัธยมปลายของไทยมี 1.5 % ขณะที่ญี่ปุ่นและอังกฤษมีจำนวนเด็กที่เรียนอยู่ถึง 20 % แต่เด็กที่เรียนในโรงเรียนประถมศึกษาของไทยจะมี 98.5 % ขณะที่ญี่ปุ่นและอังกฤษมี 80 % ซึ่งเมื่อ

เทียบถึง โดยส่วนรวมแล้วตั้งจำนวนเด็กที่อยู่ในโรงเรียนและเรียนอยู่ในแต่ละระดับชั้นนั้นของ ไทย ยิ่งล้าหลังประเทศอังกฤษ และญี่ปุ่นเมื่อเป็นเช่นนี้ควรจะต้อง รับผิดชอบการศึกษาให้เทียบ ส่วนพอสมควรกับนานาประเทศที่เจริญ การรื้อรื้อต่อไปเป็นการอดแค้น และจะเป็นผลเสียต่อไป ในภายหน้าทั้งที่ จะเป็นสิ่งหนึ่งที่คนยุคนั้นจะโทษยุคนี้อาจปล่อยปะละเลย เพราะจากการจัดการ การศึกษาที่รัฐจัดให้แล้วนั้นยังจัดได้จำนวนน้อย "เปรียบเทียบดอกไม้ในลวดลายแห่งผืนผ้า ส่วนที่จะให้ลวดลายเต็มผืนจะต้องสำเร็จได้ด้วยการศึกษาที่ให้แก่คนส่วนมากให้ได้รับการศึกษา ทั้งหญิงและชาย"

การเห็นความสำคัญของการศึกษาของเขาวสทรี เช่น พระองค์เจ้าธรรมาธิบดีซึ่งได้ เห็นความสำคัญของการศึกษาของเขาวสทรี ดังพระราชดำรัสที่ว่า

... การเรียนของสตรีเพียงแต่ให้อ่านออกเขียนได้นั้นจะพอหรือสตรีก็มีส่วน ช่วยเหลือบ้านเมืองเป็นสำคัญ เหมือนกันว่าตามหลักคนหนึ่งทำสิ่งนั้นอีกคนหนึ่ง ต้องช่วยกันทำสิ่งนั้น ทำคนละทางจึงจะได้ผลกว้างขวางที่สุด เพราะฉะนั้น ควรจะนึกว่ามีอะไรบ้างที่ชายและหญิงควรแบ่งเบาแรงกันได้บ้าง มีอะไร บ้างที่หญิงทำจะดีกว่าชาย ซึ่งไม่สามารถทำได้ผลเดียวกันได้

(กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศร. 51.1/49, อ้างถึงใน นิรมน (ตีรณสาร) สวัสดิบุตร, 2526: 178)

พระองค์ทรงเห็นว่าสตรีควรเหมาะสมแก่งานบางอาชีพเช่นในด้านสังคมสงเคราะห์ ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ด้วยความเมตตา เช่น พยาบาล และการเลี้ยงเด็ก เป็นต้น และมีหน้าที่ดูแลบ้านเรือน บิดามารดาและสงฆ์ โดยจะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ทั้งในโรงเรียนและ สามารถที่จะประกอบวิชาชีพได้ด้วย "เพียงแต่จะรู้หนังสือได้ดี คิดเลขให้เก่ง และบรรลุ หลักสูตรเต็มตามชั้นสามัญศึกษา จะเรียกว่าเป็นคนสำเร็จตามอัตภาพนั้นหาควรไม่" เพราะ หลักสูตรสามัญศึกษาเป็นเพียงเครื่องวัด และเครื่องเตรียม สามารถประกอบอาชีพได้ในขั้น ต่อไปเพราะ "ถ้าเพียงแต่ทำมาหากินเป็น ไม่ได้มีการศึกษาขั้นต้นก็ยิ่งหาบพรวงอยู่เหมือนกัน ดังนั้นควรจัดให้หญิงมีการศึกษาด้วย" (สัมภาษณ์ รศ. ลีนจี้ หะวานนท์, 2536)

นอกจากนี้พระองค์ยังเปลี่ยนแนวคิดของราษฎรให้หันมาสร้างโรงเรียนแทนวัด เพื่อประโยชน์ทางด้านการศึกษา ดังพระราชปรารภของพระองค์ที่ว่า

การสร้างวัดเมื่อนานไป ชาวผู้ท่นำรุ่งก็รกร้างทรุดโทรม...แต่การสร้างโรงเรียนมีผลานิสงส์งามจริง... เป็นที่ศึกษาของประชาชน... ใครมีจิตศรัทธาจะบำเพ็ญกุศลด้วยการสร้างโรงเรียนก็เป็นสิ่งพึงทำได้...

(ลายพระหัตถ์เกี่ยวกับการศึกษา, 2514: 22)

ซึ่งการกระทำดังกล่าวเป็นผลดียิ่ง ด้วยผู้มั่งคั่งทั้งหลายต่างหันมาสร้างโรงเรียนแทนการสร้างวัด ซึ่งการเรียนการสอนในระยะนี้ เน้นให้ประชากรราษฎรมีความรู้ในการประกอบอาชีพ แทนที่จะมุ่งเข้ารับราชการเพียงอย่างเดียว

เมื่อรัฐบาลได้พยายามขยายการศึกษา เพื่อทวยราษฎรออกไปอย่างแท้จริงทั่วราชอาณาจักร ตามโครงการศึกษา พ.ศ. 2456 และฉบับแก้ไข พ.ศ. 2458 นั้น ในด้านการจัดการศึกษาที่รัฐจัดให้แก่ประชาชนยังไม่ได้ผลดีเท่าที่ควร ซึ่งเจ้าหน้าที่จัดการศึกษาในมณฑลต่าง ๆ ได้เสนอปัญหาต่าง ๆ เข้ามาที่กระทรวงธรรมการ (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ศ. 1/1, 2462: 5) เช่น สมุหเทศาภิบาล มณฑลปัตตานี เห็นว่าทางเดียวที่จะแก้ไข ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นก็คือ การออกพระราชบัญญัติบังคับให้เด็กเข้าเรียนทั้งหญิงและชาย ดังข้อความที่ว่า

"...การบังคับคนเข้าเรียนได้บังคับมาแล้วหลายครั้งแต่ก็เท่ากับจับปลาลงกระดิ่ง ฮือ ๆ เข้ามาระหว่างบังคับพักหนึ่ง แล้วค่อย ๆ หลบหายไป เพราะผู้ปกครองไม่ค่อยเอาใจใส่นิยมให้บุตรหลานได้เล่าเรียน... เห็นควรว่าควรจะมีกฎหมายบังคับคนเล่าเรียนโดยตราขึ้นไว้ให้ราษฎรพลเมืองทราบความจำเป็นเน้นการศึกษาของตน... (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ศ. 2/5, มกราคม 2460 - 31 มีนาคม 2466)

ตารางที่ 1 แสดงจำนวนเด็กที่อยู่ในโรงเรียนของประเทศต่าง ๆ

ประเทศ	เด็กอายุระหว่างเข้า โรงเรียน	จำนวนเด็กที่อยู่ในชั้น ประถม	จำนวนเด็กที่อยู่ในชั้น มัธยม
ไทย	100 %	98.5 %	1.5 %
อังกฤษ	98 %	80 %	20 %
ญี่ปุ่น	98 %	80 %	20 %

ที่มา : หจช. เอกสาร ร.6 ศ.2/5 เรื่องพระราชบัญญัติประถมศึกษา
มค. 2460 - 31 มีค. 2466)

ดังนั้น ในปี พ.ศ. 2464 จึงได้จัดทำพระราชบัญญัติประถม ฉบับแรก (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. 6 ศ.4/5, 2464: 18) ประกาศใช้เมื่อวันที่ 1 กันยายน 2464 และมีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ 1 ตุลาคม 2464 เป็นต้นไป (ศึกษารายละเอียดในเรื่องของโครงการศึกษา) โดยเก็บเงินศึกษาพลี เพื่อบำรุงในการศึกษา

การประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 นับว่าเป็นผลดีต่อการศึกษาของเยาวชนสตรี เพราะเป็นการส่งเสริมฐานะของสตรีให้มีโอกาสได้รับการศึกษาเท่าเทียมชาย

ในปลายปี พ.ศ. 2468 เกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำอย่างรุนแรง ประชาชนส่วนมากไม่สามารถเสียเงินศึกษาพลีได้ตามที่ทางราชการกำหนด พระองค์จึงโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศพระราชบัญญัติประถมศึกษาแก้ไขเพิ่มเติม พุทธศักราช 2473 โดยกำหนดให้ยกเลิกเก็บเงินศึกษาพลีทั้งหมด ให้กระทรวงพระคลังสมบัติ เป็นผู้รับผิดชอบค่าใช้จ่ายเพื่อการศึกษาแทน ในปีถัดมาก็มีการดูลย์ข้าราชการออกจากราชการเป็นจำนวนมาก สำหรับครุฑนั้นใช้วิธีลดค่าจ้างสอนแทนการดูลย์ จนกระทั่งในปี 2476 เมื่อภาวะเศรษฐกิจดีขึ้น เงินเดือนครูประจำบาลก็ได้รับเต็มตามอัตราปกติ

การจัดการศึกษาตามโครงการ พ.ศ. 2456 - พ.ศ. 2474

ในระหว่าง พ.ศ. 2456 - 2474 มีการประกาศโครงการศึกษา รวม 3 ฉบับ เป็นโครงการในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ โครงการศึกษา พ.ศ. 2456 โครงการศึกษา พ.ศ. 2458 และโครงการศึกษา 2464 ซึ่งโครงการศึกษา 3 ฉบับ นี้ต่างก็มีจุดมุ่งหมายเปลี่ยนแปลงจากเดิมในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวคือ พยายามจัดการศึกษาโดยมุ่งเน้นถึงการจัดการศึกษาในด้านอาชีพมากขึ้น ตามจุดมุ่งหมายของการจัดการศึกษาในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังที่ปรากฏว่าในปี พ.ศ. 2455 ได้จัดให้มีการแสดงศิลปหัตถกรรมของนักเรียนชั้นที่โรงเรียนสวนกุหลาบ เป็นครั้งแรก ความมุ่งหมายของการแสดงศิลปหัตถกรรมนี้ จะเห็นได้จากคำกราบทูลของพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว. เปีย มาลากุล) เสนาบดีกระทรวงธรรมการ (กอง-จดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ศ. 1/11, 1 ตุลาคม 2455) ได้กราบทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดการแสดงครั้งนี้ว่า

...ความประสงค์แห่งการแสดงศิลปกรรมนี้ เพื่อจะแนะนำชักจูงให้เด็กชายหญิงในปัจจุบันนี้ เอาใจใส่ ฝึกหัดศิลปกรรม ซึ่งเป็นทางเลี้ยงชีพต่าง ๆ เพื่อจะกันการที่เด็กทั้งหลายพากันนิยมในการเสมียน... ให้น้อยลง... กับเป็นเครื่องชักจูงให้เกิดความนิยมเอาใจใส่ในวิชาการเหล่านี้มากขึ้น ประการหนึ่ง...

จากข้อความข้างบนนี้ จึงทำให้ในปี พ.ศ. 2456 ระเบียบตามโครงการศึกษา ในฉบับก่อนก็ได้แก้ไขใหม่ คือขยายหลักสูตรประถมศึกษาให้มีเวลาเรียน 5 ปี

เมื่อมีการปรับปรุงแก้ไขเรื่องระยะเวลาการเรียนการสอนในชั้นต่าง ๆ แล้ว ในปีเดียวกันนี้เอง กระทรวงธรรมการก็ได้ประกาศโครงการศึกษาระดับ พ.ศ. 2456 ขึ้นเป็นโครงการศึกษาระดับแรกในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และเมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้วางรูปโครงการศึกษา และการศึกษาในโครงการศึกษาที่ได้มีการปรับปรุงจากโครงการศึกษาระดับก่อน ดังนี้

การศึกษาทั้งปวงให้กำหนดชื่อเป็น 2 ประเภท คือ สามัญศึกษา ได้แก่ การศึกษาเล่าเรียนความรู้ใด ๆ อันเป็นความรู้สามัญศึกษา ซึ่งควรจะรู้ทุกคน

วิสามัญศึกษา ได้แก่ การศึกษาเล่าเรียนความรู้ใด ๆ อันเป็นความรู้พิเศษซึ่งบุคคล
พึงเลือกเรียน เฉพาะสิ่งเฉพาะอย่าง ไม่จำเป็นต้องเรียนให้รู้ทุกอย่างทุกคน

การศึกษาทั้งปวงให้กำหนดโดยประโยชน์แห่งผู้จะเล่าเรียนเป็น 2 ภาค คือ
ภาคศึกษาบังคับ ได้แก่ ความรู้ทั้งฝ่ายสามัญศึกษา และวิสามัญศึกษาเพียงใด ซึ่ง
สมควรจะให้ราษฎรมีความรู้เป็นพื้นไว้ทุกคน พอให้รู้รับผิดชอบชั่วดี วิชากลาง ๆ ไว้ สำหรับ
ให้พอแก่ที่จะต้องใช้อยู่ทุกวัน รู้จักทางที่จะรักษาตัวทั้งส่วนชีวิตร่างกาย ทรัพย์สิน และชื่อเสียง
ให้พอครองตนเป็นพลเมืองดีได้คนหนึ่ง กับให้รู้จักทำการหาเลี้ยงชีพตามลำเนาเหล่าตระกูล
ของตน ชอบเรียกว่า ประถมศึกษา (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ค. 10/17, 18-
30 ตุลาคม พ.ศ. 2456)

หลักสูตรที่ใช้ในโครงการ พ.ศ. 2456 หลักสูตรหลวง หลักสูตรสามัญศึกษา
พ.ศ. 2456 (ศึกษารายละเอียดในเรื่องของหลักสูตร)

ลักษณะการจัดการศึกษา

ความมุ่งหมาย

ในปี พ.ศ. 2456 กระทรวงธรรมการประกาศโครงการศึกษาใหม่ และเพื่อให้
เป็นไปตามโครงการศึกษา พ.ศ. 2456 นี้ กระทรวงธรรมการจึงได้ออกหลักสูตรสามัญศึกษา
ฉบับใหม่ เรียกว่า หลักสูตรหลวง โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อแก้ความนิยมในการเป็นเสมียน กับ
มุ่งให้ราษฎรเห็นความสำคัญ และมีความรู้ความสามารถในวิชาสามัญจนนำไปประกอบอาชีพ
ในท้องถิ่นได้ (พร เน็ญ ปทุมศิริ, ม.ป.ป. : 7) ในทุกระดับบังคับให้เรียนวิสามัญศึกษาติดต่อกับ
กับสามัญศึกษาก่อนที่จะจบระดับใดระดับหนึ่ง แบ่งการศึกษาออกเป็น 3 ระดับ คือ
ประถมศึกษา มัธยมศึกษา และอุดมศึกษา โดยแยกเป็นหลักสูตรชายหญิง

ชั้นประถมศึกษา คือ ชั้นมูลศึกษาเดิม ใช้เวลา 5 ปี สำหรับชาย คือ เรียนวิชา
สามัญ 3 ปี และวิสามัญ 2 ปี ส่วนหญิงใช้เวลาเรียนเพียง 3 ปี (แต่ถ้าต้องการต่อระดับ
มัธยมศึกษาให้เรียนเพียง 3 ปี)

ศึกษารายละเอียดความมุ่งหมายรายวิชาในเรื่องของหลักสูตร

ทุกระดับชั้นเรียนวิชาสามัญ ได้แก่ วิชาจรรยา ภาษาไทย เลข ความรู้เรื่องเมืองไทย การรักษาทัว วาดเขียน ลูกเสือ ส่วนวิชาสามัญ หรือวิชาหาเลี้ยงชีพ ได้แก่ หัตถกรรม กลีกรรรม พาณิชยกรรม สำหรับวิชางานบ้านของชายนั้นบรรจุอยู่ในหลักสูตรเฉพาะชั้นประถมปีที่ 3, 4 และ 5 ส่วนของหญิง กำหนดให้เรียนทุกชั้น

อัตราเวลาเรียน

หลักสูตรฉบับนี้ ไม่แบ่งรายการสอนเป็นชั้น ๆ ใช้กำหนดรวมเป็นตอน ๆ เช่น ระดับประถมศึกษา มัธยมต้น มัธยมกลาง และมัธยมปลาย ทั้งยังมีได้แบ่งวิชาที่จะสอนไว้ให้เป็นรายปี (หลักสูตรหลวง หลักสูตรสามัญศึกษา พ.ศ. 2456 ม.ป.ป.ร. 3 - 4) เพียงแต่กำหนดไว้ว่า "วิชานั้นในวิกหนึ่งต้องสอนกี่ชั่วโมง ข้าหลวงธรรมการจะต้องเป็นผู้แบ่งวิชานั้นออกเป็นรายปี ให้เหมาะแก่เวลาที่กำหนดไว้ให้ และเป็นผู้กำหนดว่าในส่วนวิชาที่เลือกได้ ตำบลใดควรจะสอนอะไร การเลือกนั้นต้องเลือกให้เหมาะแก่ท้องถิ่น"

กระบวนการเรียนการสอน สื่อการเรียนการสอน และการวัดผลและประเมินผล
ศึกษารายละเอียดในเรื่องของหลักสูตร

โครงการศึกษา พ.ศ.2456 พยายามให้การศึกษแก่ประชาชนโดยส่วนร่วม เพื่อเป็นแนวทางในการจัดการศึกษาภาคบังคับประสบผลล้มเหลว เมื่อเป็นเช่นนี้กระทรวงธรรมการจึงพยายามชักจูงจิตใจของประชาชนให้มาเรียนทางด้านวิชาจีน เพื่อลดสภาวะการลังงาน จะเห็นได้ว่าจากตอนหนึ่งในรายงานของเจ้าพระยาเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว. เบี้ยมาลากุล) ที่กราบบังคมในงานศิลปหัตถกรรมของนักเรียนที่จัดขึ้นครั้งแรกว่า

ความประสงค์แห่งงานแสดงศิลปหัตถกรรมนี้ เพื่อจะแนะนำชักจูงให้เด็กชายหญิง ในปัจจุบันนี้ เอาใจใส่ฝึกหัดศิลปกรรม ซึ่งเป็นการศึกษาเลี้ยงชีพต่าง ๆ เพื่อจะกันการที่เด็กทั้งหลายพากันนิยมในการเป็นเสมียนน้อยลง

(กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ศ. 1/11, 2455)

อีกตอนหนึ่งของการกราบบังคมทูล ในงานศิลปหัตถกรรม ปี พ.ศ. 2457

ได้กล่าวถึงความยุ่งยากและปัญหาการเล่าเรียน เฉพาะวิชาหนังสือเล็กน้อย แต่ไม่มีการฝึก
ด้านวิชาชีพว่า

การศึกษาวิชาสามัญ เพียงแต่เริ่มเรียนหนังสือก็มีผู้ฝึกหัดกัน
มากขึ้น ๆ หากันที่จะได้ฝึกหัดวิชาพิเศษอื่น ๆ เช่น เข้าโรงเรียนแพทย์
และโรงเรียนข้าราชการพลเรือนไม่ ในเวลานั้นกำลังคนที่จะใช้งาน
ก็พากันต้องการคนที่ได้เล่าเรียนวิชาหนังสือในโรงเรียนเพียงเท่านั้น
ไปใช้ให้เป็นเสมียนให้ทันต้องการดีกว่าคนที่ไม่รู้อะไรเลยมาหัดเอาเอง
แต่พอได้คนเช่นนั้นมาก ๆ ขึ้น จนเต็มที ท่านผู้ต้องการคนใช้ก็เลือกเฟ้น
ถี่ถ้วนขึ้น เอาแต่คนที่มีความรู้ดียิ่งขึ้นไป เช่น รอบรู้ในทางการงานต่าง ๆ
ด้วย ไม่ใช่เอาแต่เพียงคัดเขียน เรียนหนังสืออย่างเดียว เมื่อถึงเวลา
เช่นนี้ ฝ่ายคนที่หัดวิชาสามัญ เขียนอ่านหนังสือได้เท่านั้น ก็ไม่มีที่ต้องการ
ใช้พวกที่ได้ฝึกหัดความรู้เพียงเท่านั้น แล้วนึกว่าพอ ไม่ต้องการที่จะ
เล่าเรียนให้สูงขึ้น ก็เหลือลงเที่ยวเล่นผ่าน ไม่มีงานทำ ใช้แต่เท่านั้น
ก็ข้าราชการนั้นคือ วิชาที่ได้ฝึกฝนตามชาติตระกูลโดยวิธีเก่า เช่น ชาวบ้าน
ที่หัดทำหม้อ เป็นต้น กลับทำไม่ได้ (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6
ศ. 1/11, 2457)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ก็ทรงสนับสนุนงานการศึกษา
ด้านอาชีพของประชาชนเป็นอย่างยิ่ง ดังพระราชดำรัสตอบรายงานกราบบังคมทูลของ
เสนาบดีกระทรวงธรรมการในงานแสดงศิลปหัตถกรรมครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2455 ตอนหนึ่งว่า

ถึงการเลี้ยงชีพในทางหัตถกรรม เราผู้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน
ก็กล้ายืนยันได้ว่า ไม่เป็นการเลวทรามกว่าเป็นเสมียน หรือข้าราชการ
ดังที่คนเป็นอันมากยังสำคัญผิดอยู่นั้นเลย คงจะได้รับการยกย่อง ชูปลieß
เช่นกัน คือ ถ้าตั้งตนเป็นหลักฐาแน่นคง ในการขายหรือศิลปการได้แล้ว
เราคงจะตั้งเป็นขุนน้ำ ขุนนางได้ ไม่ผิดอะไรกับผู้รับราชการ
(สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้าทรงราชูปถัมภ์, และยอนสัน, 2457: 75)

สาเหตุสำคัญประการหนึ่ง ในการที่รัฐบาลเร่งรัดให้มีการจัดการศึกษาในด้านอาชีพนั้น คือความอึดตัวของตำแหน่งหน้าที่ราชการโดยเฉพาะในระดับเสมียนพนักงาน ซึ่งเคยมีความต้องการมากในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่เมื่อเวลาผ่านไปบรรดาตำแหน่งราชการเหล่านั้นก็มีบุคคลอยู่ในตำแหน่งเกือบทั้งหมดแล้ว หรือหากมีตำแหน่งว่างก็ต้องการเฉพาะคนที่มีความสามารถอยู่ในระดับสูง ดังข้อความที่เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ที่นำขึ้นกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการจัดการศึกษาว่า

เพราะรัฐบาลได้ลงทุนรอนจัดการเช่นนี้ ที่นี้ก็เป็นการนิยมของราษฎร เกิดขึ้นเข้าใจเสียว่า การที่เข้าโรงเรียนแล้วไม่ว่าสูงต่ำ หรือต่างประเภทกันอย่างไร เป็นทางทำมาหากิน (วิสามานู) ไปหมด เมื่อสุดกำลังหรือสุดปัญญาที่จะเรียนต่อไปอีกเท่าไร ก็หลีกออกไปเกณฑ์ให้รัฐบาลจ้างไว้รับราชการไปหมด การที่จะเข้าใจผิดเช่นนี้ เป็นการยากที่จะร้องบอกว่าไม่ใช่ดอก การเรียนแต่เพียงเท่านั้น สำหรับผู้รับผิดชอบชีวิต และรู้การงานเพียงเท่านั้น สำหรับผู้รับผิดชอบชีวิต และการงานเพียงเป็นคนสามัญ ถ้าจะให้ เป็นทางทำมาหากินก็ต้องให้เรียนต่อไปอีก ถ้าบอกความจริงให้เข้าใจเช่นนั้นก็ไม่เห็นประโยชน์ และอาจไม่เรียนเสียทีเดียว ไซ้แต่เท่านั้น ยังมีความเห็นซึ่งเป็นที่นิยมต้องอรรถาศัยต่อไปว่า การที่จะเข้ารับจ้างรัฐบาลเป็นการเบาสบาย ทั้งภาคภูมิ มียศศักดิ์ ชั่วแค่ให้ท่านทำได้บ้าง ไม่ได้บ้าง ก็ดีกว่าที่จะไปทำมาหากินอย่างอื่น ที่ต้องออกแรงเหน็ดเหนื่อย (กองจดหมายเหตุ แห่งชาติ, ร.6 ศ. 1/11, 2457)

จากข้อความข้างบนแสดงให้เห็นถึงความบกพร่องอีกประการหนึ่งของโครงการศึกษา ฉบับ พ.ศ. 2456 ในด้านอาชีวศึกษาหรือวิชาชีพ คือไม่มีการจัดอาชีวศึกษาในระดับมัธยมศึกษา ทำให้นักเรียนเรียนเฉพาะวิชาสามัญหรือวิชาการอย่างเดียว เป็นเวลานานถึง 6 ปี จะกลับไปเรียนวิชาชีพอีกครั้งก็หลังจบมัธยมศึกษาปีที่ 6 แล้ว ฉะนั้น นโยบายการจัดสอนวิชาชีพจึงเกิดขึ้นอีก ในโครงการศึกษาฉบับ พ.ศ. 2458 อีก ซึ่งได้มีการแก้ไข มาจากโครงการศึกษาฉบับ พ.ศ. 2456 ดังข้อความว่า

บัดนี้กระทรวงธรรมการเห็นว่าประเภท และภาคแบ่งการศึกษา ตามที่วางรูปไว้ในครั้งนั้น ส่วนวิสามัญศึกษาได้มีแต่ชั้นประถมศึกษาและอุดมศึกษาชั้นมัธยมศึกษาหาไม่ บัดนี้ถึงเวลาอันควรจะเติมวิสามัญศึกษาชั้นมัธยมศึกษาขึ้นอีก และแยกออกเฉพาะชายหญิงที่จะต้องเปลี่ยนชั้นตามอายุด้วย (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ศ.2/5, 9 กันยายน 2457 - 22 เมษายน 2463)

ฉะนั้นจากข้อความข้างบนในปี พ.ศ. 2458 จึงมีการแก้ไขโครงการศึกษานี้ โดยให้มีอาชีวศึกษาในระดับมัธยมด้วย

โครงการศึกษาฉบับ พ.ศ. 2458 นี้ ส่วนมากเป็นด้านวิชาชีพ เช่นเดียวกับโครงการศึกษาฉบับ พ.ศ. 2445 ซึ่งได้รับอิทธิพลจากประเทศในแถบเอเชียด้วยกัน ดังคำกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) ความว่า

การจัดสอนวิชากลุกรรมในโรงเรียนประถมศึกษาในชนบท การจัดเช่นนี้ประเทศฝ่ายตะวันออก ได้จัดแพร่หลายมาแล้ว คือ ประเทศญี่ปุ่น และประเทศชวา ฟิลิปปินส์ กำลังจัดอย่างแข็งแรง ประเทศเราจึงควรจะจัดให้มาก... จึงต้องฝึกหัดครูกลุกรรมเป็นแบบฉบับของการจัดโรงเรียนกลุกรรมในระดับประถมศึกษาต่อไป (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ศ.4/2, 18 ตุลาคม 2459)

จากคำกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีที่เสนอการสอนวิชากลุกรรมให้เหมาะสมกับสภาพบ้านเมือง จึงประกาศใช้โครงการศึกษา ฉบับ พ.ศ. 2458 ซึ่งปรับปรุงมาจากโครงการศึกษาฉบับ พ.ศ. 2456 ดังข้อความว่า

อนึ่ง ได้ชี้แจงให้ทราบดังนี้ว่า

(ก) ฝ่ายวิสามัญศึกษาชั้นต่ำ เดิมมีแต่ประถมศึกษาชั้นเดียวอยู่ 2 ปี คือ ปีที่ 4 และปีที่ 5 เมื่อผ่านปีที่ 5 สอบไล่ได้แล้วเป็นจบสิ้นการเรียนวิชาชั้นประถมเพียงเท่านั้น...

(ค) มัธยมวิสามัญชั้นต่ำ สำหรับนักเรียนชายซึ่งเรียนประถมศึกษาจบ 5 ปีนี้แล้ว ยอมให้เรียนมัธยมวิสามัญชั้นต่ำ แต่ถ้าเป็นนักเรียนหญิง ยอมให้เปลี่ยนชั้นได้ แต่เมื่อจบประถมศึกษาปีที่ 3 ไปขึ้นฝ่ายมัธยมวิสามัญชั้นต่ำ...

ส่วนที่แก้ไขนั้นเพียงที่ได้ชี้แจงไว้เท่านั้น และส่วนที่แก้ไขเพิ่มเติมนี้ ให้เป็นอันแก้ไขได้ ตั้งแต่วันประกาศแจ้งความไป คือวันที่ 22 มิถุนายน 2450 (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ศ.2/5, 8 กันยายน 2457 - 22 เมษายน 2463)

โครงการศึกษา พ.ศ. 2458 นั้นว่ารับแรงกระตุ้นให้การจัดการศึกษาตามแบบเพื่อนบ้านเอเชีย จนสามารถขยายจำนวนโรงเรียนทางด้านวิชาชีพได้มากขึ้น เมื่อเทียบกับระยะเวลาของการดำเนินการศึกษาตามโครงการศึกษาดั้งก่อน ๆ ที่ผ่านมา เมื่อพิจารณาตามจำนวนนักเรียนที่ผ่านมามาตั้งแต่ พ.ศ. 2455 ถึง พ.ศ. 2456 มีนักเรียนที่จบหลักสูตรในโรงเรียนวิสามัญไม่สังกัดกระทรวงธรรมการ 213 คน แต่ก็ยังนับว่าน้อยมากกับการปรับปรุงประเทศเพื่อให้ทันสมัย ดังคำกล่าวของ WYATT ว่า

อาชีพศึกษาหรือวิสามัญศึกษาของไทยยังมิได้เป็นไปที่จะให้นิยมกันในหมู่คนชั้นสามัญชน แม้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงบำรุงการศึกษาให้มีความเจริญมากขึ้นก็ตาม การศึกษาก็มิได้ช่วยพัฒนาหรือส่งเสริมการฝึกอบรมวิชาชีพอื่น ๆ นอกจากการเป็นข้าราชการให้แก่ประชาชนมากนัก รัฐบาลเพิ่งมาเริ่มให้ความสำคัญ และตระหนักในการศึกษาด้านวิชาชีพแก่ประชาชน เมื่อต้นปี พ.ศ. 2453 นั้นเอง (WYATT, DAVID K. 1868 - 1910 : 250)

หลักสูตรที่ใช้ในโครงการฉบับนี้ คือ "หลักสูตรหลวงและกระทรวงธรรมการ หลักสูตรสามัญศึกษา ร.ศ. 131 (พ.ศ. 2456)"

ลักษณะการจัดการศึกษา

หลักสูตรฉบับนี้มีตั้งแต่ระดับมูลศึกษา ประถมศึกษา และมัธยมศึกษา ลักษณะพิเศษของหลักสูตรฉบับนี้คือแยกหลักสูตรชายและหญิงออกจากกัน ระดับมูลศึกษาเป็นระดับที่ทุกคนต้องเรียน สำหรับชั้นประถมมีหลักสูตรชาย สำหรับแบ่งเรียน 4 หรือ 5 ปี กับหลักสูตรหญิง สำหรับแบ่งเรียน 3 ปี

ความมุ่งหมาย

มุ่งหมายของหลักสูตรฉบับนี้ เพื่อให้ราษฎรทุกคนมีความรู้อย่างต่ำระดับมูลศึกษา ให้มีความรู้พอสมควรแก่สภาพ และมีอาชีพติดตัวเมื่อจบการศึกษาแล้ว ซึ่งเป็นความมุ่งหมายรวม ส่วนความมุ่งหมายรายวิชา ศึกษาในเรื่องของหลักสูตร

เนื้อหา

เนื้อหาที่เรียนกำหนดให้วิชาในบ้านเป็นวิชาบังคับ ทั้งหญิงและชาย โดยหลักสูตรหญิงกำหนดให้เรียนงานฝีมือตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-3 นอกจากนี้ยังให้เรียนเรื่องการครองตน ครองคน และการครองทรัพย์ เพื่อที่จะออกไปเป็นแม่บ้านในอนาคต ส่วนหลักสูตรชายกำหนดให้เรียนวิชาใดวิชาหนึ่ง 3 วิชา คือ หัตถกรรม กลีกรรม และพาณิชย์กรรม

อัตราเวลาเรียน

จัดให้เรียนในชั้นประถมศึกษาปีที่ 3, 4 และ 5 สัปดาห์ละ 15 ชั่วโมง ซึ่งมากกว่าหลักสูตรหญิง ที่จัดให้เรียนในชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 และ 2 เพียงสัปดาห์ละ 3 ชั่วโมง 45 นาที ชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 สัปดาห์ละ 4 ชั่วโมง 30 นาที

กระบวนการเรียนการสอนและการวัดและประเมินผล

ในด้านกระบวนการเรียนการสอน การวัดและประเมินผล หลักสูตรนี้ได้กล่าวไว้

ในปี พ.ศ. 2464 กระทรวงศึกษาธิการได้ประกาศโครงการศึกษาใหม่อีกครั้งหนึ่งในส่วนเค้าโครงโดยทั่วไป และการแบ่งชั้นต่าง ๆ นั้นคงคล้ายคลึงกับโครงการศึกษา ปี พ.ศ. 2456 ต่างกันตรงที่ โครงการศึกษา 2464 เน้นความสำคัญของวิชาชีพมากขึ้น

ลักษณะการจัดการศึกษา

แบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ประเภท คือ สามัญศึกษา และวิสามัญศึกษา

การศึกษาแบ่งออกเป็น 2 ภาค คือ

การศึกษาสำหรับทวยราษฎร์ เรียกว่าประถมศึกษา อันเป็นการศึกษาภาคบังคับ ได้แก่ ความรู้ทั้งฝ่ายสามัญศึกษาและวิสามัญศึกษา ซึ่งราษฎรควรมีความรู้ไว้เป็นพื้นทุกคน เพื่อให้รู้จักผิดชอบชั่วดี เป็นวิชากลาง ๆ ที่จะต้องใช้ทุกวัน (รอง คยามานนท์, 2507: 281)

การศึกษาพิเศษ เรียกว่า มัธยมศึกษา เรียนทั้งวิชาสามัญและวิสามัญ

การแบ่งชั้นการศึกษาในระดับประถมศึกษา แบ่งเป็นประถมสามัญ 3 ปี และประถมสามัญ 2 ปี รวมเป็น 5 ปี อนึ่งนักเรียนชายต้องเรียนทั้งสามัญและวิสามัญศึกษา จึงจะจบการศึกษาภาคบังคับ สำหรับนักเรียนหญิงเมื่อจบชั้นประถมปีที่ 3 แล้วสามารถเข้าเรียนในชั้นมัธยมวิสามัญชั้นต่ำได้เพื่อเรียนวิชาที่เหมาะสมกับเพศ (ระลึก ฉานี, 2517: 23)

การรับนักเรียนในโครงการศึกษา พ.ศ. 2464 สรุปได้ดังนี้คือ

1. นักเรียนชายเมื่อเรียนชั้นประถมศึกษาจบ 5 ปีแล้ว อาจเรียนต่อมัธยมวิสามัญชั้นต่ำได้ แต่นักเรียนหญิงเมื่อจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 สามารถเรียนต่อมัธยมวิสามัญชั้นต่ำได้ สำหรับวิชาเรียนของนักเรียนหญิงและชายแตกต่างกันบ้าง...

โครงการนี้เปิดโอกาสให้ราษฎรเลือกเรียนวิชาขึ้นทั้งชั้นต่ำ ชั้นกลาง และชั้นสูง ได้ตามอัธยาศัยของตน หลักสูตรที่ใช้ในโครงการฉบับนี้ คือประมวลศึกษา ภาค 2 หลักสูตรสามัญศึกษา พ.ศ. 2464 หลักสูตรสามัญศึกษา พ.ศ. 2464 ยังคงคล้ายกับหลักสูตร พ.ศ. 2456 คือแบ่งออกเป็นประถมศึกษา มัธยมศึกษา และหลักสูตรประถมศึกษาแยกเป็นหลักสูตรประถมศึกษา ชายเรียน 4 หรือ 5 ปี ส่วนหญิงเรียน 3 ปี

ความมุ่งหมาย

ความมุ่งหมายของหลักสูตรฉบับนี้ เพื่อให้ให้นักเรียนที่จบการศึกษามีวิชาหาเลี้ยงชีพตามควรแก่อัธยาศัย และสภาพท้องถิ่น (ประมวลศึกษา ภาค 1 2464: 13) ส่วนความมุ่งหมายรายวิชา ศึกษาในเรื่องของหลักสูตร

เนื้อหา

ส่วนเนื้อหาวิชากำหนดให้มีวิชาบังคับและวิชาเลือก โดยจัดให้วิชาอาชีพเป็นวิชาบังคับ สำหรับเยาวชนสตรีไม่ต้องเรียนวิชาอาชีพ แต่ให้เลือกวิชาอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็น

ทางคณิตของหญิง เช่น เย็บปักถักร้อย หรือการฝีมืออื่น ๆ เนื้อหาด้านวิชาการของหลักสูตร
เยาวสตรีเรียนเหมือนกับชาย ยกเว้นวิชาเลือกและวิชาลูกเสือ เลือกสอนเฉพาะที่สมควร
แก่หญิง

อัตราเวลาเรียน

อัตราเวลาเรียน สำหรับหลักสูตรประถมศึกษาชายลดจากเดิม เหลือเพียง 15
ชั่วโมงต่อสัปดาห์ ส่วนหลักสูตรประถมศึกษาหญิงอัตราเวลาเรียนยังคงเดิม

กระบวนการเรียนการสอน สื่อการเรียนการสอน และการวัดและประเมินผล ศึกษารายละเอียดในเรื่องของหลักสูตร

สื่อการเรียนการสอน

ไม่ได้กำหนดไว้

การวัดและประเมินผล

มีกล่าวไว้ในหลักสูตรเพียงเล็กน้อย แต่ภายหลังได้มีประมวลศึกษานิเทศ ภาค 2
ออกมาฉบับหนึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับระเบียบการสอนนักเรียน ซึ่งมีแบบแผนและหลักเกณฑ์มาก
กว่าหลักสูตรฉบับที่ผ่านมา (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, สบ. 2.32/18-38, 2465)

การจัดการศึกษาในระดับประถมศึกษา เป็นไปตามที่กำหนดไว้ในโครงการศึกษา
พ.ศ. 2465 โดยกระทรวงธรรมการได้พยายามเปลี่ยนสภาพโรงเรียนวัดให้เป็นโรงเรียน
ประชาบาล จนมีโรงเรียนประชาบาลทั้งสิ้น 2526 โรง ครู 3,092 คน และนักเรียน
127,957 คน ในปี พ.ศ. 2463 และเพิ่มมากขึ้นภายหลังการประกาศพระราชบัญญัติประถม
ศึกษา พ.ศ. 2464

เมื่อมีการประกาศพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 แล้ว บทบาทของ
พระสงฆ์ในการจัดการศึกษาก็ค่อย ๆ ลดลงตามลำดับ เนื่องจากความรู้ของพระสงฆ์ไม่เพียงพอ
กล่าวคือ การสอนแผนใหม่มีหลายวิชาไม่ได้เรียนจำกัดเฉพาะอ่าน เขียน เรียนเลข เหมือน

สมัยก่อน ที่ยังมีการฝึกหัดครูเพื่อเตรียมครูออกไปสอนตามที่ต่าง ๆ แทนพระสงฆ์ การให้ความเสมอภาคทางการศึกษาทั้งกุลบุตรและเยาวสตรีตามโครงการศึกษา 2456 ทำให้เยาวสตรีมีโอกาสเรียนมากขึ้น และทั่วถึง โดยเฉพาะโครงการ พ.ศ. 2464 ได้มีพระราชบัญญัติประถมศึกษาบังคับให้เยาวสตรีต้องเข้าเรียนในโรงเรียนประถมศึกษา เพราะจุดมุ่งหมายในโครงการศึกษากำหนดให้เด็กทุกคนไม่เลือกเพศ ชาติ ศาสนา ที่มีอายุระหว่าง 7-14 ปี ได้เข้าเรียนในโรงเรียน (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ศ.2/5, 2464) จากการประกาศพระราชบัญญัตินี้ เป็นผลทำให้มีการขยายการศึกษาของเยาวสตรี เพราะจำนวนเยาวสตรีเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ หลังจากประกาศพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 จำนวนนักเรียนหญิงเพิ่มขึ้นเกือบ 10 เท่าตัว คือ พ.ศ. 2465 เพิ่มขึ้น 10,803 คน ขณะที่ก่อนหน้าที่อัตราการเพิ่มของนักเรียนหญิงเป็นไปในอัตราสม่ำเสมอ คือ เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ แต่ไม่มากกว่าเดิมเท่าใดนัก ดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2 แสดงจำนวนนักเรียนหญิงทั่วประเทศ (พ.ศ. 2457 - 2475)

พ.ศ.	จำนวนนักเรียนหญิง	เพิ่มจากปีก่อน
2457	5,239	-
2458	5,397	158
2459	6,600	1,203
2460	7,411	811
2461	11,084	3,673
2462	13,280	2,196
2463	14,630	1,350
2464	16,819	2,189
2465	124,850	108,031
2466	201,341	76,491
2467	209,061	7,720

ตารางที่ 2 (ต่อ)

พ.ศ.	จำนวนนักเรียนหญิง	เพิ่มจากปีก่อน
2468	(ไม่ทราบจำนวนแน่นอน)	-
2469	-	-
2470	-	-
2471	-	-
2472	239,150	10,502
2473	282,574	32,928
2474	309,622	27,048
2475	-	-

ที่มา : ดัดแปลงจาก วารุณี โอสการมย์, "การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. 2411 - 2475," 2524: 354

การสนับสนุนให้เยาวสตรีเรียนในโรงเรียนที่จัดตั้งขึ้นในวัด ย่อมไม่เป็นการสะดวกที่พระสงฆ์จะเข้ามาเป็นครูสอนหนังสือ ประกอบกับนโยบายของรัฐบาลที่ต้องการแยกการศึกษาออกจากวัดเพื่อความเหมาะสม (พาสนา กิจถาวร, 2524: 18 -21) จึงมีความจำเป็นต้องผลิตครูเพื่อทำการสอนนักเรียนเยาวสตรี ดังนั้น จึงมีการจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูหญิงขึ้นที่โรงเรียนเบญจมราชาลัย ซึ่งจะกล่าวในลำดับต่อไป

การศึกษาที่จัดมาตลอดจากรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีปัญหาทำให้จัดได้ไม่สมบูรณ์เท่าที่ควรคือ ปัญหาในเรื่องครูสอน ด้วยครูในเวลานั้นมีจำนวนน้อยมาก และยังไม่มีความรู้ความชำนาญพอตามตามแผนการศึกษามัยใหม่ได้ สมเด็จพระมยุระยาดำรงราชานุภาพ พระองค์ได้ดำริที่จะจัดตั้งการฝึกหัดครูขึ้นแต่พระองค์ได้ย้ายจากงานในหน้าที่ของ

กระทรวงธรรมการไปยังกระทรวงมหาดไทยเสียก่อน ต่อมาเมื่อเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ รับหน้าที่เป็นเสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการ ได้รับจัดการสืบต่อมาโดยตั้งโรงเรียนฝึกหัดครู ครั้งแรก โดยอาศัยโรงเรียนเลี้ยงเด็กที่ถนนบำรุงเมือง เป็นสถานที่เรียนโดยมีนายเอช กรีนรอด ชาวอังกฤษ เป็นอาจารย์ใหญ่เปิดสอนเมื่อวันที่ 12 ตุลาคม พ.ศ. 2435 โดยสังกัด กรมศึกษาธิการ เรียกโรงเรียนฝึกหัดครูอาจารย์ (รอง ศยามานนท์, 2507: 102)

พ.ศ. 2438 นายฮี้ยง เข้ารับตำแหน่งเป็นอาจารย์ใหญ่ แทนนายกรีนรอด (ซึ่ง ลาออก) โดยมีนายสนั่นเป็นผู้ช่วยอาจารย์ใหญ่ ต่อมาเมื่อนายฮี้ยงได้ลาออก นายดับลยู ยียอนสัน ได้เป็นผู้จัดการโรงเรียนและเป็นอาจารย์ใหญ่แทน

ต่อมาโรงเรียนฝึกหัดครูอาจารย์ได้ย้ายไปอยู่ที่ตึกม้านนฤมิตร วัดเทพศิรินทราวาส เรียกว่าโรงเรียนราชวิทยาลัย (เก่า) เรียกว่าโรงเรียนฝึกหัดครูตะวันตก รับนักเรียนทั้ง ประจำและไปกลับ เพื่อสอนक्रमูลศึกษา นักเรียนจบแล้วจะส่งไปเป็นครูตามหัวเมือง และใน พ.ศ. 2449 โรงเรียนฝึกหัดครูอาจารย์ได้ย้ายไปรวมกับโรงเรียนฝึกหัดครูตะวันตก ได้ เปลี่ยนแปลงการรับนักเรียน โดยรับนักเรียนประจำ ทั้งจากหัวเมืองต่าง ๆ และในเขตหลวง กรุงเทพมหานคร มีหลักสูตร 2 ปี และในช่วงนี้เองได้ปรับปรุงหลักสูตรให้กว้างขวางขึ้น ใน พ.ศ. 2466 ได้ขยายหลักสูตรถึงฝึกหัดครูมัธยมขึ้นรับนักเรียนที่สอบไล่ได้มัธยมศึกษา นักเรียน ฝึกหัดครูช่วงนี้มี 6 ประเภทคือ

1. นักเรียนสอนประถม
2. นักเรียนสอนภาษาต่างประเทศ
3. นักเรียนครูชั้นมูล
4. นักเรียนครูชั้นมัธยม
5. นักเรียนครูต่างประเทศ (รอง ศยามานนท์, 2507: 104 - 105)

ในขณะที่โรงเรียนฝึกหัดครูชายกำลังขยายไปอย่างรวดเร็วเวลานั้นเมื่อ พ.ศ. 2456 สมเด็จเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี พระองค์ได้ทรงจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูผู้หญิงขึ้น ซึ่งแนวคิดในการจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูหญิงได้มีมาตั้งแต่สมัยเจ้าพระยาภาสกรวงศ์เป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ แต่ก็ไม่สามารถจัดได้สำเร็จจนถึงสมัยเจ้าพระยาพระเสด็จ-

สุเรนทราธิบดี โดยท่านเห็นว่าการฝึกหัดครูหญิงมีความจำเป็นต่อประเทศเป็นอย่างมากเพราะ
เกิดปัญหาว่าครูสตรีมีจำนวนน้อย ส่วนมากจะอยู่ในกรุงเทพ ตามหัวเมืองต่าง ๆ จะขาดแคลน
จึงทำให้ต้องจัดการแก้ไขปัญหาโดยส่งให้นักเรียนหญิงต่างจังหวัดเข้ามาเรียนในกรุงเทพ
เมื่อสำเร็จแล้วก็จะกลับไปสอนตามภูมิลำเนาเดิม ดังพระดำรัสของเจ้าพระยาเสด็จ-
สุเรนทราธิบดี ตอนหนึ่งว่า

....โรงเรียนนี้ เมื่อเริ่มแรกจัดตั้งมีอยู่สองประเภทเพราะเนื่องจาก
การศึกษาของผู้หญิงยังไม่เจริญทั่วพระราชอาณาเขต ส่วนในกรุงเทพ
พอเห็นว่ามีโรงเรียนขึ้นใหญ่่น้อยตามลำดับพอที่กลุ่ดิดาทั้งหลายจะมีโอกาส
เล่าเรียนหาความรู้ใส่ตัวได้บ้าง แต่ในส่วนหัวเมืองต่าง ๆ ไม่มีใครเอาใจ
ใส่ที่จะจัดหรือราษฎรไม่นิยมที่จะเล่าเรียนก็หาไม่... เช่น สมุทรคาบิบาล
มณฑลปัตตานีได้อุตสาหะจัดโรงเรียนสตรีด้วยตนเองและปกครองเอง ตัวอย่าง
เหตุบกพร่องที่แท้จริงอยู่ที่หาตัวครูผู้หญิงซึ่งจะออกไปเป็นครูที่มณฑลต่าง ๆ นั้น
มิได้...

(กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. 6 น. 20.13/3, 2456)

กระทรวงธรรมการได้แก้ไขในจุดนี้โดยการ "รับเด็กหญิงจากหัวเมืองมณฑลต่าง ๆ เข้ามา
ฝึกหัดวิชาครูในกรุงเทพ เมื่อสำเร็จแล้วจะส่งกลับไปสอนยังภูมิลำเนาเดิม ด้วยการจัดตั้ง
โรงเรียนฝึกหัดครูหญิงขึ้นในกรุงเทพใน พ.ศ. 2456 ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ-
กรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์ ได้สนับสนุนการศึกษาของสตรี โดยพระองค์ทรงเห็นว่า "การทำนุ
บำรุงราชอาณาจักรสยามสิ่งใดจะเป็นสิ่งสำคัญที่ต้องการอยู่เป็นอย่างยิ่งจึงเห็นว่าการศึกษา
เล่าเรียนเป็นสิ่งสำคัญซึ่งบกพร่องอยู่มาก และการศึกษาในเล่าฝ่ายนักเรียนผู้ชายก็มีทำนุบำรุง
อุดหนุนกันอยู่ โดยมากแต่นักเรียนผู้หญิงยังบกพร่องกว่านักเรียนผู้ชายมาก (กองจดหมายเหตุ
แห่งชาติ ร. 6 น. 13/6, 2456 คร. 50.1/1, 18 พฤศจิกายน 2455 - 17 ธันวาคม
2456) ดังนั้นเพื่อสตรีได้มีการศึกษาขึ้น เห็นควรจะยกบ้านรวมทั้งที่ดินบริเวณวัง ตั้งเป็น
โรงเรียนผู้หญิงให้เป็นประโยชน์สืบไป และเพื่ออุทิศถวายพระคุณในพระบาทสมเด็จพระพุทธ-
เจ้าหลวงด้วย และพระราชทานนามว่า "เบญจมาราชาลัย" ซึ่งมีระเบียบการในการรับ
นักเรียนดังนี้คือ

1) ให้ข้าหลวงเทศาภิบาลเลือกเด็กหญิงในมณฑลที่ปกครองอยู่อายุระหว่าง 13 - 16 ปี ให้มีความรู้พออ่านออกเขียนได้ รู้เลข บวก ลบ คูณ หาร เป็นอย่างต่ำ (แต่ถ้าได้ที่มีความรู้ถึงสอบไล่ได้ประโยคประถมแล้วดียิ่ง) ส่งมาเรียนอย่างมากที่สุด 5 คน เพื่อกลับไปเป็นครูมณฑลของตน

2) การเล่าเรียนของนักเรียนเหล่านี้จะใช้เวลาระหว่าง 3 - 5 ปี

3) ขณะเมื่อเรียนอยู่ไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียนและค่าอาหาร

4) เมื่อออกจากโรงเรียนนี้แล้ว จะต้องรับราชการเป็นครูเท่ากับเวลาที่ได้เรียนอยู่ในโรงเรียนเช่นถ้าเรียนอยู่ 3 ปี จะต้องรับราชการ 3 ปี เป็นต้น

5) เมื่อรับราชการไม่ครบกำหนดจะต้องถูกปรับให้แก่กระทรวงธรรมการเดือนละ 15 บาท เช่นใช้เวลาเรียน 3 ปี แต่รับราชการ 2 ปี จะต้องใช้เงินเป็นเวลา 1 ปี

6) ค่าเดินทาง ค่าเครื่องนุ่งห่ม ค่าหนังสือเรียน นักเรียนต้องเสียเอง

ประเภทของนักเรียน

นักเรียนในโรงเรียนนี้จัดแบ่งเป็น 2 ประเภท คือนักเรียนหลวงและนักเรียนสมัคร

นักเรียนหลวง ได้แก่นักเรียนที่สมุหเทศาภิบาลส่งมาเล่าเรียนและขณะเรียนอยู่ไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียน แต่เมื่อออกจากโรงเรียนแล้วจะต้องเป็นครูตามที่กระทรวงธรรมการจัดให้ ค่าเดินทาง ค่าเครื่องนุ่งห่ม อุปกรณ์เกี่ยวกับการเรียนผู้ปกครองจะต้องจัดให้

นักเรียนสมัคร ได้แก่นักเรียนที่สมัครเรียนโดยเสียค่าเล่าเรียนเอง แบ่งเป็น 2 ประเภทคือ

- นักเรียนอยู่ประจำในโรงเรียน

- นักเรียนไป - กลับ

ถ้าเป็นนักเรียนประจำต้องเสียค่าเล่าเรียนเดือนละ 15 บาท ถ้าไป - กลับ เสียค่าเล่าเรียนเดือนละ 1 บาท และนักเรียนสมัครนี้ถ้าหากคนใดมีความรู้ถึงชั้นมัธยมสามแล้วจะสมัครเป็นนักเรียนสอบเพื่อเป็นครูและสอนตามโรงเรียนที่จัดให้ ถ้าเป็นนักเรียนประจำต้องเสียค่าเล่าเรียนเพียงเดือนละ 14 บาท ถ้าเป็นนักเรียน ไป - กลับ ไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียน (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศร. 29/37, 2456)

การเรียนการสอน

จะรับนักเรียนที่จบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 แล้วสมัครเป็นนักเรียนฝึกหัดครูโดยเรียนตามหลักสูตรครุมูลของกระทรวงธรรมการ นักเรียนที่สอบไล่ได้ประโยคมัธยมหรือประโยคครุมูลแล้วเรียนตามหลักสูตรครูประถมต่อไปก็ได้ การสอบไล่ชั้นชั้นประถมปีที่ 1 ปีที่ 2 ชั้นมัธยมปีที่ 1 ปีที่ 2 ปีที่ 3 ปีที่ 4 และปีที่ 5 แต่ประโยคประถม ประโยคมัธยม ประโยคครุมูล และประโยคครูประถม กรมศึกษาธิการสอน ผู้ใดที่สอบไล่ได้ตามนี้จะได้รับประกาศียบัตรครุมูล (กระทรวงธรรมการ, 2456: 1 - 2)

นอกจากนี้แล้วผู้เรียนยังต้องเรียนด้านการเรือน (ตามที่คุณสมบัติของสตรีที่พึงจะรู้) โดยฝึกหัดให้นักเรียนปฏิบัติอย่างจริงจัง เพื่อที่จะได้เป็นนิสัยติดตัวไปในภายหลัง โดยฝึกหัดทำ เหว ทำครัว เหวซักผ้า เหวกวาดล้าง เหวนยาบาลคนเจ็บ และเวรจ่ายตลาด โดยมีครูเป็นผู้กำกับ นอกจากนี้แล้วครูผู้ปกครองยังกวาดขันในเรื่องความประพฤติของนักเรียนทั้งไป - กลับ และนักเรียนประจำด้วย (กระทรวงธรรมการ, 2456: 11)

และใน พ.ศ. 2457 - 2460 มีนักเรียนสตรีสำเร็จฝึกหัดครูจำนวน 15 คน ดูรายละเอียดจากตารางที่ 3 - 4 มีนักเรียนฝึกหัดครูประโยคมัธยมหญิงที่สำเร็จการศึกษาระหว่าง พ.ศ. 2461 - 2475 จำนวน 75 คน ขณะที่มึนักเรียนชาย สำเร็จการศึกษาฝึกหัดครูประโยคมัธยมชาย จำนวน 186 คน และนักเรียนฝึกหัดครูประโยคมูลและประถมชายจำนวน 265 คน เป็นต้น

ตารางที่ 3 แสดงจำนวนผู้สำเร็จประโยคครูประกาศนียบัตร พ.ศ. 2437 - 2460

พ.ศ.	นักเรียนฝึกหัดครูชาย	นักเรียนฝึกหัดครูหญิง
2437	3	-
2438	6	-
2439	4	-
2440	2	-
2441	11	-
2442	11	-
2443	21	-
2444	10	-
2445	39	-
2446	21	-
2447	24	-
2448	36	-
2449	26	-
2450	22	-
2451	32	-
2452	21	-
2453	26	-
2454	60	-
2455	45	-
2456	41	-
2457	16	3
2458	16	7

ตารางที่ 3 (ต่อ)

พ.ศ.	นักเรียนฝึกหัดครูชาย	นักเรียนฝึกหัดครูหญิง
2459	12	3
2460	6	2

ที่มา : วารุณี ไอสถารมย์, 2524: 392

ตารางที่ 4 แสดงจำนวนผู้สำเร็จประโยคครู มุลประถมศึกษา (ชาย) จากโรงเรียน
ฝึกหัดครูวัดบวรนิเวศ ครูมัธยม (ชาย) จากโรงเรียนฝึกหัดครูมัธยม
สวนกุหลาบ ครูมัธยม (หญิง) จากโรงเรียนฝึกหัดครูเบญจมราชาลัย
และครูมัธยมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2461 - 2475

	นักเรียนฝึกหัดครู ประโยคมุลประถม (ชาย)	นักเรียนฝึกหัดครู ประโยคมัธยม (ชาย)	นักเรียนฝึกหัดครู ประโยคมัธยม (หญิง)	นักเรียนฝึกหัดครู มัธยมจุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย
2461	11	2	5	-
2462	11	1	8	-
2463	18	5	2	-
2464	13	11	10	-
2465	17	8	5	-
2466	16	10	-	-
2467	19	3	-	-
2468	10	13	26	-
2469	32	3	-	-
2470	6	21	8	-
2471	22	28	6	-
2472	23	42	4	-
2473	19	2	-	16
2474	21	37	1	12
2475	30	-	-	23

หมายเหตุ พ.ศ. 2475 นักเรียนฝึกหัดครูมัธยมชาย-หญิง ย้ายไปรวมกับนักเรียนฝึกหัดครู
มัธยมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งเพิ่งเปิดขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2473

ที่มา : วารุณี โอสถารมย์, 2524: 393

สรุปได้ว่า การจัดการศึกษาให้แก่เยาวชนสตรีในยุคจัดการศึกษาเยาวชนสตรีอย่างเป็นระบบนั้นมีความแตกต่างจากยุคที่ผ่านมา คือ จำนวนเยาวชนสตรีได้รับการศึกษาเพิ่มขึ้นกว่าระยะที่ผ่านมา อีกทั้งพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ที่ประกาศใช้ยังช่วยยกระดับการศึกษาของเยาวชนสตรีให้สูงขึ้น ทำให้การศึกษาของเยาวชนสตรีพัฒนาขึ้นกว่าเดิม กล่าวคือ ทั้งเยาวชนสตรีและกุลบุตรมีความเท่าเทียมกันในการเข้ารับการศึกษา แม้ยังไม่เสมอภาคในด้านเนื้อหาและอัตราเวลาเรียน รวมทั้งจำนวนปีที่เรียนก็ตาม

ลักษณะการจัดการศึกษา กำหนดให้วิชางานบ้านเป็นวิชาบังคับ โดยมีจุดมุ่งหมาย เพื่อให้ผู้จบการศึกษามีความรู้และความรักในวิชาพาเลียงชีพ (งานบ้าน) ที่เหมาะสมกับสภาพท้องถิ่น

การจัดการศึกษายุคปรับปรุงการศึกษาของเยาวชนสตรี (พ.ศ. 2475-2502)

ในปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีเหตุการณ์สำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการจัดการศึกษาให้เยาวชนสตรี คือ เกิดการปฏิวัติการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาเป็นระบอบประชาธิปไตย อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำในปี พ.ศ. 2468 (ช่วงภาวะเศรษฐกิจตกต่ำนี้มีมาตั้งแต่ช่วง 3 ปีสุดท้ายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2466-2468) ทั้งนี้เพราะรายได้ของแผ่นดินไม่สามารถเพิ่มขึ้นได้ จากภาษีศุลกากร แต่รายจ่ายในการปรับปรุงประเทศได้เพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ (Benjamin A. Batson อ้างถึงใน พรเพิ่มุ อันตระกูล, 2517) ประกอบกับสัญญาเบาริงที่ทำให้คนไทยไม่มีอำนาจเก็บภาษีได้ตามชอบ (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2526: 79) เมื่อสิ้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว อันเป็นเวลาใกล้เคียงกับการสิ้นสุดของสงครามโลกครั้งที่ 1 ซึ่งส่งผลกระทบให้เกิดวิกฤติทางเศรษฐกิจ เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์ พ.ศ. 2469 พระองค์ต้องทรงรับภาระแก้ปัญหาด้วยการประหยักรายจ่าย วิธีหนึ่งที่ทรงใช้ก็คือ การลดจำนวนข้าราชการ และยุบหน่วยงานการปกครอง เป็นต้น (อุทัย ดุลยเกษม, 2516: 20-21) การจัดการศึกษายุคหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ได้มีการปรับปรุงคุณภาพการศึกษาอย่างมีระบบระเบียบ ทั้งยังมีประสิทธิภาพมาก เพราะแนวนโยบายการศึกษาได้รับการกล่าว

ย้าในความสำคัญต่อการวางแผนบริหารประเทศของรัฐบาลในแต่ละยุคสมัย ซึ่งประกอบไปด้วยนโยบายการศึกษาเกี่ยวกับประถมศึกษาในรัฐธรรมนูญ นโยบายการศึกษาที่เกี่ยวกับการประถมศึกษาของรัฐบาล และนโยบายการศึกษาที่เกี่ยวกับการประถมศึกษาในแผนการศึกษาชาตินโยบายต่าง ๆ ดังกล่าวพอสรุปได้ดังนี้ คือ

1. นโยบายการศึกษาที่เกี่ยวกับการประถมศึกษาในรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2475

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2524 : 14-29) กล่าวถึงนโยบายการศึกษาที่เกี่ยวกับการประถมศึกษา ในรัฐธรรมนูญ พอสรุปได้ดังนี้

นับตั้งแต่ประเทศไทยได้เปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นการปกครองระบอบประชาธิปไตย เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2475 โดยบุคคลคณะหนึ่ง เรียกตัวเองว่า "คณะราษฎร" เพื่อจะแก้ไขภาวะการณของบ้านเมืองให้ดีขึ้น โดยจัดการปกครองในระบอบประชาธิปไตย มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขอยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ และมีสภาผู้แทนราษฎร ได้กล่าวถึงหลักการที่จะใช้บริหารประเทศเรียกว่าหลัก 6 ประการ ดังนี้

1. จะต้องรักษาความเป็นเอกราชในทางการเมือง ในศาล ในทางเศรษฐกิจ ฯลฯ ของประเทศไว้ให้มั่นคง
2. จะต้องรักษาความปลอดภัยในประเทศ ให้การประทุษร้ายต่อกันลดน้อยลงให้มาก
3. จะต้องบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจ
4. จะต้องให้ราษฎรมีสิทธิเสมอภาคกัน
5. จะต้องให้ราษฎรได้มีเสรีภาพ มีความเป็นอิสระเมื่อเสรีภาพนี้ไม่ขัดต่อหลัก 4 ประการ ดังกล่าวข้างต้น
6. จะต้องให้การศึกษาย่างเต็มที่แก่ราษฎร

ปรากฏว่าหลัก 6 ประการนี้ ได้ถือเป็นนโยบายบริหารราชการแผ่นดินของคณะรัฐมนตรีชุดที่ 1 เมื่อวันที่ 28 มิถุนายน 2475

คณะราษฎรได้นำร่างพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราวขึ้นทูลถวาย และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงลงพระปรมาภิไธย เมื่อวันที่

27 มิถุนายน 2475 นับว่าเป็นรัฐธรรมนูญฉบับแรกของไทย และถือว่าเป็นรัฐธรรมนูญที่เกิดขึ้น โดยความตกลงระหว่างประมุขแห่งรัฐกับราษฎรตั้งแต่นั้นมาจนถึงปัจจุบันไทยจึงใช้รัฐธรรมนูญ เป็นหลักในการปกครองประเทศ

เมื่อประเทศไทยเปลี่ยนระบบการปกครองเป็นแบบประชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ เช่นนี้ ประชาชนเรียกร้องวิธีการดำเนินชีวิตแบบประชาธิปไตยอย่างแท้จริง ทั้งทฤษฎีและ ปฏิบัติ ซึ่งการศึกษาจะช่วยสร้างสิ่งเหล่านี้ให้เกิดขึ้นได้โดยการสอนและให้โอกาสปฏิบัติจริง ในโรงเรียนดังที่ พลาโต (Plato) กล่าวว่า What you want in State you must put into the School. (Sabine, 1966 อ้างถึงในมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2526: 126) การเมืองกับการศึกษาเป็นของคู่กัน การเมืองจะดำเนินไปด้วยดีไม่ได้ ถ้าไม่ใช้ การศึกษาเป็นเครื่องมือฝึกอบรมสั่งสอนให้มีการเรียนรู้กัน คณะราษฎรจึงจำเป็นต้องเร่งรัด การศึกษาขั้นพื้นฐานของประชาชน คือ การศึกษาระดับประถมศึกษาให้แพร่หลายและทั่วถึง เพื่อความมั่นคงของรัฐธรรมนูญ

คณะราษฎรย่อมตระหนักในเรื่องนี้ดี จึงได้กำหนดให้ประชาชนได้เข้าเรียนในระดับ ประถมศึกษาและสอบไล่ได้เกินกว่าครึ่งของจำนวนประชาชนที่อยู่ในวัยเรียน ภายใน 10 ปี หลังจากเปลี่ยนระบบการปกครองแล้ว ทั้งนี้เพื่ออาศัยการศึกษาเป็นเครื่องมือสอนพลเมือง ให้เข้าใจวิธีการปกครองในระบอบประชาธิปไตย จนสามารถเลือกผู้แทนของตนเองได้ (สิริยา จุลปานนท์, 2533: 38)

ในด้านการศึกษาของประชาชนนั้น ถือเป็นหลักการที่สำคัญในหลัก 6 ประการของ "คณะราษฎร" มาตั้งแต่ พ.ศ. 2475 และได้นำมาใช้เป็นบทบัญญัติให้สิทธิ และเสรีภาพแก่ ประชาชนในรัฐธรรมนูญต่อ ๆ มา โดยได้มีการปรับปรุงให้เหมาะสมแก่กาลสมัยและสภาพการณ์ บ้านเมือง

นโยบายการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการประถมศึกษาตามที่กำหนดในรัฐธรรมนูญ คือ รัฐ จะต้องส่งเสริมและบำรุงการศึกษอาบรม โดยรัฐได้สงวนอำนาจบางประการไว้เพื่อประโยชน์ สุขของส่วนรวม เช่น รัฐจะเป็นผู้จัดระบบการศึกษอาบรม สถานศึกษาทั้งปวงย่อมอยู่ภายใต้

การควบคุมดูแลของรัฐ สิทธิ เสรีภาพและหน้าที่ย่อมอยู่ภายใต้กฎหมายของรัฐ การศึกษาอบรมภาคบังคับในสถานศึกษาของรัฐ จะต้องจัดให้โดยไม่เก็บค่าเล่าเรียน เป็นต้น

2. นโยบายการจัดการประถมศึกษาของรัฐบาล

ประเทศไทยมีการเปลี่ยนแปลงอย่างมากมาในช่วงระยะเวลา พ.ศ. 2475 เป็นต้นมา เป็นช่วงที่การบริหารการศึกษาและการจัดการประถมศึกษาเป็นไปอย่างยุ่งยาก ดังนั้น นโยบายการจัดการศึกษาระดับประถมศึกษาของรัฐบาลชุดต่าง ๆ จึงต้องสอดคล้องสัมพันธ์กับแผนการศึกษาแห่งชาติ หลักสูตร แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ แผนการพัฒนาศึกษาแห่งชาติ ตามภาวะสังคม เศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรมแต่ละสมัย เพื่อให้สอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาล จึงมีการประกาศใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พระราชบัญญัติประถมศึกษาฉบับเพิ่มเติม จึงมีการเปลี่ยนหลักสูตรและการเรียนการสอนเพื่อพัฒนาการจัดการประถมศึกษาให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น

การจัดการศึกษาตามแผนการศึกษาชาติ (พ.ศ. 2475 - พ.ศ. 2502)

ในระหว่างปี พ.ศ. 2475-2502 มีการประกาศแผนการศึกษาชาติ 3 ฉบับ คือ แผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2475, แผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2479 และแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2494 ซึ่งแผนการศึกษาชาติทั้ง 3 ฉบับ ต่างมีจุดมุ่งหมายเปลี่ยนแปลงจากเดิม กล่าวคือ มุ่งให้พลเมืองทุกคน ไม่เลือกเพศ ชาติ ศาสนา ได้รับการศึกษาพอเหมาะแก่อัธยาศัยของตน อีกทั้งกำหนดให้ทั้งเยาวชนสตรีและกลุ่มบุตรให้รับการศึกษา ทั้งสามัญและวิสามัญในโรงเรียนตามอายุที่กำหนดให้ อันเป็นประโยชน์ต่องานอาชีพในภายหน้า การจัดการศึกษามีใช้เพื่อประโยชน์ของบ้านเมือง หรือการเรียนรู้นั่งสอแต่เพียงอย่างเดียว แต่ได้คำนึงถึงความเจริญงอกงามของผู้เรียน ทั้งในด้านสติปัญญา จิตใจ และร่างกาย คือ จัดการศึกษาออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ จริยศึกษา พุทธิศึกษา และผลศึกษา ส่วนหัตถศึกษานั้นเพิ่มขึ้นภายหลังในแผนการศึกษาชาติฉบับ พ.ศ. 2479

ด้านโครงสร้างของหลักสูตรทั้ง 3 ฉบับนี้ไม่แตกต่างจากโครงการศึกษาก่อนหน้า คือ ความพยายามที่จะส่งเสริมการเรียนวิชาชีพ และสังกัดกัน "โรคอยากเป็นเสมียน" ที่ระบาดตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

จุดเด่นของโครงสร้างทั้ง 3 ฉบับ คือ การให้ความเสมอภาคและเท่าเทียมกันระหว่างเยาวชนสตรี และกลุ่มบุตร ดังนั้นในแผนการศึกษาฉบับ 2475 จึงจัดให้ทั้งเยาวชนสตรีและกลุ่มบุตรเรียน 6 ชั้นเท่ากัน แบ่งเป็นประถมสามัญ 4 ชั้น และประถมวิสามัญ 2 ชั้น หลักสูตรที่ใช้ในโครงการฉบับนี้ยังคงใช้หลักสูตรเดิม แต่เพิ่มกิจกรรมอนุภาค จัดให้เยาวชนสตรีเรียนแทนกิจกรรมลูกเสือ

ต่อมาในปี พ.ศ. 2479 กระทรวงธรรมการ ได้ประกาศใช้แผนการศึกษาฉบับ พ.ศ. 2479 แทนแผนฉบับเดิม ซึ่งแผนการศึกษาชาติฉบับนี้เปลี่ยนการศึกษาภาคบังคับจาก 6 ปี เป็น 4 ปี เท่ากันทุกคน หลักสูตรที่ใช้ในโครงการฉบับนี้ คือ "ประมวลศึกษาภาค 2 หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2480"

ลักษณะการจัดการศึกษา

ความมุ่งหมาย

ศึกษาในหลักสูตร

เนื้อหา

หลักสูตรฉบับ พ.ศ. 2475 แม้ไม่ได้แยกหลักสูตรของชายหรือหญิง แต่จากข้อความในแผนการศึกษาชาติ ข้อ 16 ที่ว่า "...ท่านว่าหญิงต้องได้รับความเสมอภาคกับชายในด้านการศึกษา แต่หญิงมีภาระพิเศษโดยธรรมชาติ ท่านได้วางหลักสูตรหญิงให้มีวิชาผิติดแน่นกับชายบางส่วน แต่จะไม่ผิติดแน่นโดยปริมาณ หรือโดยส่วนสูงเท่านั้นเลย (เอกสารประกอบการสอนหลักและพื้นฐานการศึกษาไทย, มปป. : 3) แสดงให้เห็นว่ายังมีกรแยกหลักสูตรระหว่างชายหญิงในบางวิชา วิชาที่กำหนดสำหรับชาย คือ หนักกรรมและกลสิกรรม สำหรับหญิงเรียนการช่างและเบ็ดเตล็ด กับกลสิกรรม (ศึกษารายละเอียดในเรื่องของหลักสูตร)

อัตราเวลาเรียน กระบวนการเรียนการสอน สื่อการเรียนการสอนและการวัดและ

ประเมินผล

(ศึกษารายละเอียดในหลักสูตร)

สรุปได้ว่า การจัดการศึกษาในยุคปรับปรุงการศึกษาเยาวยุคหนึ่ง นโยบายของรัฐบาลในช่วงนี้ แม้จะกำหนดให้เยาวยุคและกุลบุตรมีความเท่าเทียมกันทางการศึกษาก็เพียงด้านวิชาการเท่านั้น ส่วนด้านงานอาชีพหรือวิสามัญยังแตกต่างจากกุลบุตร ลักษณะการจัดการศึกษาในช่วงนี้ให้ความสำคัญทางด้านวิชาการควบคู่ไปกับงานอาชีพ และเริ่มจัดให้ทั้งเยาวยุค และกุลบุตร เรียนรวมกันแบบ "สหศึกษา"

การจัดการศึกษายุคพัฒนาคุณภาพทางการศึกษาของเยาวยุค (พ.ศ. 2503-2535)

การจัดการศึกษายุคนี้ จัดภายใต้รัฐบาลชุดที่ 30 (9 กุมภาพันธ์ 2502-8 ธันวาคม 2506) ซึ่งมีจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรี และหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ นโยบายเกี่ยวกับการศึกษาของคณะรัฐบาลชุดนี้มีใจความตอนหนึ่งว่า

...จะได้ตั้งสภาการศึกษาแห่งชาติขึ้น เพื่อวางโครงการศึกษาให้เป็นโครงการถาวรเหมาะสมแก่ความจำเป็นของชาติ และสอดคล้องกับรูปการปกครองประเทศ จะเปิดโอกาสและส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาให้กว้างขวางยิ่งขึ้น..

(บันทึกการประชุมสภาร่างรัฐธรรมนูญ ครั้งที่ 3, 2502 : 6)

ระหว่างที่คณะรัฐบาลชุดนี้เข้าบริหารประเทศ ได้มีการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาขึ้นหลายอย่าง เช่น จัดตั้งสภาการศึกษาแห่งชาติขึ้น ซึ่งแต่เดิมเป็นเพียงคณะกรรมการการศึกษาเฉพาะกิจ ที่จัดตั้งขึ้นเพื่อทำหน้าที่วางแผนการศึกษา และแก้ไขปัญหาทางการศึกษา

ในเรื่องสภาการศึกษานี้ ได้เคยมีมาแล้วครั้งหนึ่งใน พ.ศ. 2475 ที่เรียกว่า "สภาศึกษา" แต่ไม่เหมือนกับสภาการศึกษาแห่งชาติที่ตั้งขึ้นใหม่ กล่าวคือ สภาศึกษาตั้งขึ้นเพื่อทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาของกระทรวงธรรมการ แต่สภาการศึกษาแห่งชาติเป็นหน่วยงานถาวรที่ทำงานด้านการวางแผนการศึกษาชาติ จะเห็นได้ว่า การตั้งคณะกรรมการการศึกษาเพื่อวางแผนการศึกษาชาตินั้น การทำงานในด้านการวางแผน จะขาดความต่อเนื่อง เพราะเป็นคณะกรรมการในช่วงเวลาหนึ่ง ซึ่งการวางแผนการศึกษาชาติ จำเป็นต้องศึกษาผลงานแต่อดีตที่ส่งผลถึงปัจจุบัน และดำเนินต่อไปในอนาคต จำเป็นต้องมีหน่วยงานถาวร เมื่อตั้ง

สภาการศึกษาแห่งชาติในเดือนกันยายน พ.ศ. 2502 แล้ว จึงได้โอนงานปรับปรุงแผนการศึกษาชาติที่ค้างอยู่ไปให้สภาการศึกษาแห่งชาติดำเนินการต่อ โดยมี ม.ล.ปิ่น มาลากุล รัฐมนตรีกระทรวงศึกษาธิการ ยกร่างแผนการศึกษาแห่งชาติฉบับใหม่ และได้ประกาศใช้เมื่อวันที่ 20 ตุลาคม 2503

การจัดการศึกษาตามแผนการศึกษาแห่งชาติ (พ.ศ. 2503-2535)

ในระหว่างปี พ.ศ. 2503 - 2535 มีการประกาศใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ 3 ฉบับ คือ ฉบับ พ.ศ. 2503 พ.ศ. 2520 และ พ.ศ. 2535

แผนการศึกษาแห่งชาติฉบับ พ.ศ. 2503 ได้รับอิทธิพลจากนโยบายการปฏิวัติของรัฐบาลชุดที่ 20 ดังที่ได้กล่าวข้างต้น แผนการศึกษาแห่งชาติฉบับนี้กำหนดการจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ซึ่งประกาศใช้เมื่อ 1 มกราคม 2504 จัดเป็นแผนเศรษฐกิจและการปกครองฉบับแรกที่ได้กำหนดนโยบาย "การพัฒนาการศึกษา" มีการโอนอำนาจหน้าที่ทางด้านการศึกษา จากกระทรวงศึกษาธิการไปยังหน่วยงานส่วนท้องถิ่น โดยให้กระทรวงศึกษาธิการรับผิดชอบทางด้านวิชาการ กระทรวงมหาดไทยเป็นผู้ทำโครงการขยายการศึกษาภาคบังคับ การขยายการศึกษาภาคบังคับในตำบลหนึ่ง ๆ ต้องมีการประชุมตกลงกันใน 3 หน่วยงานคือ กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงมหาดไทย และสำนักงานประมาม ดังนั้น การกำหนดจุดมุ่งหมายการศึกษาจึงต้องสอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติด้วย นับเป็นจุดมุ่งหมายใหม่อันเป็นก้าวแรกที่จัดการศึกษาให้ผสมผสานกับเศรษฐกิจและแนวทางการบริหารประเทศ ซึ่งไม่เคยปรากฏมาก่อน และนับเป็นการเริ่มต้นที่จะให้โรงเรียนมีความสัมพันธ์กับชุมชน นอกจากนี้ยังเป็นครั้งแรกที่เปิดโอกาสให้บุคคลได้เลือกศึกษาตามความต้องการได้ จากจุดมุ่งหมายข้อ 1.4 "ให้การศึกษาเพื่อสนองความต้องการของสังคมและบุคคล" นอกจากนี้จุดมุ่งหมายยังเน้นให้ทุกคนเข้ารับการศึกษา และเรียนในโรงเรียนจนมีอายุครบ 15 ปีบริบูรณ์ โดยขยายชั้นประถมศึกษาเป็น 7 ปี จากเดิมที่มีเพียง 4 ชั้น (ความคิดในการขยายการศึกษาภาคบังคับเป็น 7 ปี ได้เริ่มมีมาตั้งแต่แผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2494) แต่ยังไม่สามารถปฏิบัติได้ทันที เนื่องจากขาดงบประมาณ จะเห็นว่าจะแก้ไขพระราชบัญญัติประถมศึกษาให้มีบทบังคับการเรียนเป็น 7 ปีได้ ก็ล่วงมาถึง พ.ศ. 2509 และต้องดำเนินการอย่างค่อยเป็นค่อยไป ตามประกาศในราชกิจจานุเบกษา จนถึง พ.ศ. 2521 จึงสามารถขยายการบังคับให้เรียนเป็น 6 ปี ได้ทั่วประเทศ นับว่าเป็นช่วงเวลายาวนาน

ถึง 27 ปี) และยุบชั้นมัธยมสามัญ ตามแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2494 แผนการศึกษาแห่งชาติฉบับนี้ มีแนวการจัดการศึกษาที่น่าสนใจ คือ ข้อ 19 "รัฐพึงส่งเสริมและบำรุงการศึกษา โดยถือว่าการศึกษามีความสำคัญในระดับแรกแห่งกิจการของรัฐ" อันเป็นการยืนยันความสำคัญของการศึกษาขั้นพื้นฐาน และทุกระดับ

แผนพัฒนาการศึกษาระดับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2509) เป็นส่วนหนึ่งของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ มีสาระเกี่ยวกับการพัฒนาการศึกษาภาคบังคับ และการจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับความต้องการของประเทศด้านกำลังคน โดยมีหลักใหญ่ 4 ประการ 1 ในหลัก 4 ประการ คือ

ให้เยาวชนของชาติได้รับการศึกษาในระดับประถมศึกษาโดยทั่วถึง และเพิ่มการศึกษาภาคบังคับ จาก 4 ปี เป็น 7 ปี ให้ทั่วประเทศในเวลาอันเหมาะสม

แผนพัฒนาการศึกษาระดับที่ 2 (พ.ศ. 2510-2514) แผนฯ ฉบับนี้มุ่งแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในช่วงแผนฯ ฉบับที่ 1 กล่าวคือ เยาวชนอีกมากไม่มีโอกาสได้รับการศึกษา ดังนั้นจึงเน้นจัดการศึกษาภาคบังคับ รวมทั้งปรับปรุงคุณภาพและส่งเสริมการศึกษาให้มีมาตรฐาน

แผนพัฒนาการศึกษาระดับที่ 3 (พ.ศ. 2515-2519) แผนฉบับนี้มุ่งแก้ปัญหาคุณภาพและประสิทธิภาพในการจัดการศึกษาทุกระดับให้ดีขึ้น ด้วยการวางจุดประสงค์ให้มีการจัดการศึกษาทุกระดับ ให้เป็นไปโดยประหยัดและเกิดประโยชน์แก่สังคมมากที่สุด แต่ให้เพียงพอกับจำนวนเยาวชนระดับต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาภาคบังคับ การจัดการศึกษาตามแผนการศึกษาแห่งชาติฉบับนี้ จัดโดยสอดคล้องกับแผนพัฒนาการศึกษาระดับที่ 1-3 แผนฯ ฉบับ พ.ศ. 2503 นี้ แม้จะใช้มาเป็นเวลานาน เป้าหมายที่จะขยายการศึกษาภาคบังคับเป็น 7 ปี ยังไม่บรรลุผล และทำได้ยาก ซึ่งจำเป็นต้องใช้งบประมาณสูง ประกอบกับมีความเปลี่ยนแปลงทางสังคมหลาย ๆ ด้าน เช่น อัตราการเพิ่มพลเมืองสูงมาก คือ เฉลี่ยร้อยละ 3.2 ต่อปี (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2534 : 94) อัตราการขยายตัวทางด้านบริการการศึกษาตามไม่ทัน บริการทางการศึกษาเอื้อประโยชน์แก่คนส่วนน้อย แต่คนส่วนใหญ่ซึ่งเป็นเกษตรกรและอยู่ในชนบทนั้น ยังไม่ได้รับบริการทางการศึกษาที่เสมอภาคเท่าเทียมกับกลุ่มอื่น ประกอบกับมีความเคลื่อนไหวทางการเมือง เมื่อวันที่ 14 ตุลาคม 2516 เรียกร้องให้มีการ

เปลี่ยนแปลงทางการเมือง เพื่อให้เป็นประชาธิปไตยและสร้างความเป็นธรรมในสังคมให้ทั่วถึง หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จึงเห็นความจำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนแปลงการศึกษาชาติเสียใหม่

การวางแผนการศึกษาแห่งชาติฉบับใหม่นั้น กระทรวงศึกษาธิการ เป็นผู้เสนอผ่านสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติเมื่อ พ.ศ. 2517 ขณะเดียวกัน คณะรัฐมนตรีได้แต่งตั้งคณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อการปฏิรูปการศึกษาขึ้น ให้มีหน้าที่ "พิจารณาเสนอแนวทางการวางพื้นฐานเพื่อการปฏิรูปการศึกษา ทั้งในระบบโรงเรียน และนอกระบบ-โรงเรียน หลักการใหม่ ๆ ที่คณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อการปฏิรูปการศึกษา สรุปได้ดังนี้

การศึกษาที่พึงประสงค์ควรเป็นการศึกษาที่ช่วยให้บุคคลรู้จักตนเอง รู้จักชีวิต เข้าใจสังคมและสิ่งแวดล้อม เพื่อจะได้นำความรู้มาใช้แก้ปัญหาและเสริมสร้างชีวิตและสังคมให้ดีขึ้น การพัฒนาระบบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ความเข้าใจกันระหว่างบุคคลและกลุ่มชนในชาติ ผดุงความยุติธรรม ความเสมอภาค รักอิสรภาพ และรักการแสวงหาความจริง...

ส่วนที่ว่าจะจัดเพื่อใคร คณะกรรมการเห็นว่าควรเน้นการศึกษามาก บังคับ สำหรับทุกคน...

และที่ว่าจะจัดอย่างไรนั้น คณะกรรมการเห็นว่าควรเน้นความเสมอภาคทางการศึกษา... โดยให้ประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วม..

ซึ่งแนวทางการปฏิรูปการศึกษาทั้งในระบบโรงเรียน และนอกระบบโรงเรียนนั้น สอดคล้องกับแนวพระราชดำริของ พระบาทสมเด็จพระบรมราชินีนาถฯ ที่กล่าวไว้ในพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เรื่อง "สมเด็จพระแม่กับการศึกษา" ความตอนหนึ่งว่า

สมเด็จพระแม่มีรับสั่งอยู่เสมอว่า จะต้องทำให้คนไทยมีโอกาสเล่าเรียนให้สูงที่สุดเท่าที่จะทำได้ และให้มากที่สุด ถึงแม้ช่วยแล้วเขายังไม่สามารถจะเรียนสูงไปมากได้ในระบบ แต่เมื่อเขาอ่านออก

เขียนได้ เรายังจะขอหาเอกสารที่เกี่ยวกับการทำมาหากิน การ
ดำเนินชีวิตในโลกสมัยใหม่ที่พัฒนาไปอย่างรวดเร็วนี้ส่งให้เขา
เขายังจะมีโอกาสปรับปรุงตัวให้ก้าวหน้าได้ในระบบการศึกษา
นอกโรงเรียน

ซึ่งในครั้งที่มีรับสั่งนั้น ยังไม่มีการจัดการศึกษานอกโรงเรียน กรมการศึกษานอกโรงเรียน
ก็ยังไม่ได้ตั้งขึ้น อาจกล่าวได้ว่า พระราชดำริดังกล่าว เป็นจุดเริ่มต้นของการขยายงานของ
กรมการศึกษานอกโรงเรียนส่วนหนึ่ง (สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี :
2535: 64-67)

สาระสำคัญดังกล่าว ได้ปรากฏในแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 และ
ประกาศใช้เมื่อ 31 มีนาคม 2520 การจัดทำแผนการศึกษาแห่งชาติฉบับนี้ ได้อาศัยข้อมูล
และแนวทางความคิดจากแหล่งต่าง ๆ คือ

1. ร่างแผนการศึกษาแห่งชาติ ของกระทรวงศึกษาธิการ ที่ได้จัดทำมาตั้งแต่
พ.ศ. 2517
2. ผลการสัมมนาเรื่องร่างแผนการศึกษาแห่งชาติ ที่จังหวัดเชียงใหม่ ระหว่าง
วันที่ 14-17 กันยายน พ.ศ. 2517
3. รายงานของคณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อการปฏิรูปการศึกษา
4. รายงานของคณะกรรมการปฏิรูปการศึกษา

แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 นับเป็นแผนการศึกษาแห่งชาติ ฉบับแรก ที่ได้
กล่าวถึง ความมุ่งหมายว่า "การศึกษาเป็นกระบวนการต่อเนื่องตลอดชีวิต" เพราะแต่เดิมมา
มักเห็นกันว่า การศึกษาเป็นกิจกรรมเฉพาะในโรงเรียนเท่านั้น ความมุ่งหมายอื่น ๆ อีกคือ
เน้นในเรื่องความเป็นคนไทย การมีส่วนร่วมในการปกครองประเทศ การผูกความเสมอภาค
และรู้จักแก้ปัญหาข้อขัดแย้ง นอกจากนี้ยังมีแนวนโยบายแห่งรัฐที่กล่าวเน้นถึงความสำคัญของ
การศึกษาไว้ว่า "รัฐพึงส่งเสริมและบำรุงการศึกษา โดยถือว่าการศึกษามีความสำคัญในอันดับ
สูงยิ่งแห่งกิจการของรัฐ" อันเป็นแนวนโยบายเดียวกับแผนฯ ฉบับ พ.ศ. 2503 ระบบ
การศึกษาในแผนฯ นี้จัดการศึกษาเป็นตอนเดียวตลอด ใช้เวลาเรียนประมาณ 6 ปี (ซึ่งเมื่อ

เทียบกับแผนฯ หรือ โครงการศึกษาลับก่อน ๆ จะเห็นว่าแผนฯฉบับนี้มีรายละเอียดบ่งบอกถึงความมุ่งหมาย วิธีการและเนื้อหาสาระของการศึกษาแต่ละระดับชัดเจนยิ่งกว่าฉบับใด ๆ) ไม่แบ่งเป็นประถมศึกษาตอนต้น และตอนปลาย เด็กทุกคนจึงมีโอกาสได้เรียนด้วยระยะเวลาเท่าเทียมกัน ทำให้เกิดความเสมอภาคทางการศึกษามากขึ้น ขณะเดียวกันก็ได้มุ่งเน้นที่คุณภาพของการศึกษา ที่จะส่งผลต่อพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคมของประชาชนมากยิ่งขึ้น (98 ปี กระทรวงศึกษาธิการ, 2533: 54)

แผนการแห่งศึกษาลับ พ.ศ. 2535 นับเป็นแผนฯ ฉบับล่าสุดที่ใช้ในปัจจุบัน สาเหตุที่มีการจัดทำแผนฉบับนี้ สืบเนื่องจากอัตราการเพิ่มของพลเมือง ความบีบคั้นทางเศรษฐกิจ อันเนื่องมาจากความไม่มั่นคงแน่นอนของภาวะเศรษฐกิจทั่วโลก การศึกษาและการเมือง การหลั่งไหลของอารยธรรมตะวันตก ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสมัยใหม่ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมาอย่างมากมาย ด้วยเหตุนี้ จึงมีการจัดทำแผนการศึกษาแห่งชาติฉบับนี้ขึ้น ระบบการศึกษาในแผนฯ นี้ จัดการศึกษาเป็นตอนเดียว และใช้เวลาเรียนเช่นเดียวกับแผนการศึกษาแห่งชาติ ฉบับ 2520 โดยมุ่งพัฒนาบุคคลใน 4 ด้านอย่างสมดุลกัน คือ ด้านปัญญา ด้านจิตใจ ด้านร่างกาย และสังคม

หลักสูตรที่ใช้ในแผนการศึกษาชาติทั้ง 3 ฉบับ คือ หลักสูตรประถมศึกษาตอนต้น และตอนปลาย พ.ศ. 2503 หลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 และหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง 2533)

ลักษณะการจัดการศึกษา

ความมุ่งหมาย

ความมุ่งหมายของหลักสูตร ในหลักสูตรฉบับ พ.ศ. 2503 นี้ไม่ได้กล่าวไว้ กล่าวเพียงความมุ่งหมายในแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2503 คือ "ให้พลเมืองทั้งหญิงชายได้รับการศึกษาตามควรแก่ศักยภาพและอยู่ในโรงเรียนตามอายุที่กำหนด โดยให้จัดการศึกษาอันประกอบไปด้วยองค์ 4 แห่งการศึกษา" ส่วนความมุ่งหมายของหลักสูตรฉบับ 2521 และหลักสูตรฉบับ 2521 (ปรับปรุง 2533) ศึกษารายละเอียดในเรื่องของหลักสูตร

เนื้อหา

หลักสูตรประถมศึกษาตอนต้นฉบับ พ.ศ. 2503 จัดวิชางานบ้านในหมวดศิลปศึกษา สำหรับตอนปลายจัดให้อยู่ในหมวดหัตถศึกษา

หลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 และฉบับปรับปรุง 2533 เนื้อหาวิชา คล้ายกัน มีแตกต่างตรงที่หลักสูตรฉบับพุทธศักราช 2521 กำหนดให้แบ่งเนื้อหาเป็น 4 งาน คือ งานบ้าน งานเกษตร งานประดิษฐ์ และงานเลือก ทุกชั้นต้องเรียนเหมือนกันหมด ยกเว้น งานเลือก จัดเฉพาะชั้น ป. 5-6 ส่วนหลักสูตรฉบับปรับปรุงกำหนดให้ชั้นประถมปีที่ 1-4 เรียนงานบ้าน งานเกษตร และงานเลือก (งานประดิษฐ์ งานช่าง งานอื่น) ส่วนชั้นประถม ปีที่ 5-6 กำหนดให้เรียนงานบ้าน งานเกษตร งานเลือก (งานประดิษฐ์ งานช่าง งานเตรียมไปสู่อาชีพ)

อัตราเวลาเรียน กระบวนการเรียนการสอน สื่อ และการวัดและประเมินผล ศึกษารายละเอียด ในเรื่องของหลักสูตร

ในช่วงปี พ.ศ. 2520-2535 มีแผนพัฒนาการศึกษาออกมารวม 3 ฉบับ คือ แผนพัฒนาการศึกษฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520-2524) แผนฯ กล่าวถึงเนื้อหา สาระและ กระบวนการเรียนรู้ รวมทั้งความเสมอภาคทางการศึกษา การใช้สื่อมวลชนเพื่อ การศึกษา และการระดมสรรพกำลังและการลงทุนทางการศึกษา (คณะกรรมการวางแผนสตรี ระยะยาว, 2524: ค-169)

แผนพัฒนาการศึกษฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525-2529) แผนฯ ฉบับนี้มุ่งส่งเสริม การศึกษาทุกระดับ ปรับปรุงระบบบริหาร พัฒนาหลักสูตร ส่งเสริมให้มีความเสมอภาคทาง การศึกษา ระดมทรัพยากรจากแหล่งต่าง ๆ มาใช้ในการจัดการศึกษา (คณะกรรมการ-พัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2529: 29)

แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530-2534) แผนฯ ฉบับนี้ เน้น ความเสมอภาคทางการศึกษา คุณภาพการศึกษา การส่งเสริมจริยศึกษา ส่งเสริมวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี การศึกษาตลอดชีวิต การศึกษาเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจ การศึกษาเพื่อพัฒนา สังคม... (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2530: 24)

แผนพัฒนาการศึกษาระดับที่ 7 (พ.ศ. 2535-2539) แผนฉบับนี้ได้ให้ความสำคัญสำหรับการขยายการศึกษาขั้นพื้นฐานจาก 6 ปี เป็น 9 ปี ปรับปรุงหลักสูตรให้เหมาะสมกับสภาพท้องถิ่น ให้ทุนอุดหนุนการศึกษาแก่ผู้ยากจนในทุกระดับการศึกษา และให้ความสำคัญแก่ผู้ด้อยโอกาส โดยเฉพาะเด็กพิการ ให้มีโอกาสดูแลได้เล่าเรียน รวมทั้งเด็กในชนบทห่างไกล และเด็กบนพื้นที่สูง (คณะอาจารย์ภาควิชาพื้นฐานการศึกษา, 2535)

แผนพัฒนาการศึกษาระดับที่ 4, 5, 6 และ 7 มุ่งที่จะจัดการศึกษาภาคบังคับให้สมบูรณ์ และเพิ่มจำนวนผู้เรียนในระดับการศึกษาต่าง ๆ เป็นการศึกษาเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม เน้นการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตลอดชีวิต เน้นคุณภาพของการศึกษา โดยเฉพาะในระดับที่ 6 และ 7 เน้นการศึกษาเพื่อส่งเสริมวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เพื่อรองรับแนวโน้มที่ประเทศจะพัฒนาทางด้านอุตสาหกรรม

สรุปได้ว่า การจัดการศึกษาในยุคพัฒนาคุณภาพทางการศึกษาของเยาวชนสตรี มีการปรับแผนการศึกษาแห่งชาติใหม่ เพื่อให้สามารถจัดการศึกษาภาคบังคับให้ทั่วถึง โดยมีหลักการสำคัญในแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 และแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2535 เน้นในเรื่องโอกาสทางการศึกษา ซึ่งรัฐควรจัดให้แก่ประชาชนโดยเท่าเทียมกันตลอดชีวิต และจัดให้สอดคล้องกับความต้องการทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ นโยบายดังกล่าวจึงเป็นปัจจัยอันเป็นรากฐานที่ทำให้เยาวชนสตรีได้รับการศึกษาที่เท่าเทียมกันตลอดชีวิต ด้วยการจัดหลักสูตรให้เรียนเหมือนกัน นับว่ายุคนี้เยาวชนสตรี และกุลบุตรมีความเท่าเทียมกันในการเข้ารับการศึกษาอาจกล่าวได้ว่า เป็นยุคของการพัฒนาคุณภาพทางการศึกษาของเยาวชนสตรีอย่างแท้จริง